

III.

Magyar és egyetemes
irodalom

e.

Folyóiratok.

35. sz.
27.

1089

DALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZILÁDY ÁRON

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR

*

HUSZONNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

ELSŐ FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1918

TARTALOM.

Tanulmányok, értekezések :		Oldal
<i>Tolnai Vilmos</i> : Katona József és Fessler		1
<i>Perényi József</i> : Aranka György magyar nyelv-művelő társasága (I. közl.)		14
 Adattár :		
Adalékok báró Jósika Miklós életrajzához. Közli : <i>Dézsi Lajos</i>		60
A sárospataki könyvtár XVII. századi verseskönyv-töredéke. <i>Harsányi Istvántól</i>		72
Kazinczy Ferencz iskolai inspektorságához. Közli : <i>Gragger Róbert</i>		87
Csepreghy Ferencz leveles könyvéből. Közli : <i>Dr. Perényi József</i>		90
Gróf Teleki József ismeretlen versei a sárospataki könyvtárban. Közli : <i>Gulyás József</i>		98
Irodalomtörténeti levelek a gróf Teleki-család gyömrői levéltárából. Közli : <i>Iványi Béla</i>		9
 Könyvismertetés :		
Babits Mihály : Irodalmi problémák. <i>Király Györgytől</i>		118
Fest Sándor : Angol irodalmi hatások hazánkban <i>Széchenyi István</i> fellépéséig. <i>Elek Oszkártól</i>		12
Földessy Gyula : Arany János az ember és a költő. <i>Császár Ernőtől</i>		12
 Könyvészet :		
Új könyvek és füzetek		125
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>		126

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** megjelenik évenként négyszer (január, márczius, június és október hónapokban) 8—8 íves füzetekben. Előfizetési ár egy évre 10 K., egy-egy füzet ára 3 K.

Szerkesztő lakása : Budapest, I., Pauler-u. 4.

Ersek...
Könyvtára
8857
Csop...
Am: 438
m. nod.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZILÁDY ÁRON

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR

*

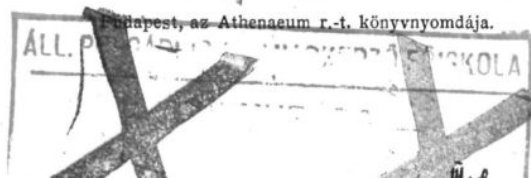
HUSZONNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADASA

1918

BUDAPESTI ÁLLAMI
KÖNYVTÁR
ERZ...

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Ember Nándor</i> : A magyar oktató mese története 1786-tól 1807-ig. ...	272, 379
<i>Dr. György Lajos</i> : Jovinianus. ...	159
<i>Király György</i> : Világbíró Sándor mondája régi irodalmunkban. ...	129, 241
<i>Komlós Aladár</i> : Dömötör János. ...	254, 353
<i>Perényi József</i> : Aranka György magyar nyelvművelő társasága. ...	14, 143
<i>Tolnai Vilmos</i> : Katona József és Fessler. ...	1

ADATTÁR.

Adalékok a nyelvművelő társaságok történetéhez. <i>Simai Ödön</i>	397
Adalékok báró Jósika Miklós életrajzához. Közli: <i>Décsi Lajos</i>	60
Csepreghy Ferencz leveles könyvéből. Közli: <i>Dr. Perényi József</i>	90
Dobsa Lajos levele Báthory Románcsik Mihályhoz, a »Szinészeti Közlöny« szerkesztőjéhez. Közli: <i>Perényi József</i>	430
Döbrentei-Gábor levele Horváth Cyrillhez. Közli: <i>Perényi József</i>	426
Faludi Ferencz egy ismeretlen levele. Közli: <i>Flehner Margit</i>	346
A »God save the King« magyar fordítása 1797-ből. Közli: <i>Rózsa Dezső</i>	420
Irodalomtörténeti levelek a gróf Teleki-család gyömrői levéltárából. Közli: <i>Iványi Béla</i>	95, 200
Jegyzetek Petrovay Miklós énekes könyvéhez. <i>Harsányi Istvántól</i>	223
Kazinczy Ferencz iskolai inspektorságához. <i>Gragger Róberttől</i>	87
Kazinczy Ferencz ismeretlen levele. Közli: <i>Dr. Molnár Gábor</i>	421
B. Kemény Zsigmondnak Danielik János püspökhöz írt levelei. Közli: <i>Papp Ferencz</i>	295
Báró Kemény Zsigmond és Kovács Lajos levele báró Wesselényi Miklósnak. Közli: <i>Décsi Lajos</i>	198
Két minorita iskolai dráma. Közli: <i>Szabó J. Daniel</i>	323, 403
Kovács Ferencz irodalmi hagyatéke. <i>Császár Elemértől</i>	208, 299, 423
E. Kovács Gyula levele Tóth Edéhez. Közli: <i>Perényi József</i>	429
Költőink elfelejtett versei. <i>Tolnai Vilmostól</i>	321
Kurucz kori énekek. Közli: <i>Dr. Dékányi Kálmán</i>	390
Marocsai János colligatuma. <i>Décsi Lajostól</i>	190
Poli István Jovinianusa. <i>Dr. György Lajostól</i>	181
A sárospataki könyvtár XVII. századi verseskönyv-töredéke. <i>Harsányi Istvántól</i>	72

	Lap
Szigeti József levelei E. Kovács Gyulához. Közli: <i>Dr. Perényi József</i>	343
Gróf Teleki József ismeretlen versei a sárospataki könyvtárban. Közli: <i>Gulyás József</i>	93
XVII. és XVIII. századi verses találós mesék a sárospataki könyvtárból. Közli: <i>Harsányi István</i>	315
Tompá Mihály első megjelent versei. <i>Ferenczi Zoltántól</i>	225
Tóth Ede levele Osváth Dánielhez. Közli: <i>Perényi József</i>	427

KÖNYVISMERTETÉSEK.*

Babits Mihály: Irodalmi problémák. <i>Király Györgytől</i>	118
Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kis tükre. <i>Király Györgytől</i>	347
Détsy Erzsébet: Baksay Sándor mint elbeszélő. <i>Király Györgytől</i>	229
*Divald Kornél: A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. ...	125
Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. <i>Elek Oszkártól</i>	121
Földessy Gyula: Arany János, az ember és a költő. <i>Császár Ernő</i>	123
*Gorzó Gellért: Tompa. ...	125
*Gömöri Jenő: A nagy háború katonanótái. ...	349
Haitsch Ilona: Drámaelméleti polemiák története Bajzától Gyulaiig. <i>Zolnai Bélától</i>	235
*Heinrich Gusztáv: A Don Juan-monda. ...	237
*Klein, Stefan J.: Ungarn. <i>gr.</i> -től. ...	238
László Zsigmond: A kurucz balladák. <i>Wagner Józseftől</i>	229
*Lux, Joseph August: Ungarn. <i>gr.</i> ...	238
Magyar irodalomtörténeti tárgyú doktori értekezések 1917-ben. <i>Király Györgytől, Wagner Józseftől, Gálos Rezsőtől és Zolnai Bélától</i>	228
Dr. Márki Sándor: Horváth Mihály. <i>Gálos Rezsőtől</i>	433
Mauks Kornélia: Képek Mikszáth Kálmán életéből. <i>Dr. Várdai Bélától</i>	226
Borzovai Nagy Ottó: Zsupra aggnő. <i>Tolnai Vilmostól</i>	432
Dr. Nógrády László: A mese. <i>Király Györgytől</i>	435
Schwarz Hajnalka: Abonyi Lajos élete és irodalmi munkássága. <i>Király Györgytől</i>	228
Váradi Antal: Elmult időkől. <i>Gálos Rezsőtől</i>	227
Volenszky Béla: Csiky Gergely társadalmi drámái. <i>Gálos Rezsőtől</i>	234

VEGYESEK.

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	126, 239, 350, 438
Megjegyzés. <i>Gulyás Józseftől</i>	225
Megjegyzés. ...	440
Új könyvek és füzetek. ...	125, 237, 349, 437

* A *-gal jelölt művek az *Új könyvek és füzetek* cz. rovatban vannak — röviden — ismertetve.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Abonyi Lajos	228	Ballada	261, 265 sk.
Ádám Mihály grammatikája	57	Ballagi Aladár 278, 279; — Mór 267	
Aesopus	272 sk, 380 sk.	Bánffy György gr. 16, 25, 34, 35,	95, 398
Akadémia, Magy. Tud.	125	Bánfihunyadi Benedek	191, 193
Alfonsi, Petrus, <i>Disciplina Clericalis</i>	141, 245	Bárány Boldizsár, <i>Rosta</i>	13
Állatmese	272 sk, 379 sk.	Baráth Ferencz 256, 259 sk, 260, 354,	359, 362; — <i>Dömötör J.</i> 254, 255
Amade László, <i>A házasság által elvesztett szabadság</i> stb.	393	Barbarics Róbert	277, 278
Anakreon	380	Barcsay Ábrahám	98
Andrád Sámuel	283	Báróti Sándor	116, 422
Andrássy Gyula gr.	295, 297	Báthory-Romancsik Mihály	430
Angyal Dávid	255, 266	Batizi András	135
Antoninus	168, 172	Batsányi János	422
Ányos Pál 212, 273, 401; — <i>A tilkos Polixena</i>	219	Batthyány Ignác gr.	15
Aranka György 14 sk, 93, 94,	143 sk, 379 sk, 423	Bél Mátyás	56, 57
Arany János 123, 124, 238, 259 sk,	369, 375; — <i>Két sirverse</i>	Bellovacensis, Vincentius 133, 136,	138, 140
Ariosto, <i>Orlando Furioso</i>	27	Benkő József 59, 95, 96, 107; —	<i>Transsilvania</i> 95
Arnaud, D', <i>Érzékeny mesék</i>	27	Beöthy Zsolt 208, 210, 257, 347,	348, 362
Arnold, M.	360	Beregszászi Pál	23, 49
Árván maradt Magy. <i>Sion leánya</i> 80 sk.		Berzeviczy Gergely 121; — György 150	
Aszalai János, Lessing meséinek ford.	288 sk.	Bessenyei György	212
Attila-legenda	134	Bethlen Elek gr. 20; — Imre gr.	39; — <i>A szép Abellina</i> 145,
Babits Mihály	256, 372	146; — <i>A póstalázóg</i> 146, 147;	— Miklós gr. 23
Baksay Sándor 229, 255, 256, 354,	359, 365, 373, 374; — <i>Pusztai találkozás</i>	Bidermann, Jakob	172
Balassa Bálint	37	<i>Bod-kódex</i>	137 sk.
Balázs Sándor	362	Bod Péter	37
		Bodó János, Szentmártoni	224
		Boileau, <i>Pulпитus</i>	209, 214 sk.

	Lap		Lap
Bolyai Farkas	152	Dorat meséi ... 276, 282, 291 sk,	384
Bornemisza Péter	243	Döbrentei Gábor 15, 28, 48, 114,	
Bouterweck, <i>Aesthetica</i>	422	123, 200, 205, 208, 421, 422	
Burns	360		426, 427
Bús Vitéz	263	Dömötör János	254 sk, 354 sk.
Campe, J. H., <i>Sittenbüchlein</i>	211	Dugonics András	19
Cellarius szótára	55	Édes Gergely	25
Cervantes, <i>Don Quixote</i>	19	<i>Egy embernek keserves panasza</i>	
Corneille	123		390, 393 sk.
Cornides Dániel	95, 103, 104	Engel Keresztély	95, 101 sk.
Curtius Rufus 131 sk, 241, 242, 248 sk.		Eötvös József b. 228; — Károly	
Császár Elemér	273, 275	Lajos 366, 367, 368; — Mihály	
Csengery Antal	296	b.	198
Csepreghy Ferencz 90 sk; —		Ercsey professor	110
Ferenczné 92; — János	91	Erdélyi Pál 73 sk, 80; — <i>Kurucz</i>	
Cserey Farkas 38, 147, 149; —		<i>költészet</i>	390
József 23, 30; — Miklós 199, 201		<i>Érsekújvári kódex</i>	142
Csiky Gergely	234, 235	Eusebius	244
Csipkés György, Komáromi, gram-		Fábián Gábor	267
matikája	56, 57	Faludi Ferencz	303, 346
Csizi István	35	Farkas, <i>Ung. Grammatik</i>	57
Csokonai Vitéz Mihály 48 sk, 123,		Fazekas Miklós, Bogáti, Nagy	
124, 210, 389; — <i>Dorottya</i> 215;		<i>Sándor</i> 130; — <i>Három jeles</i>	
— <i>Állatok beszélgetése</i> 383, 384;		<i>főhadnagyoknak</i>	242.
— <i>A reményhez</i>	423	Fáy András meséi	387 sk.
Czegei névtelen, <i>Effectus Amoris</i>	243	Fejér György	108
Czinke Ferencz	110, 111, 402	Fejérvári Sámuel grammatikája	57, 58
Cziráky Antal gr.	400, 401	Fekete János gr. 24, 25, 27, 46, 148	
Dalmady Győző	255, 263	<i>Felsőmagyarországi Minerva</i>	205
Danielik János	295 sk.	Ferenczi Zoltán	223, 225
Darey	360	Fessler, <i>Gesch. der Ung.</i>	1 sk.
<i>Dávidné 'Sollári</i>	321	<i>Flóra</i>	44, 45
Dayka Gábor	422	<i>Florencz és Lion</i>	179
Deák Ferencz 295 sk; — János,		Florian	276, 280
szótára	55	Forró Pál, Curtius-ford. 132, 134,	
Decsi Sámuel	50, 95, 99 sk.		137, 140, 248 sk.
Deimling, <i>Gray Johanna</i>	36	Fóti József Lajos	130, 134
Desbillon	380, 381	Földi János 23, 28, 40, 50, 51,	
Dessewffy János gr. 25; — József		302; — grammatikája	40
gr.	115, 122, 204, 205	Freiligrath	360
Dézsi Lajos	242	Fülöp István, Őri	20
Dobsa Lajos 430 431; — <i>Divat-</i>		Garay János	322
<i>házasság</i>	431	Gellert meséi 272 sk, 300, 301, 380, 381	
Domonkos-legenda	138		

	Lap
Gessner Salamonné	104
<i>Gesta Romanorum</i> 137, 141, 165, 172, 252, 283	
Gleim meséi	272, 278, 279, 292
<i>God save the King</i>	420
Goethe 265, 288, 289, 360 sk; — <i>Clavigo</i> 36; — <i>Orestes és</i> <i>Hermione</i>	36
Görög Demeter	50
Grécourt	293, 384
Greguss Ágost, <i>A balladáról</i> 265 sk.	
Grün, Anastasius	360
Guadagnoli, Pietro	285
Guzmics Izidor	208
Gvadányi József gr.	35, 50
Gyarmathy Sámuel 20, 23, 39 sk, 53, 56, 58	
Gyöngyösi István	37, 116, 123
György Aladár	366
Győry Vilmos 263; — <i>Nótás</i> <i>Kata</i>	91
Gyulai Pál 90, 255, 280 sk, 361 sk, 375	
Hagedorn meséi 272, 275, 286, 299, 301, 386, 387	
Haller János, <i>Sándor hist.</i> 130, 133, 141	
Harsányi István 390; — Sámuel 27	
Hatvani István, <i>Meséi</i>	379 sk.
Heine, <i>Abschied</i>	261
Heltai Gáspár, <i>Nagy Sándor</i> 130, 133, 134, 141, 243 sk.	
Herder paramythionjai 272, 278, 288, 289	
Herrand v. Wildonie	109
Herrera, Rodrigo de	167
Homeros	139, 140, 380
Horvát István	95, 202, 206, 207
Horváth Ádám, P. 210; — Cyrill, <i>Tirus</i> 426, 427; — János 401; — Mihály	433 sk.
Igaz Sámuel	202, 204, 207
Illei János	52
Ilosvai Selymes Péter, <i>Historia</i> <i>Alexandri Magni</i>	130, 241, 242

	Lap
Imbert	388
iskolai dráma	323 sk.
Jakab Elek	15, 28, 397, 398
Joannes Monachus	249
Jókai Mór	228, 238, 296, 298, 362
<i>Joseph romlása</i>	73 sk.
Jósika Imre b. 61 sk; — Miklós b. id. 60 sk; — Miklós b. (regény- író)	61 sk, 198, 199
<i>Jovinianus császár</i>	159 sk.
Justinus	131 sk, 241, 242, 253
Kállai Erzsébet	68 sk.
Kármán József 50, 401; — me- séi	291 sk, 389
Katona István 1 sk; — István, Geleji, <i>Magy. Grammatikácska</i> 56, 57; — József, <i>Bánk-bán</i> 1 sk; — Lajos	138, 139, 252
katona-nóták, háborús	349
Kazinczy András 204; Ferencz 32, 33, 87 sk, 95, 104 sk, 122, 123, 200 sk, 210, 275, 285, 290, 291, 348, 401, 421 sk; — <i>Erdélyi</i> <i>Levelek</i> 106, 109 sk, 200 sk; — <i>Orthologus és Neologus</i> 111; — <i>Báróltzi életrajza</i> 422; — Sallustius-ford. 114 sk, 201, 203; — Cicero-ford. 201, 203; — Herder-ford. 288, 289; — József 204	
Kéký Lajos	225, 229
Kemény Gábor b. 362; — János b. 298; — Zsigmond b. 198, 199, 238, 295 sk, 365	
<i>Képes Néplap és Politikai Híradó</i> 363	
Kertsó Czirjék iskolai drámája 323 sk.	
<i>Keserves Tudomány</i>	390 sk.
Kézai Simon krónikája	5 sk.
Kis János 43 sk, 147, 402, 422; — meséi 385 sk; — Sámuel, Zabolai	421
Kisfaludy Károly 13, 228; — Sán- dor	227, 273
Kleist	380
Komócsy József	255, 264

	Lap		Lap
Kónyi János meséi	273 sk, 287	Medgyesi Pál	75
<i>Korunk</i>	362	Mérimée, Prosper	228
Kosovics József	422	mese	435, 436
Kossa Mátyás, Várfalvi	249	Metastasio	29
Kovachich Márton	23	Micz bán-monda	3 sk.
Kovács Bernardin 323; — Ferencz		<i>Mihály deák kódexe</i>	73 sk.
208 sk, 275, 276, 299 sk, 423		Miklósi Ambrusiskolaidramája 330, 403	
sk; — Gyula, E. 90, 92, 343 sk,		<i>Mikor Sennacherib</i>	73 sk.
429, 430; — János 72; — Lajos		Mikszáth Kálmán	226, 227
198 sk; — Pál	210	Milton, <i>Elveszett paradicsom</i>	304
Kovácsnai Sándor	19, 29	Moldvai Mihály, <i>Bodogh ember</i>	
Kölcsey Ferencz	123, 236, 387	192, 196; — <i>Allapotomal je-</i>	
Köteles Sámuel	27, 150	<i>lentem</i>	192, 196
Kreuzl János	432, 433	Molnár Aladár 354; — Albert,	
kurucz balladák	229 sk.	Szenczi, szótára 55; — nyelv-	
Kuun Géza gr.	28	tana 56, 57; — zsoltárai 273;	
La Fontaine 272, 273, 276 sk,		— Borbála 35, 39, 50; —	
380, 384 sk.		György	431
La Motte	272, 279	Nagy Ferencz meséi 288, 383; —	
Langbein	172	Ignác 227; — Miklós 363, 373,	
Laskai Osvát	137	374; — Ottó, Borzovai	437
Látzai József	274, 275	Németh Antal, meséi	274
Lázár János gr. <i>Kedvetlen tavasz</i>	25	Nógrádi László	435
Le Noble	380	Nyelvművelő Társaság, Erdélyi	
Leo, <i>Historia Alexandri</i> 133, 244, 251		Magyar ... 14 sk, 143 sk, 397 sk.	
Lermontoff	360	Oktató mese	272 sk, 379 sk.
Lessing meséi 272, 278, 288 sk, 386 sk.		Orczy Lőrincz h. 212; — <i>Kölle-</i>	
Lévay József	360	<i>ményes Holmi</i>	98
Lichtwer meséi 272, 287, 288,		Orosius	131, 133, 247
292, 380, 381		Ossian	123
Lipsiai Pál	173, 174	Osváth Dániel	427 sk.
<i>Lobkowitz-kódex</i>	137 sk.	Ovidius	214
Longfellow	171, 172, 360 sk.	Őri Füle p Gábor	105, 106
Lónyay Menyhért	362	Pajor Gáspár	50
Lukianos	243, 380	Palatitz György	223, 224
Madách Imre	238	Pannonius, Janus	56
<i>Magyar Hirmondó</i>	397 sk.	Pápai István	38
<i>Magyar Kurir</i>	397 sk.	Párizs Ferencz, Pápai, szótára	55
<i>Magyar Merkur</i>	397, 399	Pechata János	382
Magyar Társaság, Pesti 399 sk;		Perényi József	397 sk.
Soproni —	36, 402, 403, 423	Petőfi Sándor 120, 227, 228, 238,	
Márki Sándor	438 sk.	348, 365, 376	
Marocsai János colligatuma	190 sk.		
Matthew, Arnold	118, 120		

	Lap
Petrovay Miklós énekeskönyve	223, 224
Pézteli József	37, 210, 379, 383;
— meséi	277 sk.
Pfeffel	280, 385, 388
Phaedrus	214, 272 sk, 299
Philostratus	219
Plutarchos	243, 244, 250
Póli István, <i>Jovenianus</i>	173 sk, 181 sk.
Pope, A.	301, 401
Pray György	1, 2, 9
Prónay Sándor b.	102, 103
Pseudocallisthenes	132, 133, 137, 251
Pyber Benedek	48
Ráday Gedeon gr.	34, 123, 285, 286
Ráth Mátyás	55, 95
Révai Miklós	15, 23, 51, 95 sk,
303, 389; — <i>Magy. Költeményes</i>	
<i>Gyűjt.</i>	97, 98
Richter	380
Rockenstein Mihály	322
Rosenplut, Hans	170
Rubinyi Mózes	28, 397
Rutz hangtípustana	229 sk.

Sachs, Hans	167
Salamon-legenda	161 sk.
Sándor István	121; — Miklós
Sándor-monda	129 sk, 241 sk.
Schedius Lajos	23, 25, 45, 51
Schiller, <i>Orleansi szűz</i>	24
Schmidt, Rudolf	172
<i>Secreta secretorum</i>	136, 142, 252
Seelmann Károly	147, 148
Shakespeare	122, 123, 212
Sidney Ph.	122
<i>Siebenbürgische Quartelschrift</i>	399
Sievers nyelvmelódia-elmélete	229 sk.
Sik Sándor, <i>Jovenianus</i>	179, 180
Stricker	168 sk.
<i>Supra aggnō</i>	432, 433
Szabados János	256, 264
Szabó András	36; — Dávid, Baróti
48, 116; — Károly	174, 242,
243, 247; — <i>Költészetten</i>	260, 261
Szatkári Ötves János	390

Szász Béla	255, 264, 361; —
Károly	255, 266, 322, 360; —
Károlyné, Szász Polyxena	322
Széchenyi Ferencz gr.	95, 103,
104; — István gr.	238
Székely Márton	36 sk, 46, 47,
149; — Mihály	26
<i>Székelyudvarhelyi kódex</i>	139 sk.,
	244, 252
<i>Szencsey-kódex</i>	80 sk.
Szent Ágoston, <i>Civitas Dei</i>	139, 252
Szent Ambrus	140, 141
Szerdahelyi György	121, 212
Szigeti József	343 sk; — <i>Vén</i>
<i>bakancsos, Falusiak</i>	428
Szigligeti Ede, <i>Csikós</i>	428
Szikszai Fabricius Balázs szótára	191
Szilády Áron	192, 224, 242
Szilágyi Péter grammatikája	57;
— Sámuel	19, 25, 113; — Sán-
dor	260, 264, 322
szombatosok	23
Szűts István meséi	286, 287

Takáts József, Péteri	25, 147; —
<i>A hazai utazásról</i>	148; — Sán-
dor	277 sk.
találós mesék	315 sk.
Taxonyi János	252
Telegi János	56
Teleki Ádám gr.	423; — Domon-
kos gr.	22, 25, 40, 389; —
József gr.	93 sk, 152, 201; —
<i>Atyafüüi Barátságának Oszlopa</i>	
98; — László, id. gr.	93, 95,
96; — László, ifj. gr.	106 sk,
200 sk; — Mihály	107; —
Mihály gr.	26 sk, 422; —
Sámuel gr.	201
Temesvári Pelbárt	133 sk.
Thaisz András	95, 111 sk, 202, 207, 208
Thaly Kálmán	80 sk, 230 sk; —
<i>Vilézi énekek</i>	390
Theodoricus, <i>Libri VIII. de S.</i>	
<i>Elisabeth</i>	9
Thewrewk József, P.	203, 204

	Lap		Lap
Thomas 360; — M.	212	Vay Miklós b.	121
Thomson, <i>Rule Britannia</i>	421	Velledits Lajos	400, 402
Thúróczi krónikája	6, 7	Vergilius	214
Toldy Ferencz 14, 15, 28, 241 sk, 364, 385, 433; — István 234,	235	Verseggy Ferencz 34, 110, 302, 303, 389; — meséi	383 sk.
Tolnay Lajos 255, 256, 262, 264,	356	Vértesy Jenő	1, 2
Tompa Mihály 238, 323, 355, 356; — <i>Postadal</i> 225; — <i>Nép-</i> <i>dalok</i>	225	világirodalom	119
Tóth Ede 427 sk; — <i>Kintornás</i> <i>család</i> 429, 430; — Kálmán ...	267	Vitéz Imre 36; — drámafordí- tásai	36
Tóthfalusi Kis Miklós grammati- kája	57	Voltaire, <i>Lisbonai veszedelem</i> 25; — <i>Brutus</i>	216
Török Lajos gr. 87, 88; — Pál	264, 268	Voragine, Jacobus a	135
trójai monda	129, 130	Vörösmarty Mihály 118, 119, 124, 235, 321, 322; — <i>Vérnász</i> 426, 427	
Tsétsi János grammatikája 36, 54,	57	Wéber Simon Péter	95, 105, 106
<i>Urania</i>	52	Wesselényi Ferencz b. 198; — Miklós b. ifj. 198 sk; — Mik- lós b. id.	422
Vachott Sándor	321, 322	Wieland 201; — <i>Araspes u.</i> <i>Panthea</i> 217, 218; — <i>Lady Jo-</i> <i>hanna Gray</i>	218
Váczy János	87	Zachariä	286, 304, 386
Valerius Julius 132, 133, 136, 138, 252; — Maximus	136, 137	Zeyk Dániel	150 sk.
Vályi András	400, 401	Zilahy Károly	264, 267, 268
Vályi Nagy Ferencz	27	Zonaras, J.	134, 140, 249, 250
Vandrák András	354, 355	Zrinyi Miklós gr.	116, 150, 204
Vass József	14, 15, 28		

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Magyar Irodalomtörténeti Intézetnek Kinyitára	
Lelt. napló: VI. 6	Lsz.: 50
csoport: _____	szám: _____

KATONA JÓZSEF ÉS FESSLER.

(Forrástanulmány.)

Néhai VÉRTESY JENŐ utolsó szép könyvében, *A magyar romantikus drámában* (1913, 89. l.), KATONA JÓZSEF forrásairól és történelmi tanulmányairól szólván, ezeket mondja: »Fesslerben találta [Katona] Pontio di Crucénak, a templariuskok nagymesterének levelét. Ennek köszönhetjük az utolsó felvonás pompás, igazi középkori zamatú levelét«. Minthogy a levél eredeti szövege érdekelt, utána néztem FESSLERben, de nagy meglepetésemre ilyesféle levélről, Gertrudis királynéhoz intézett figyelmeztetésről, egy árva szót sem találtam benne. A királyné megöletésének évében, 1213-ban, a nagymester neve elő sem kerül, csak jóval később 1217-ben, II. Endre keresztes hadjárata kapcsán: »Vor seiner Abreise hatte er... zum Reichsverweser... in Croatien und Dalmatien, den Bruder Pontius de Cruce, Meister der Tempelritter durch Ungarn und Slawonien, bestimmt«. (Fessler II. 426.) FESSLER hivatkozása PRAYra sem visz a levél nyomára; itt is csak ugyanarról a megbízásról van szó: »... administrationem Hungariae, Dalmatiae autem Pontio de Cruce, Magistro militiae Templi per Hungariam, commisit«, jegyzetben utalás: »Lucius Memorie Istoriche di Tragurio, l. 2. pag. 30. ad an. 1217. illius titulum Italice exhibet: Fra Pontio della Croce, humile Maestro della Militia del Tempio per Ungaria e Slavonia, e Locotenente regio in Croatia e Dalmatia«. (Pray, *Hist. Regum Hung.* 1801. I. 205.) A levélnek itt nyoma sincs; de a személy neve, hivatalának székhelye, s az idő sem vág össze egészen pontosan. A tragédiában a levél kelt *Glogoncza* helységben 1213-ban, az aláírás: »Pontio di Cruce. Templom-Vitézitek' Nagy-mestere, 's jóvoltotokból itt az Illirok' között Királyi Helytartótok«. (2269—2272. sor.) Az említett forrásokban a név alakjainak egyike sem azonos a tragédiáéval, az év más, a kelet helye sincs meg. *Glogonczát* említi KATONA ISTVÁN az 1207. évvel kapcsolatban: »Praepositura B. Mariae virginis de Glogontza, Zagrabiensis dioecesis, in comitatu Crisiensi, fundata ab Andrea II. anno 1207«. ¹ (*Hist. Crit. Stirp. Reg. Árpád.*

¹ Valószínűleg a mai Helységnévtár *Glogovnicaja* ugyanott.

V. 55). Pontio di Cruce-t KATONA ISTVÁN is említi mint királyi helytartót, egyszer 1211-ben (i. h. 126.), másszor 1217-ben (i. h. 260.) mint PRAY, de ő sem tud semmiféle intő levélről. Itt tehát VÉRTESY JENŐ jegyzeteibe valamilyen tévedés csúszott be; mindenesetre megtalálta a levél eredetijét s valamilyen FESSLER nevéhez kapcsolta. Adatgyűjtés közben könnyen megesik az emberen ilyen tollhiba.

Minthogy érdeklődésem föl volt keltve, tovább kerestem, s mindenekelőtt összehasonlítottam *Bánk bán* 1819-i szövegét az 1815-ivel.¹ Itt legelőször az említett levél keltezésének különbsége tűnik fel; az I. fogalmazásban nincs helynév és más a kelet: »1213. Mind szent hava 10-kén mint Borgiás Ferentz napján... Pontius«. (113. kéz. l.); a II. fogalmazásban pedig: »*Glogoncza*: 1213'. Kilenczedik hava' 20-kán, mint Sz. Lestár' napján... *Pontio di Cruce*«. (2260—2270). Magának a levélnek tartalma, egy-két fogalmazásbeli eltérésen kívül, azonos. A költőnek tehát a levél eredetijét egy 1815-ben, vagy korábban megjelent forrásban kellett kapnia. S itt felvetődik a forráskutatásban olyan végtelenül fontos *időrend* kérdése: olvashatta-e a költő egyáltalán FESSLERT akkor, mikor darabját először megírta, vagy sem? Az I. fogalmazás *Előversengésének* végén ezt írja Katona: »Iram Ketskeméthen Jakab Havának 30-ikán 1815«. (15. kéz. l.), tehát kéziratát 1815 július 30-án fejezte be. FESSLER I. és II. kötete pedig szintén 1815-ben jelent meg Lipcsében. A kérdés tehát most így módosult: olvashatta-e a költő FESSLERT 1815 július 30-a előtt? E végből levelezést kezdtem FESSLER akkori kiadójának, JOH. FRIEDR. GLEDITSCHNEK mai jogutódjával, a híres F. A. BROCKHAUS czéggel, mely készségesen utánajárt a dolognak, s megállapította, hogy FESSLER I. és II. kötete 1815 szentmihály-napi vásárákor (szept. 30. és okt. 10. közt) jelent meg Lipcsében. Ebből az következik, hogy KATONA itthon 1815 októbere előtt *nem olvashatta*, ennél fogva *Bánk bán* első fogalmazásának *forrása nem is lehetett*. Minden FESSLERre utaló részlet ezért csak a II. fogalmazásban kereshető; *Pontio di Cruce* levelének eredetijét tehát KATONA nem vehette belőle.²

Ebből önként következik az a kérdés: mit merített a költő FESSLERBŐL? A tragédia második fogalmazású szövegének FESSLERREL való összevetésében pedig módszeresen úgy kell eljárunk, hogy csupán azokat a részleteket vesszük figyelembe, melyek az 1819-i szövegben újak s az 1815-iben még nincsenek meg, ezek közül is természetesen csak azok

¹ Alább az eredeti 1821-iki kiadás szövegét idézem; az 1815-ít Császár kiadásában (1913), még pedig a kézirat lapszámaikat.

² Fessler művének megjelenéséről l. cikkemet a Magyar Könyvszemlében, Új folyam. XXIV. köt. 222. l. 1916.

közt vonunk párhuzamot, a melyekben tárgyi és szövegbeli egyezést találunk.

I. A *Micz-bán* epizód. (I. felv. 1. jel.) Ezt a részletet több magyarázó fölöslegesenek, a cselekvénybe szervesen nem illeszkedőnek mondja. Én azt hiszem, hogy KATONA, kinek cselekvény-szerkesztő készsége máskülönben olyan kiváló, nem tette volna ezt az állítólagos balfogást, ha nem lett volna valamilyen célja vele, ha nem tartotta volna szükségesnek. S hogy épen az első felvonás elejére, az expositióba tette, még inkább meg kell hogy erősítsen szükségszerű voltának hitében.¹ Az első fogalmazásban a spanyol testvéreket, Mikhált és Simont, semmi verbeli kötelék nem fűzi Adelájdhoz, tehát Bánkhoz sem; így részvételük a Petur-féle összeesküvésben, Mikhál párbeszéde a királynéval (IV. felv. 5. jel.) meglehetősen lazán kapcsolódik a cselekvénybe. A II. fogalmazásban már értjük részvételüket. Sorsuk őket Bánkhoz s általa a magyar nemességhez kapcsolja; a vérségi köteléknél fogva őket is magával sodorja a tragikum örvénye. A *Micz-bán* epizód pedig tragikus ironiával ép akkor nyit új reményt a száműzötteknek, ép akkor biztatja családjuk kiveszni induló ősi fáját új sarjakkal, mikor a következő órákban, szinte derült égből sujt rá a csapás. A régi hazájától elszakadni, új hazájában meggyökeresedni nem tudó Mikhálban Simon bán elbeszélése új reményt, új bizalmat ébreszt és a száműzetés helyét édes hazává varázsolja.

Az epizód párhuzamos szövegei a következők:

Bánkban:

Tegnap estve a' vadászon egyj Őzet kergeték, és — egyj Banyát találtam. Ő alig látott meg engemet, 's leroskadott térdére, és tudtomra adta, hogy Feleségem immár megszültt. Szinte el indúltam, a' midőn *hatol* felém nyúlt. »Oh, légy Kegyelmes (úgymond) Asz-szonyodhoz!
»Ő egykor egyj szegény koldús személyt »el-kergetett magától, 's becsstelennék »nevezte, mert *kettős* szülöttje volt:
»hogy most az Istenség adott *hetet* »neki, nyomban emlékébe jött az, a' mit »mondott. Megindulván azon, ne hogy »feslettnek ítéltessem, egyj Fia
»megtart magánál — a' többit, hogy öl- »meg, azt parancsolá — ... [jem
Megesketém, és titkon általa neveltetem mindjáját ...

Fessler:

Es wurde ... erzählt ... eine betelnde Mutter von Drillingen sey von *Mitzbán's* bis dahin kinderloser Gemahlin mit der Beschuldigung gräulicher Unzucht ohne Almosen abgewiesen worden. Bald darauf gebar die Gräfin sieben Söhne auf Ein Mal, behielt davon Einen, und übergab die sechs übrigen einem alten Weibe mit dem Befehl, bey eigenem Lebensverluster sie heimlich aus dem Wege zu schaffen. Der Graf, so eben von einer Reise zurückkehrend, begegnete der Frau, erfuhr die Sache, gebot dem Weibe, die Gräfin der Vollziehung ihres Befehles zu versichern, nahm die Kinder weg, sorgte in Geheim für ihre Verpflegung und Erziehung. Bey ihrem Eintritte in das Jünglingsalter gab er ein grosses Gastmahl und liess sie dazu,

¹ »Különös teremő tehetség volt ezé a Katonáé; bámulatos ... hogy tudott annyi számítással — költeni!« mondja Arany róla. (*Katona Bánkbánja* A. J. jegyzeteivel; Arany László előszavában).

Mikor majd nagyra nőnek,
akkor fogom mutatni csak, hogy Ő
haljon-meg akkor — de örömébe haljon.
Minő öröm leszsz ez!

(I. felv. 1. jel., 108—133. sor).

mit ihrem zu Hause erzogenen Bruder
gleich gekleidet, auf die Burg bringen.
Bey Entwicklung der Sache warf sich
die erschütterte Mutter dem Grafen zu
Füssen und erhielt Verzeihung.

(II. köt. 840. l.)¹

Az elbeszélés beillesztésére szolgáló áthidaló sorok természetesen szintén újak a II. fogalmazásban, de már nem FESSLER-ből valók. (A 87. sortól: »ott, ott van élet; itt csak ejtszaka« — a 141. sorig: »Nézd, ezek nem«.)

Hogy Simon bánnak is része volt a királyné meggyilkolásában, azt BONFINIUS (mint forrást említi a költő az I. fogalmazás *Előversengésében*, 8. kézirati l.) s a korábbi források nem tudják. KATONA ISTVÁN (V. 204.) említi ezt egy II. Endreféle, 1214-i oklevél alapján: »Simon banus, frater Michaelis banis... mortis... Gertrudis... particeps«, erre a költő is hivatkozik (I. fog. 119. kéz. l.): »Andrásnak a' Pápához írt Levelé mondja, hogy Szimonbán Michálbánnak Testvére — — Királyné megölettetésében Jószágaitól meg — — — elvesztette«. A kézirat csonkaságát kiegészíti az előbb idézett oklevél: »vniuersas eiusdem possessiones decreuimus fore confiscandas«. A költő tehát már az I. fogalmazásban innen bonyolította Simont az összeesküvésbe. A Micz-bánnal való azonosítás azonban FESSLER alapján történt; FESSLER azonban nem veszi egynek Micz-bánt és Simont. Az összeesküvők egyikét *Simon*-nak nevezi: »der Mord... ward von dem Biharer Grafen Peter und dem Ban Simon begangen« (II. 418.; v. ö. Katona *Hist. Crit.* V. 205.: »At enim Simonem hunc Andreas non tam auctorem, quam participem Gertrudianae necis fuisse significat adeoque plures exstitisse coniuratos indicat, inter quos alii Bankbanum, alii Petrum, alii Simonem nominant«); később más kapcsolatban: »der Spanier Graf Simon, wahrscheinlich Mitzbán, durch eine einzige Entbindung seiner Gemahlin Vater von sieben Söhnen« (II. 539.) és: »Meister

¹ A Micz-bán mondának nagy irodalma van. Nálunk Márki Sándor állította össze a *Pallas-Lexikonban*; újabb adatok a *Kévi-Lexikonban*. Magyar vonatkozásait Heller Bernát tárgyalja (Ethnogr. 20: 65); szerinte Katona közvetve vagy közvetlenül Alvincziből kapta; helyesen: Katona Fesslerből, Fessler Cornidesből (Ungr. Magaz. II. 145). A világirodalom e híres mondájának, tudtommal eddig nem említett, legrégibb csiráját, vagy egyik elemét a VIII. századi Paulus Diaconus Lamissio-mondájában kereshetjük: »Ezen időben valami erkölcs-telen nőszemély hét gyermeket szült egyszerre és a vadságában minden állatot felülmúló anya egy halastóba dobta őket, hogy ott elpusztuljanak. Ha valaki előtt ez a dolog hihetetlennek látszik, úgy az olvassa át a régiek történetének egyik-másik szakaszát [Plinius, *Hist. Nat.* VII. 3.] s azt fogja találni, hogy volt egy asszony, a ki nem hét, hanem kilencz gyermeket szült egyszerre. [Agelmund király kiment a egyiket, ebből lett a hős Lamissio]. (*Historia Langobardorum* I. 15.). V. ö. még S. Seligmann. *Der böse Blick*. I. 91. (Berlin, 1910.). A gyermekek megmentése némiképp a Griseldis-mondára is emlékeztet.

Georg, Sohn des Grafen *Simon Mitzban*« (II. 840.). FESSLER maga semmiképen nem azonosíthatta Mikhál öcscsét Simont és Miczbán Simont; hiszen az előbbi 1213-ban említi Gertrudis megölésével kapcsolatban, javait elkobozzák, s ha kivégzéséről nincs is szó, a királyi udvarban nem lehetett már helye. Miczbán Simon 1242-ben hőieskedik a tatárral szemben, neve »Graf Simon«, s fia 1285-ben királyi adományt kap. A kettőnek azonosítása a költőnek tévedése, még pedig azon az alapon, hogy FESSLER »der *Spanier* Graf Simon«-t említi, s az ugyancsak a második kidolgozáskor a költőnek kezébe került KÉZAI *spanyolnak* mondja a testvéreket: »Comites Simon, et Michael Hispani«. (App. §. 15.)

Hogy Bánk felesége Mikhálnak és Simonnak huga, tehát szintén spanyol származású, erről sem az I. fogalmazás forrásai (Katona Ist., Thúróczy stb.), sem a szöveg nem tud semmit, s a költő a koholt, német *Adelájd* névvel ruhazza föl. Maga mondja a II. fogalmazás elé írt Jegyzésben (VII. 1.): »Azután akadtt egyj Iromány is előmbe, mellyben az van, hogy *Michael* és *Simon Micz-bán* Spanyol Testvéreknek¹ volt egy világszerte híres szépségű Húgok, kit *Benedictus*- (Bánk-) *bán*, *Konrád* Grófnak a' fia vett el... « Ez az »iromány«, a mint ismeretes, KÉZAI SIMON krónikájának *Appendix*e (15. §.), melynek szövegéből az ide vonatkozó részt idéznem kell: »Comites Simon, et Michael Hispani. Comitum vero *Simonis*, et fratres eius *Michaelis* generatio, qui *Mertinsdorffarii* nominantur, diebus Regis *Emerici*, filii *Belae* tertii, cum Regina *Constantia*, filia Regis *Aragoniae*, quae uxor erat Regis *Emerici*... in *Hungariam* pomposissime introiuit... Quia vero generatio saepedicta [olv. supradicta] in regno *Ispaniae* plura Castra possidet, vnum tamen ex illis existit capitale, quod *Bojot* nominatur. Vnde praefati Comites... primum descensum circa *Nergedseg* [= Nyergesújfalu Esztergom megyében] *Bojot* vocauerunt. [ma *Bajót* u. ott]. Generatio quoque eorundem in Scuto *Aquilam* ferre solet, quam alii Milites, Comites in *Ispania* deferre non praesumunt.²... Adduxerat etiam Regina *Constantia* cum ea Sororem Comitis *Simonis*... nomine *Totam* tam formosam, et pulcherrimam, quod eo tempore vix in Mundo sibi similis haberetur. Cui quidem virgini in maritum *Benedictus* Dux *Conradi* filius, cum villa *Mertinsdorff*, pro dotibus

¹ Itt van Simon-bán és Mitz-bán azonosítása.

² Már Thúrócziban (P. II. cap. XXI.): »In Hispania quidem, nulla generatio, in scuto suo, aquilam ferre audet, nisi Simon et Michael.« Mikhál szavai:

Nem volt utólsó a' Bojóthi Faj
Spanyol-hazámban, és paisunkon a'
taréjos egyjfejű Sast esmeré
régől sok ellenség.

(IV. felv. 5. jel.; 1809—1812. sor).

ex parte *Emerici* Regis, et Reginae *Constantiae* est coniunctus«. Látnivaló, hogy a Jegyzés még egyes szavakban is egyezik a krónika szövegével.¹ Nem egyeznek azonban teljesen a nevek, melyek a költőnek korábbi forrásából: THÚRÓCZIBÓL valók (Pars II. cap. XXI.)², hol *Mertinsdorff* helyett *Mortundorff*³, *Bojot* helyett *Bojóth* olvasható. A tragédiának mind a két fogalmazásában pedig a *Bojóthi Mortundorffokról* van szó.

FESSLERBől került hozzá *Constantia* királyné apjának, *Alfonznak* neve:

Midőn kezem' megkérte, nem rogyott
ő térdre —! szép se volt igen; de egyj
Alphonsus, egyj Caesar állott előttem!

(I. felv. 10. jel. 516—518. sor.)

FESSLER II. 157.: »feyerte *Emerich* zu *Gran* seine *Vermählung* mit *Constancia*, *Alfonso* des II., Königs von *Aragon* Tochter«. — II. Alfonsust említi ugyan már *KATONA ISTVÁN* is (IV. 497—98.), de a költő csak a II. fogalmazásba vette bele, ez pedig inkább FESSLERre utal.

Mikhal bán a IV. felv. 5. jelenetében elmondja a családnak Magyarországra kerülését:

egyszer egyj boldogtalan Éjtszaka
elvette mindenünket — Nemzetünket —
Barátjainkat — Ős-Bojóthot . . .
Igy találá ott'
bennünket egy Magyar, ki *Elmerik*
Királynak a' Spanyol *Constantiát*
vivő Követségéhez tartozott —
Kunrád, a' Nagy-úrnak Édes-apja.

(1825—1847. sor.)

Bár ez a jelenet az I. fogalmazás fennmaradt kéziratában csonka, mégis valószínű, hogy *Konrád*, Bánk apjának neve, csak a II. fogalmazásban fordul elő, mivel neve csak *KÉZAI*-ban kerül elő. Feltűnő különben, hogy a költő *Kunrád*nak írja, holott forrása *Conradot* mond. Hihetőleg ez is egyike azoknak a régiesítéseknek, miket a költő a többi személy nevével is megtett; különben ő maga a Jegyzés-ben *Konrád Gróf*-nak mondja. — Hogy *Konrád* tagja volt a királynét elhozó küldöttségnek, hogy a bojóthiak családját mikép tették tönkre a mohádik, arról az eddig kimutatott forrásokban nem talál-
tam semmit; talán ez is a költő leleménye.

¹ Mint fentebb *Simont Micz*-bánnal, úgy azonosítja itt *Benedeket Bánk*-bánnal.

² *Katona Schwandtner* kiadását (1765) forgatta; I. I. fogalm. 119. kéz. lap jegyzetében: »Schwandtnernél olvasom, hogy ezen *Bojóthi* két egy *Test*-vérek . . .« stb.

³ Ma *Nagymarton Sopron* megyében.

Már most az előző fejtegetésekből az említett személyek kapcsolata és forrásukhoz való viszonyuk áttekinthetően összeállítható.

I. fogalmazás: 1. Simon és Mikhál spanyol származása; Mortundorf, Bojóth: THÚRÓCZI II. XXI.

2. Simon bán részessége a királyné megöletésében: KATONA V. 204., 205.

II. fogalmazás: 3. A spanyol lovagoknak Constantia királynéval való bejövetele: KÉZAI App. §. 15.

4. Constantia apja Alphonsus: FESSLER II. 157.

5. Mikhál és Simon bán húga, Bánk, Konrád fiának a felesége: KÉZAI App. §. 15.

6. Simon bán azonos Micz-bánnal: FESSLER II. 539., 840.

7. A Micz-bán monda: FESSLER II. 840.

8. Melinda neve: MÜLLER-CSERY.

Mikhálnak és Simonnak valamennyi vonatkozása arra, hogy Melinda az ő húguk, természetesen csak a II. fogalmazásban fordul elő, hisz az I. fogalmazásban erről szó sem lehet; maga mondja a költő: »Nem győzők a' véletlenségen eléggé csodálkozni, midőn *Mikhált* és *Simont* ide kevertem, a' nélkül hogy akkor a' vérséget gyaníthattam volna is«. (Jegyzés VIII. 1.) E vonatkozások a következők:

a) Petur terve, hogy a testvérek Melinda által Bánkot belevonhatják az összeesküvésbe (I. felv. 3. jel.):

Petur. . . . A' ti Húgotok. —

Mikhál. s' Simon.

Melinda? —

Petur. Felesége a' Nagy-úrnak: ő, Vele
Kedvére játszhat; ti pedig Húgotokkal.

Mikhál. Szegény Teremtés vagy, ha czélodat
csak Aszszony által gondolod kivinni! —

(204—208. sor).

b) Továbbá ugyan e jelenet végén:

Petur. Nagy — nagy a' mi fenn forog
játékon: a' Haza, és Melinda.

Mikhál. Simon. . . . Mit?

Melinda, mondd? —

(232—234. s.).

c) A II. felv. 3. jelenetében, midőn Biberach jelszavát hallják:

Simon.

Melinda!

Mikhál. Hol loptad el Húgomnak a' nevét?

Biberach. A' hol magát más lopta: a' Királyné
dombérozó mulatságában.

Bánk, Mikhál, Simon.

Ember! (1022—1025. sor.)

d) Ugyanott *Mikhál és Simon* fájdalmas felkiáltása :

Melinda, Húgom ? (1057. s.)

e) Ugyanott *Simon* rimánkodva kéri Biberachot :

Szabadítsd szerette Húgomat Melindát ! (1107. s.)

f) és *Mikhál* lemondó sóhaja :

Oh Melinda ! (1125. s.)

g) A III. felvonás 1. jelenetében Bánk rettenetes vádjára *Melinda* könyörgő szava :

Ottó, 's Melinda egyaránt örültek ! — —
Melinda ... Bánk, Bánk ! taposs meg legalább engemet !
 én büntelen vagyok. Oh ne mond-meg ezt
 Testvércimnek ... (1161—1164. s.)

h) A IV. felvonás 4. jelenetében, *Melindának* vádként emelkedő követelése :

add vissza Testvérnek testvéreit — (1688. s.)

i) U. o. alább a húgát kereső *Mikhál* hívó szava hallatszik kívül : »Melinda !« — mire *Melinda* térdencsúszva kéri a királynét :

Istenem ! — —
 Ne hagyj bejönni őtet — csak ne most —
 ne hagyj Királyné ! (eleibe mászik)
 Mind csak kérdezé
 oda kinn, miért sírok, 's fejér hajával
 törölte könnyeit, hogy nem tudá-
 meg töllem azt. Ha benned emberi
 érzés vagy, ne öld meg őtet önn'
 gyalázattal ! (1728—1735. s.)

j) U. o. az 5. jelenetben *Mikhál* kérdőre vonja a királynét, mi baja húgának, mért menekül szeme elől :

Meg kell ezennel tudnom, hogy mi lelt
 Melinda — ...
 Mi lelte Húgomat ? miért szalad
 előllem el — mint Attyát úgy szeret,
 és még is elfut — (1743—1749. s.)

k) U. o. *Mikhál* a maga zavaros beszédét evvel menti :

Melinda volt eszemben — (1860. s.)

l) *Melinda* »Bátyám«-nak szólítja Mikhált IV. felv. 6. jel. (1940. s.)

m) U. o. 7. jel. *Bánk* Mikhálról szólván, mondja :

od'adtam a' Fiam; mert
tudom, hogy ő előbb saját kezével
megfojtya kedves Húga' gyermekét,
mint sem hogy azt csak tőlle elvegyék is.
(2084—2087. s.)

n) Ide tartoznak az V. felv. 4. és 5. jelenetében azok a részletek, melyekben *Mikhál* a kis Somát majd a király oltalmába ajánlja (2356—2360. s.), majd magával vinni szándékozik, hogy ne érje apjának sorsa (2513—2554. s.)

o) Az V. felvonás 6. jelenetében, *Tiborc* *Melinda* holttestét hozza s *Bánk* kétségbeesetten támad rá e kérdéssel :

Hol van *Melinda* ?
Mikhál és *Simon*. (megrémülve) *Melinda* ?
(2548. s.)

p) U. o. a ravatal előtt vonagló *Bánk* panaszába belevegyül a két testvére is :

Simon. Melinda! nincsen a'
Testvéreid' számára egyj nyögésed? —
Világot érő szép szemed berogy —
mejjed hideg mint a' márvány — nem élleszt
többé fel egyj Jaj-szó is tégedet!
Mikhál. És még is e' még hátra volt! Ezért
kellett ki futni a' Hazánkból? ezt
még hátra hagyták a' *Mohádik*! — (2580—2586. s.)

Látnivaló, hogy *Melindának* s vele *Bánk*nak a spanyol testvérekhez való kapcsolása, a személyek viszonyának átalakításában, a jellemek élesebb kirajzolásában, bizonyos érzelmi mozzanatok kimélyítésében nem csekély változtatást kívánt, s ez a szövegben is módosításokat és új részleteket vont maga után. A *Miczbán*-monda derűs háttérére mint fekete árnyak vetődnek a spanyol jövevények tragikus alakjai.

II. Egészen új részlet a II. feldolgozásban a II. felvonás 2. jelenetének az a helye, mikor *Petur* indulattól reszkető hangon előadja, miként fogadta *Pozsony* városában s miként bocsátotta el *Gertrudis* királyné a thüringiai követséget, mely leányát, *Erzsébetet*, új hazájába vitte. E részletnek végső forrása *THEODORICUS*, Szent *Erzsébet*nek XIII. századi legendaírója : »Theodoricus Turingi Ordinis Praedicatorum Libri VIII. de S. Elisabeth« 1289. Legelőször a kéziratból kiadta *HENR. CANISIUS*: *Thesaurus Monumentorum sive Antiquae Lectiones*. Antverpiae. 1725. Tom. IV. (megvan az Egyetemi könyvtárban); később *PRAY GYÖRGY* is: *Vita S. Elisabethae*, Tynnaviae 1770. A legenda szavait *PRAY* kiadásából *KATONA ISTVÁN*

szó szerint idézi (*Hist. Crit.* V. 132); idevonatkozó részletei így hangzanak:

Anno igitur a natiuitate Elisabeth quarto, misit Hermannus Lantgrauis sollemnes nuncios ac nobiles vtriusque sexus in Vngariam, pro regis filia in Thuringiam adducenda; quorum principales comes Meynhardus de Mulburg, et nobiles viri Waltherus de Varila dominaque Bertha, relicta Egenolfi de Bendeleiben¹ . . . Qui . . . cum summa honorificentia suscepti sunt, tam in progressu, quam in regressu. Venientes itaque ad castrum regis munitissimum, quod Presburg dicitur, iucunde et regaliter sunt suscepti. Erat autem Andreas rex vir quietus et bonus; regina vero mulier virtuosa et fortis, quae femineae cogitationi virilem animum inferens, regni tractabat negocia² . . . Datis autem nunciis muneribus regiis . . . praesentauit regina filiam suam, dicens: »domino vestro ducite, vt animaequior sit et volens; et ego eum maximis diuitiis, si dominus vitam mihi dederit, cumulabo.« [Következik a gazdag ajándékok felsorolása] . . . Addidit insuper mille marcarum summam pecuniae, neque non et ampliora promittens, si viuere contigisset. Non sunt allata, nec visa talia et tam pulcra pretiosaque ac multa in Thuringia, qualia transmisit regina cum filia . . . etc.

Minthogy a költő, bár a forrás megnevezése nélkül, hivatkozik a legenda szavaira, részben idézi is őket, bizonyos, hogy az I. fogalmazás megírásakor már ismerte egész terjedelmében; mégis a pozsonyi jelenetet, bár a legenda naiv szövegében is már igen megkapó, csak a II. fogalmazásba iktatja bele. Ennek oka nyilván az, hogy új forrása, FESSLER, nemcsak az eseményt mondja el, lehetőleg az eredeti szöveghez ragaszkodva,³ hanem a maga szokott módján a körülményeket megeleveníti, kiszínezi, a szereplő személyek jellemét néhány vonással kiegészíti — szóval a költő-Fessler kezére jár a történetíró-Fesslernek s kész drámai jelenetet varázsol az olvasó elé; a jelenet bizonyára most jobban megkapta a költőt s bele-

¹ Innen veszi a költő a költött »Bendeleiben Izidóra Thuringiai Leány« szüleinek nevét: »Bendeleiben Egenolf' vére foly ereimben« (II. kidolg. III. felv. 2. jel. 1205. sor) és

Hogy el vivé

Leányod a' Követség engem itt
hagyott az Éd' anyám . . .
jó Bertha! Légy leányom Anya mint
én Anya lések a' tiédnek! aztat
mondád te akkor az Anyámnak.

(I. kidolg. IV. felv. 1. jel. 93. kézír. I.)

A »követség« szóhoz *) alatt megjegyzi: »Mulburgi Menyhárd, Varilai Valther, Bertha, néhai Bendeleiben, Egenolf' özvegye, 's többek.«

² A király és a királyné jellemzését az »Erat autem« szavaktól »tractabat negocia«-ig a költő az I. fogalmazás *Elöversengésében* (8. kézír. I.) latinul idézi, de nem erről a helyről, hanem előbből, a *Hist. Crit.* V. 91. lapjáról. Ez onnan állapítható meg, hogy míg a 133. lapon Pray hibás közlése szerint *inferens* olvasható, addig a 91. lapon Katona István Canisius eredeti kiadásából helyesen *inserens* alakot idéz; így olvassa különben maga Pray is, a *Historia Regum Hung.* 1801., 144. lapján: A költő szövegében *inserens* áll, tehát a *Hist. Crit.* V. 91. lapjáról vette idézetét. — Hogy autem helyett *enimet* ír, nem fontos; a két, szinte azonos jelentésű szó felcserélése könnyen megeshetett a latinul jól tudó költővel.

³ Fessler Canisiust idézi forrásul.

illesztette Petur dörgő vádjaiba. A két szövegnek párhuzamba állítása világossá teszi az átvételt.

Bánkbán II. felv. 2. jel.

Midőn Posen-várban Ersébetet
által vevé Lajos' Thuringi Herceg'
számára a' Követség — oh miképp'
álltt ottan ő! Egész Ország csupán
nyelvén lebegni láttatott: *Köszöntöm
Úratokat* (így szóltt) *mondjátok neki,
hogy ezen csekélységgel elégedne — meg;
ha Isten éltet, még idővel a' leg-
jobb drágaságokkal fogom tetézni.* — ¹
's ki-rakta a' szörnyű sok kincseket —
a' mellyeken Thuringia elvakultt.
Hogy álla ottan Endre, hátul egyj
szegletben — Endre, a' Magyar Király! —
Pirúlva morgott a' Magyar, 's te Bánk
a' köntösét rántád, hogy előbbre men-
[nyen. —

Sirtt bennem a' Lélek, hogy a pazarlást
szemléltem, és minden Magyar' szeme
könnyekebe lábadtt —

(830—847. s.)

Fessler :

Ihr Empfang ... geschah in Presburg
mit grosser Feyerlichkeit in Gegenwart
der ... Magnaten, deren Unzufrieden-
heit auch hier wieder reichliche Nahrung
erhielt; denn der König stand dabey
gleichsam im Hintergrunde, und die
Königin betrug sich als Ungarns un-
umschränkte Beherrscherin und Eigen-
thümerin seiner Schätze. Der ungemein
kostbare Brautschatz ... das silberne
Ruhebett, worin das Kind ... den Ge-
sandten übergeben wurde, hätte schwer-
lich die prachliebenden Ungern entrüstet:
aber die bedeutsame Rede der Königin
an die Thüringer: »Saget Euerm Herrn,
er möge sich vorläufig hiermit begnü-
gen und gesund bleiben; schenkt mir
Gott das Leben, so soll er in der Folge
noch mit den grössten Reichthümern
von mir überkauft werden;« war vielen
Anwesenden mächtiger Antrieb den
Untergang der Frau zu beschleunigen.

(II. köt. 414—415. 1.)

A legenda eredeti szövegében nincsen szó a királyné hival-
kodó viselkedéséről, a király szégyenletes szerepéről, a magyar
urak fojtott fölháborodásáról — ezeket mind FESSLER fűzi
az elbeszélésbe és sejteti belőle Gertrudis vesztének egyik okát.
A költőnek alig kellett FESSLER szövegén valamit változtatnia;
egy kissé összevonta s évvel erősebben kiélezte, változtatott
sorrenddel nyomatékosabbá tette; csak ép Bánknak is ad
szerepet, a ki — mint Toldi Miklós Nagy Lajost a prágai kaland-

¹ Arany László a Bánkbán-kiadás előszavában ezeket mondja: »Ragasz-
kodtunk az első kiadáshoz abban is, hogy dőlt betűkkel csak azt szedettük,
a mit maga Katona ritkítva szedett. E tekintetben Bánkbán újabb kiadásai-
ban önkényes eljárást találunk... Pedig Katona ritkításai arra mutatnak, hogy ő
ebben is meggondolta mit és miért tett. Találtunk azonban kiadásában két
helyen (a prologban és a II. felvonás 2-ik jelenetében) olyan több sor versre
kiterjedő ritkítást, a mi talán inkább véletlennek tulajdonítható, ezeket tehát
elhagytuk...« Ez nagyon érdekes példa arra, hogy a magyarázó, még a leg-
gondosabb is, néha nem találja el a költő szándékát. Katona a királyné sza-
vait ritkítva szedette, mert egyrészt a legenda szövegéből öröklődtek egyik
előadásból a másikba, szinte kánon-szerűen; másrészt pedig mivel inkább a
királyné viselkedése és gőgös szavai háborították fel az amúgy is békétlen
nemességet, mint a szertelen pazarlás. Ezt Fessler különösen kiemeli s a költő
is külön kiemelendőnek tartotta, azért szedette ritkítva. Azt hiszem, hogy a
prolog-beli ritkításnak is megvan a maga oka. Szóval, ha a szerző maga gon-
dozza szövegét, akkor jobb azt venni hitelesnek, mint a tetszetősebbnek látszó
értelmezést és módosítást.

ban — nem tűrhetvén ura tekintélyének megkisebbitését, rángatja köntösét, hogy előbbre lépjen. De azért beleszólnak a költő előtt fekvő legenda szavai is, melyeket FESSLER mellőzött: »Non sunt allata, nec visa talia et tam pulcra pretiosaque ac multa in Thuringia, qualia transmisit regina cum filia«.

III. Midőn a III. felvonás 3. jelenetében Bánk szeme megakad Tiborcز homlokán lévő sebhelyen, a jobbágnak elkeseredett beszédjén fölgerjedt haragja lelohad; Tiborcز szerényen eltakarja hajával a forradást e szavakkal:

Huszonhat esztendő előtt vala ez —
még gyenge Ifjoncz voltál — *Jáderánál*
egy rossz Velencei akart tégedet, 's
Atyádat — Ej, hisz' az régen vala!

(1391—1394. sor.)

Ez a hely sincsen meg az I. fogalmazásban és talán szintén FESSLERRE utal: »Schon in das achte Jahr wüthete der Krieg zwischen Venetern und Ungern, blutig für beyde, doch immer siegreich für die letztern, um Jadra« (II. köt. 141. l. az 1188. évhez.) Bánknak és Bánk apjának, valamint Tiborcznak részvétele a Jádera körüli harczokban a költő leleménye.

IV. A II. fogalmazás előszavául szolgáló *Jegyzés*, mely a költőnek bámulatos történelmi tanulmányairól és forrásismertéről tesz bizonyosságot, ez is nyomát mutatja FESSLERnek. A harmadik bekezdésben Gertrudisról ezeket mondja: »Illyen nevelésű Öcsék között Gertrudist se reménylyük igen angyalnak — nem is szolgálhat nagy védelmére az, hogy ő annya egyj szent Szűznek (Erzsébetnek), mert ez nem neki köszönheti neveltetését, a' midőn még kicsiny korában elvitték a' Turingiai Herczeg számára... Csak mélj tiszteletre méltó állapotja az, melly engem valamennyire mentségére kényszerített«. Évvel a költő mintegy előre el akarja hárítani azokat az esetleges szemrehányásokat, hogy Szent Erzsébet anyját ilyen jelleműnek rajzolja s ilyen rút dologba keverte. E lehető vádakát már FESSLER is czáfolgatja s a költő nyilván tőle vette érvelését: »Diejenigen, welche mit *Dlugoss* aus dem Grunde sie frey sprechen, weil... sie auch die Mutter und Erzieherin der heiligen *Elisabeth* war, vertheidigen sie schlecht... Die Gebälerin einer Heiligen ist bloss darum noch nicht für durchaus rechtschaffen und tugendhaft zu achten; und an der Erziehung der heil. *Elisabeth* zur Gottseligkeit und Heiligkeit hatte *Gertraud* keinen Teil; denn die künftige Heilige war schon als vierjähriges Kind der mütterlichen Aufsicht entnommen, aus Ungarn weggebracht, und auf der Wartburg... erzogen worden«. (II. köt. 418. l.)

A tragédia személyeinek jegyzékében látjuk a következőket: »*Myska-bán*, a' Királyfiak' Nevelője. *Solom-mester*, ennek fia«. Az I. fogalmazásban az utóbbi pusztán: »*Sóloom* (Sala-

mon) ennek Fia». Erre nézve a költő a *Jegyzés* végén ezt mondja : »a' Bán név . . . annyi volt, mint most *Gróf* vagy *Báró* : az ilyeneknek fiai, kik különben hivatalban nem voltak, nevezettek »mester«. Ez a megjegyzés megint FESSLERRE vezethető vissza : »jetzt [t. i. III. Béla után] nannte sich fast jeder edle Herr, welcher weder Grafschaft noch Hofamt hatte, *Meister*«. Ez hasonló a régibb angol szokáshoz, mely szerint a nemes, előkelő, úri, utóbb nagyobb polgári családok nem nagykorú fiait a *master* jelzővel szólították : *Master John*, mint nálunk : *János úr*ti.

Ennyi az, a mennyit FESSLERnek KATONÁRA tett tárgyi hatására ki bírtam deríteni : Simon bánnak Miczbánnal való azonosítása, mely a Melinda vérségi kapcsolatával együtt szerkesztés módosítást idézett elő a dráma személyeinek egymáshoz való viszonyában ; — a pozsonyi jelenet : Gertrudis és Endre jellemének kimélyítése s egy ecsetvonás a nemesség haragjának rajzához ; — Tiborcz jáderai önfeláldozó vitézkedése ; — Gertrudis jelleme ellen tehető kifogás előzetes elhárítása s végül a *mester* címzés.

Megjegyzendő, hogy FESSLER nevét KATONA, tudtommal, sehol sem említi forrásul, sem a tragédia előszavában, sem dramaturgiai dolgozataiban : Értekezésében (*Tud. Gyűjt.* 1821. IV. 1.) és Kisfaludy Ilkájának bírálatában (Miletz János : *Katona J. ismeretlen művei*, 1886. 208.) ; de hogy buzgón olvasta, tanúsítják Kecskemét történetéhez írt jegyzetei (Miletz, 228.), a hol FESSLER műveit gyakran idézi.

Az időpontra nézve a következő hozzávetést tehetjük : a II. fogalmazás előszavát 1819 július 2-án írta, tehát az átdolgozásnak 1819 első felében, valószínűleg már 1818-ban kellett megtörténnie. Minthogy pedig ebben BÁRÁNY BOLDIZSÁR bírálatát, a *Rostát* útmutatásul vette : a Rosta készültét 1817—1818-ra kell tennünk. Valószínű, hogy ez idő alatt került kezébe FESSLER is, körülbelül ugyanakkor, mikor KISFALUDY KÁROLY is belőle kezd meríteni anyagot hazafias drámái számára (v. ö. Vizsota Gy. : *Fessler hatása K. K.-ra*. IK. 1900 : 31. sk. lk.). Mindenképen pedig Katona a magyar költők közt egyike az elsőnek, kik a népszerű és sokat olvasott történetíró művét tárgyi forrásul használták.

TOLNAI VILMOS.

ARANKA GYÖRGY MAGYAR NYELVMŰVELŐ TÁRSASÁGA.¹

(Első közlemény.)

A lelkes Aranka Györgyről és a nevéhez fűződő *Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság*ról több értékes cikk és tanulmány olvasható. Aranka György és társasága emlékének felújítására az a körülmény ösztönzött, hogy az érdekes múltú nyelvművelő társaság iratait, jegyzőkönyveit, levelezését és egyéb vegyes tartalmú kéziratokat, a melyek a kolozsvári róm. kath. lyceum könyvtárában találhatók, alkalmam volt áttanulmányozni, rendezni, s így az eddigi kutatások eredményeit részben újabb adatokkal gyarapíthatom, részben egyes tévedéseket helyreigazíthatok.

Aranka György halála után (1817 márcz. 11.) az *Erdélyi Nyelvművelő Társaság* iratai a marosvásárhelyi királyi tábla levéltárába kerültek és ott őriztettek 1827-ig. Ebben az évben (jún. 25.) a kormányszéki elnök a teljes tanácsülésben indítványt tett, hogy az erdélyi tudós társaság írásait Kolozsvárra kellene szállítani, valamely olyan helyre, a hol a tanulni kívánók könnyen hozzáférhessenek és felhasználhassák. Mivel a kolozsvári kath. lyceum könyvtár-helyisége alkalmas volt az értékes iratok elhelyezésére, ebben külön szobát jelöltek ki számukra. A lyceumi igazgató, gr. Lázár László, július 24-én jelentette a küldemény megérkezését és elhelyeztetését, a 19. tétel alatti könyv híján, a melynek címe: *Novissimum Silesiae Theatrum*. E társulati vagyoni további sorsáról az erdélyi kormányszék levéltárában sincsenek adatok.²

A kéziratok a lyceumi könyvtár egyik szobájában maradtak rendezetlenül, a míg Vass József kegyesrendi tanár Toldy Ferencz felkérésére hozzá nem látott a nagy anyag rendezéséhez, az értékesebb darabok kiválogatásához és lemásolásához. 1852-ben készítette el Vass József az iratok jegyzé-

¹ A M. T. Akadémia első osztályának határozatából jelenik meg. Szerk.

² Az Erdélyi Nemz. Múz. birtokában levő Aranka-féle *Levelek lajstroma* kétségtelenné teszi, hogy a lyceumba nem küldötték el a teljes kézirati anyagot. A levelek jórésze a Mike Sándor-féle gyűjteménybe került. Innen használtam fel azokat. Jelenleg szintén az Erd. Nemz. M. levéltárában vannak.

két, melyet Toldy Ferenczhez április 12-én küldött el. S a munkálatról egy rövid közleményben számolt be az *Új Magyar Múzeum* hasábjain (1854. I. 401—426. l.). Vass József hiteles jegyzéke részletes felvilágosítással szolgál Aranka György irodalmi hagyatéka felől, melyet néhány levél kivételével teljesen felölel. Ezt bizonyítja Jakab Elek is, ki a nyolczvanas években átvizsgálta az Aranka-féle iratokat és a Vass jegyzékében csak három levelet nem talált meg, mely a hagyatékban megvolt. Jakab Elek kutatásának eredményeit Abafi Figyelőjében *Aranka György és az Erdélyi Nyelvművelő és Kéziratkiadó Társaság* cz. tanulmányában (XVI. k. 1884.) tette közzé. Részben Jakab Elek tanulmány, részben Döbrentei Gábornak a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában levő kéziratcsomója (*Erdélyi magyar nyelvművelő társaság felébresztése körül volt írások*) alapján, továbbá több kiadott és kiadatlan levél felhasználásával írta Rubinyi Mózes *Az Erdélyi magyar nyelvművelő társaság története* cz. tanulmányát (Magyar Nyelv 1911.). A következőkben megkíséreljük a társaság megalapítását és munkásságát az átvizsgált jegyzőkönyvek, levelezések és egyéb kéziratok alapján ismertetni — megjegyezvén, hogy a rendelkezésünkre álló lyceumi levéltári anyag szegényebb, mint a Vass József jegyzékében foglalté. Hová lett, vagy hol lappang a ma még elő nem került kézirati anyag — még nem tudom.¹

I.

Az Aranka György buzgólkodása következtében létrejött *Erdélyi Nyelvművelő Társaság* tulajdonképen visszhangja Révai Miklósnak egy magyar tudományos társaság megalapítása érdekében kifejtett izgatásainak. Elsőnek ugyan Erdélyben gr. Batthyány Ignác, erdélyi püspök próbálkozott meg egy tudományos társaság szervezésével, de fáradozásai hiábavalóknak bizonyultak. 1790-ben Aranka György, marosvásárhelyi királyi táblai bíró látott a szervezés munkájához. Aranka kiterjedt levelezésben állott már ekkor is a magyar írókkal s ő szeretett volna Erdély irodalmi életének vezetője lenni. 1791-ben az erdélyországi országgyűlés tagjai és az erdélyi nagyfejedelemség főkormányzósága elé terjesztette tervét, a melyet nagy elismeréssel fogadtak. Belátták, hogy az Aranka javasolta új intézmény, mely a magyar nyelv ápolását, fejleszt-

¹ Az Erdélyi Múzeum kéziratárában és levéltárában Aranka Györgynek igen gazdag gyűjteménye található. A kéziratok legnagyobb része az Erdély történetére vonatkozó forrásművekből áll. A levélgyűjtemény irodalomtörténeti szempontból is igen nevezetes. Néhánya az *Erdélyi Nyelvművelő Társaság* történetéhez szolgáltat becses adatokat.

tését és terjesztését tűzte ki célul, mennyire fontos és szükséges. De a szép terv nem valósulhatott meg egyhamar. Hiányzott a költség. A gyűjtés igen kevés eredménnyel járt, de még a bécsi udvar is akadékoskodott. Attól félt, hogy az új társaság megerősödve, hatalmasan ellensúlyozza a szászokat. Így történt, hogy bár a karok és rendek egyértelműleg kérték a felségtől a nyelvművelő társaság fejedelmi jóváhagyását, a törvényczikket Bécsben nem erősítették meg. Az *Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság* tehát 1793-ban csak ideiglenesen alakulhatott meg gr. Bánffy György elnöklete alatt.

A társaság céljáról részletesen tájékozta Arankának meg az évben szétküldött körlevele.¹

A Nyelvművelő Társaságnak célja a magyar nyelvnek, mint nemzeti nyelvnek fenmaradása, tisztán megtartása s világának terjesztése. Az elsőre tartozik, hogy a két hazában legelőbb is a folyó köznyelv, azután az igazgató- és ítélő főfőszékek nyelve, nem különben az iskolákban a tudományok nyelve és a nemzeti legyen. És pedig a lehetőségig nemcsak a magyar nemzetben, de az egész magyar korona földén, az azon levő más hívei között is a szent koronának.

Igaz, hogy ma is az országgyűlésen, az igazgató ítélő főszéken, vármegyéken és székes helyeken a magyarok között a folyó nyelv a magyar, a jegyzőkönyvek, tudósítások részint rendelkez is magyarul kelnek; néhol az iskolákban némely főbb tárgyak magyarul taníttatnak; az idő és szép elmék, mind a tudományokban mind kivált a versszerzésben, történet és mesék írásában jeles remekeket mutatnak fel, — de még sok van hátra. A mit e részben egyes, sőt hatalom is véghez nem vihet, azt egy társaság más nemzetek sérelmes nyelvek ócsárlása nélkül lassanként szépen előmozdíthatja, az iskolákban minden nemzetek nyelvéhez alkalmazott jó magyar kézikönyvek írásával és a készeknek felvételével, azután szép magyar könyvek kiadásával és az idegen nyelven megjelenő hasznos és mulatságos könyvek, utazások, történetek, római mesék s hasonlók jó és tiszta fordításával.

A másodikra, a nyelvnek a maga tisztaságában fentartására felhozható, hogy a régi görög nyelvben is sok volt a dialectus, de legszebb volt az athenebeli vagy az attikai. A mit mások czifrán s erőltetve, ezek egyszerűen s a nyelv természetét szépségére ügyelve fejezték ki. Ezért fogadták el mindenütt s tartották legszebbnek. A régi latin nyelvben is három időszak volt: a virágzása az arany, a hanyatlás az ezüst s a lesüllyedése a vaskorszak. Az elsőnek ismertető jele, hogy azt bárki olvassa, érti, érzi, nincs benne homály, szépsége természetes, nem keresett, hallása, olvasása gyönyört ad. A második és utolsóban sok az idegen és új szó, nehéz a megértés a szokásból kiment vagy idéltlen szók miatt.

A magyar nyelvnek is megvan mind dialectusa, mind arany, ezüst és vaskorszaka. Erdélyben különbség van a vármegyék és székelység nyelve közt, Magyarországon a Duna-Tisza melléki s más vidékek lakóinak beszédi közt. E különbségek, mint dialectusok nincsenek kárára a nyelvnek, sőt kivált a versíróknak hasznosak. A kik folyóbeszédben írnak, illő a szebb dialectust követni. A Nyelvművelő Társaság ezek különbségeit kimutatja, a különbözőségeket a nyelv törvényeire alkalmaztatja, megbírálja s a jót elfogadásra ajánlja. A dialectustól különbözik a provincialismus, ezt helyeselni nem lehet s a Társaság ezeket is kimutatja, kiadandó szótárában megjegyzésekkel kíséri és felvilágosítja.

Régi íróink is írtak szebben és rosszabban. Magyar kevés volt s az ország közepét foglalta el, szélein hagyta s oda fogadta a más népeket. A mohácsi vészkor épen ezt a közepét foglalta el a török Magyarországnak

¹ Eredetije a kolozsvári r. kath. lyceum könyvtárában.

s megrontotta nyelvét. A kik a tótok és németek közé vonták meg magukat, azok sem tarthatták meg tisztán nyelvöket. Azután a főfő emberek felvették a latin nyelvet, gyermekeiket idegen nyelvhez már a bölcsőben szoktatták, ezért némelyik nem tudta anyanyelvét, másik mint idegent tanulta meg. Ezért nem tudták sokan tökéletesen nyelvöket. A papság sem használta a felsőbb iskolákban a magyar nyelvet. A mit tudott a magyar, a cselédektől s a parasztoktól hallotta. Némelyik pap, hogy magyarul prédikálhasson, deakul írta meg azt s azután fordította magyarra. Nem csoda, ha nyelvünk multja annyi szomorítót hagyott fel. A Nyelvművelő Társaságtól ezek javítását várhatja a haza. A régi jó könyvek előadása s megvizsgálása által a jóra figyelmezteti a nemzetet s közönségesse teszi a mi hasznost és szépet lát benne, az újabb és ifjabb írókat szépre és jóra serkenti és vezeti.

A harmadikra vagy a nyelv világának terjesztéséről írja: hogy a nyelv udvarának világán annak szélére, hosszára való kiterjedése mértékét érti. Ez annál nagyobb, minél közönségesebben kiterjedett mind a hazában, mind annak határain kívül. A magyar nyelv, hogy Európában szerencsésjét tehesse, okosan remélni nem lehet. Maga kebelében tehát a terjesztésre annál nagyobb szükség van. A nemzeti iskolákban van e részben az egyenes segítség. A Nyelvművelő Társaság emelheti annak mind kedvességét, mind dicsőségét. Erre szolgál egyebek mellett az, hogy a nyelv természeti tulajdonságát, könnyűségét, szépségét világosságra hozza, a haza természeti, geographiai és polgári igaz és helyes ismeretét nevei, régiségeit, történeteit egybegyűjti, s jól kidolgozza, krónikáit megjobbitja, a hazai munkákat bármily nyelven legyenek írva, recensio útján folyóiratában megismerteti s a külföldi érdemesebbeket szintén, kivált az utazásokat lefordítja, a tudományos és szép mesterségeket illető könyvek ismertetése alkalmával azoknak állapotját előadja, a gazdaság, kézművek és kereskedés rendében a külföld abbéli haladását leírja s közönségesse teszi; a görög és deák szép elmék írásait megismerteti s szép magyar folyócszédékben kiadja. Így vezeti a nemzetet a bölcsesség, a tudományok és mesterségek ezen régi népek nyelvceiben élő forrásaihoz.

Ez lesz a Magyar Nyelvművelő Társaságnak célja. Látható, hogy ez nem egy, de sok egyesült munkás kéznek lehet elérhető sikere. A Társaság egy központ lesz, melyben a nemzeti szép elméknek egybe kell köttetni, hogy ezáltal a téves úton járók jóra téríttessenek, hogy a nemzeti munka nagy mezeje megnyitván: kiki ajándékát, tehetségeit készületéhez képest a maga mesgyéjében, hazája és nemzete dicsőségére, magát illőképen elfoglalhassa. És erre s ebben leendő illő segedelemre hivatnak meg újra is minden szép elmék, e nemes hazának szeretetétől buzgó szívű fiai és leányai.

Lássuk már most miképen iparkodott a megalakult társaság az előterjesztett, fontos nemzeti czélt megvalósítani. A társaság fennmaradt jegyzőkönyveiből kísérlem meg a nyelv-művelők munkásságának képét adni.¹

Az első ülésen, a melyen gr. Teleki Sámuel, gróf Teleki Mihály, Cserei János és Türi János »ítélő mesterek«, továbbá Borosnyai L. Simeon marosvásárhelyi ref. pap és Aranka György, a társaság titkára voltak jelen, Aranka György előterjesztése a társaság rendeltetését és munkásságát illetőleg vonta a figyelmet magára. Bennünket különösebben az utóbbi

¹ A kolozsvári lyceum könyvtárában az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságnak Marosvásárhelyen tartott üléseiről felvett jegyzőkönyvei megvannak 1793. decz. 3-tól (első ülés) 1800. június 23-ig, mindössze negyvenöt ülés jegyzőkönyve; a 16-ik ülés jegyzőkönyve hiányzik, továbbá 1800. jún. 23-án túl nincs eredeti adat a lyceumi iratok között. Néhány ülés jegyzőkönyve a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában is megvan.

érdekel. A társaság munkásságának lényegét négy pontban foglalja össze: 1. Szükséges »a magyar nyelv jó rendbe való szedése«; 2. bővítése; 3. tisztítása; 4. gyakorlása. Az első pontra vonatkozólag kifejti, hogy ezt a célt legjobban úgy lehet elérni, hogy a nemzeti iskolákban taníttassanak meg jól a nyelv elemei. Erre a célra készít majd a társaság egy jól használható elemi nyelvtant. »De ez a munka — mondja — csak röviden és tisztán készüljön és melléje semmi tudós vizsgálódás... ne tétessék.« Mivel az iskolákban az anyanyelven kívül idegen nyelveket is tanulnak, azt ajánlja, hogy készítsenek latin, görög és zsidó nyelvtant is magyar nyelven iskolai használatra. Az iskolai nyelvtanon kívül szükségét látja egy tudományos grammatikának is, továbbá a magyar nyelv szótárának is, végre pedig oly elemi nyelvkönyvet sürget, a melyből az idegenek is könnyen megtanulhassák a magyar nyelvet. A magyar nyelv »bővítése« alatt a nyelv fejlesztését érti. Miután a magyar nyelv — így érvel — »793 esztendőktől fogva az oltár, királyi tanácsok és pecsétek mellől és a bölcsekedés székeiből kizáratott, a kereskedésben pedig és mesterségekben azok által a nemzetek által, kiknél ezek nagyobb virágzásban vagynak a hazában is elnyomatott«, a nyelv is elszegényedett. A mesterségek, a kereskedés, a tudomány műszavai idegenek, de még a társalkodás nyelve is fogyatékos. Helyes nyelvérzékkel mutat rá a nyelvbővítés forrásaira: az élő nyelvre, a régi könyvekre, kéziratokra, régi szótárakra, a nyelvjárásokra, ajánlja új szók készítését s felhívja a figyelmet a bevett, meghonosodott idegen szókra. Behatóan foglalkozik a nyelv »tisztításá«-nak fontos kérdésével. A nyelvhibák kiküszöbölését sürgeti. A fölösleges új szók használata ellen kel ki hevesen, majd a hibás képzésű szavak ellen emel kifogást, rámutat a helytelen szóösszetételekre, a hibás nyelvtani alakkokra, az erőltetett szófűzésre és kikel a rossz fordítások ellen. Kifogásait 12 pontba foglalja össze. Az összefoglalás Aranka György egészséges nyelvérzékéről tanuskodik.

A társaság magáévá teszi Aranka fejtegetéseit és elhatározza, hogy minden igyekezetével rajta lesz, hogy e hibákat a nyelvből kiküszöbölje. A nyelv »gyakorlása«-t illetőleg fontosnak tartja, hogy a nemzet jó magyarságú könyveket kapjon és az olvasáshoz szokjék. A társaságnak feladata tehát, hogy az írók segítségére siessen, istápolja a játékszint és gondoskodjék jeles regényeknek és útleírásoknak helyes fordításáról. Kíváncsúnak tartja, hogy a hazai történetet, földrajzot magyarul adják az olvasók kezébe. Figyelemmel van a különböző korú és műveltségű olvasók szükségleteire, a melyeknek kielégítését igen fontosnak tartja. Érdekes, mint vélekedik a »játékos szín« segítéséről. Ajánlja, hogy »a jobbízú és érdemesebb játékdarabok, melyek a fordítást megérdemlik, rövid

recenziók által megismertessenek , sőt a játékszín érdemes előljáróival egyetértvén, nevezetesen a kijátszott darabokat, minekelőtte nyomtatás alá adatnának, meg kívánja nézni, hogy jó, tiszta magyarságok legyenek. » Majd rátér az idegen irodalmak nevezetesebb termékeinek fordításaira. Ezeket igen fontosaknak és hasznosaknak tartja. A társaságnak lesz gondja, hogy a nevezetesebb regényeket, így pl. a *Don Quijotet* lefordíttassa, továbbá a régi görög és római szellemek jeles műveit Dugonics, Szilágyi és Kovásznai példájára jó magyarsággal adja az olvasók kezébe. Szól végül a tudományos művek fontosságáról is. A társaság kötelességének tartja » azokat a jó módokat és találmányokat, melyek a gazdaságnak minden rendiben és nemeiben más országokban közönségesekké tétetnek, a hazával megismertetni és azokat hazánk és földünk állapotjához és természetéhez alkalmaztatván, abban a haza fiainak ösztönök és némely részben avagy csak útmutatójuk is lenni. »

Az előadottakból is látható, hogy az egész tervezet komoly és józan megfontolás eredménye, hogy Aranka helyes érzéssel figyelte meg a hiányokat és célravezető eszközökkel igyekezett a hibákat elenyésztetni. Kár, hogy nemes törekvései csaknem leküzdhetetlen akadályokba ütköztek, és a társaság munkásságát nem koronázta megfelelő siker. Az alakuló gyűlés után egy hétre (decz. 10-én) másodszer ülnek össze a társaság vezetői és lázas buzgalommal folytatják a megkezdett munkát. Ennek az ülésnek legfőbb tárgya a társaság munkásságának további körvonalozása volt. Ekkor határozták el, hogy a társaság munkásságáról a hazának is beszámolnak olyképen, hogy a jegyzőkönyveket időközönként közrebocsátják; ezzel a munkával Aranka Györgyöt bízták meg. Szükségesnek tartja a társaság, hogy évenként egy *Naplókönyvet* vagy *Journalt* adjon ki, a melyben a világnak, főképen pedig Európának rövid évi története foglaltassék, nevezetesebb hazai események, a tudomány, ipar, és gazdaság terén történt újabb találmányok, vívmányok ismertessenek, közöljék az új magyar könyvek jegyzékét és számoljanak be a termésről, időjárásról, az egészségi állapotokról, népesedésről. Ezenkívül egy naptár kiadását is tervbe vették. Sürgetik a társaság könyvtárának felállítását; régi okiratok, kéziratok, érmek, pénzek, régiségek, ásványok, érczek gyűjtését. Egyszerrel itt pendítik meg legelőször egy nemzeti múzeum létesítésének eszméjét. Ismertetik a társaság vagyoni állapotát és gondoskodnak tagok választásáról is. A társaság tagjai közé azokat a hazafiakat óhajtták beválasztani, »a kik becses munkákkal tudományoknak és hazaszeregeteknek jeleit magyar munkák kiadásában megbizonyították«.

1793 deczembei havában még két ülést tartott a társaság, még pedig 21-én és 31-én. Ezeken az üléseken intézkedtek a könyv és egyéb gyűjtemények lajstromozásáról és Aranka

György előterjesztette azok névsorát, a kiket részint a társaság munkás tagjaiul, részint pártoló tagjaiul kívánt meghívni. Elhatározzák a folyó kiadások fedezésére szolgáló tagdíjak összegét. Újból előkerül a magyar grammatika kérdése és megállapodnak abban, hogy az ifjúság számára készítendő nyelvtan megírására Gyarmathy Sámuelnek kéri fel és végül elhatározzák néhány régi kézirat kiadását.

A következő 1794-ik évben nyolcz ülést tartott a társaság. Majdnem háromhavi szünetelés után, márczius 26-án gyűlnek össze a társaság tagjai nagyobb számban Aranka György házában. Az V. ülésen egy közgyűlés megtartását határozzák el, a melyen a társaságnak eddigi munkásságáról számolnak be. A közgyűlést két nap múlva (márcz. 28-án) tartották meg gr. Teleki Mihály elnökle alatt huszonnyolcz tag részvétele mellett. A VI. ülésen (máj. 7.) Aranka György tett előterjesztést az irattárakban talált régi magyar kéziratoknak közléséről és a magyar szótárról. A VIII. és IX. ülésen (máj. 15. és máj. 21.) semmi nevezetesebb dologról sem esik szó; a X. ülésen újból az ifjúság számára készítendő magyar nyelvtan ügyét tárgyalják és felolvassák a Kolozsvárról érkezett névtelen jelentést a kolozsvári »játársószín« hanyatló állapotáról, melynek orvoslását kéri a társaságtól. A társaság a jelentést az erdélyi kormányzó figyelmébe ajánlja. Végül pedig ismertetik Őri Fülöp István kolozsvári színész tervét, a mely szerint Marosvásárhelyen lehetne színházat alapítani. A következő (XI. ülésen) újból előkerül a marosvásárhelyi színház ügye. Ez alkalommal gr. Bethlen Elek tervéről esik szó, de véglegesen nem döntenek, mert a színház esetleges jövedelmeit sem állapíthatják meg. A színház helyiségeül gr. Teleki Sámuel marosvásárhelyi házában (Szt.-Miklós-út) levő szekérszint találják alkalmasnak, ez ügyben gr. Teleki Lászlót és Kakutsi Jánost bízzák meg a tulajdonossal folytatandó tárgyalással. Az 1794-ik év utolsó ülésén (június 20.) Aranka György néhány munka kiadását ajánlja, egyszersmind kíváncsún tartja, hogy a társaság kiadásában megjelenendő művek a társaság gyűléseiben felolvastassanak.

1795-ben mindössze már csak két ülést tartott a nyelvművelő társaság, az egyiket november 8-án, a másikat deczember 28-án. Az előbbin kiválasztják a kiadásra szánt beküldött dolgozatokat, az utóbbin pedig Aranka felhívja a figyelmet a régiségekre, kéziratokra, régi magyar könyvekre és különös természetű tüncményekre és ezekről jelentést kér a társaság számára, sürgöti Marosvásárhelynek földrajzi, politikai és statisztikai leírását. »Ma igen módiba jött — olvassuk a jegyzőkönyvben — hogy egy ifjú ember, a ki egy falut s egy várost sem esmér jól, ne csak azt gondolja, hogy Európának statisztikáját esmeri, hanem arról egész könyvet is írjon; mint a ki a kövek

közt a Marosban termő jáspist, a füvek között a mindennapi káposztát, s az állatok között a balhát se esmérné, s azt tartaná maga felől mégis, hogy a Naturalis Historiát tudja, és könyvet írna róla. Ha tetszik, kezdjük mi hazánk esméretén, ezt pedig lakhelyünkön, azután mehetünk nagyobbakra.»

1796-ban szorgalmasabban gyűlnek össze a társaság tagjai. Hét ülést tartanak, de ezek egyikének (a XVI.) jegyzőkönyve hiányzik. Az első ülésen a többiek közt szó esik a magyar és török nyelv rokonságának kérdéséről, melynek megvitatására felhívják az összes működő tagokat. A második ülés jegyzőkönyvében a titkárnak a tagokhoz intézett következő felszólítása olvasható:

Hogy a mint ennek a zsengéjében levő kicsiny társaságnak erősödését s előmenetelét kívánják: ne felejtsek el és ne sajnálják magok történet szerint való szép tapasztalásaikat és gondolataikat mind a nyelvre, mind más történetekre s jelenésekre nézve, úgy a melyeket hallanak, olvasnak, közleni, hogy a miképpen a köd és a harmat apró cseppjeiből s ezekből eredő forrásokból és patakocskákból a Maros és kevély Duna származnak: úgy az egyben tett sok apró igyekezetből ez a társaság is naponként nevedést vehessen.

A XVII. gyűlésen számol be a titkár a társaság által kiadandó munkák első darabjának lajstromáról s a kiadásnak a kormányzó által való helybenhagyásáról. Ezen olvassák fel a Hunyady János származását tárgyaló munkát, továbbá az oláh és székely házakról szólót. Mindkettő bírálathoz bocsátják. A XVIII. gyűlés jegyzőkönyvéből arról értesülünk, hogy a társaság végleges szervezése megtörtént. E szerint a társaságnak külső dolgait a királyi tábla elnökének vezetése alatt egy öt tagból álló tanács intézi, míg a tudományos dolgokat továbbra is a munkás tagok végzik. Szükségesnek tartják, hogy az első kiadvány függelékeképpen csatolják a társaság eddigi történetét, hogy bizalmat keltsenek a tagokban a társaság iránt. Érdekes a jegyzőkönyv folytatása:

Nem régiben volt szerencséje a társaság gyűlésének tapasztalni, hogy éppen az érdemesebb és mind tudományokra, mind tekintetekre, mind világokra nézve tiszteletet érdemlő urak ennek az igyekezetnek lelkét, vagy célját nem úgy értik és veszik fel, mint ennek a társaságnak természete kívánja. Némelyik azt kívánja, hogy a társaság csak a nyelven dolgozzék; másnak ellenben úgy tetszik, hogy a nyelvet illető czikkelyek, kivált a forma példák (paradigmák) a munka kellmetességét elvonnák; más esmét tökéletesebb munkát kíván. Azért szükségesnek látszik, hogy a berekesztésbe¹ a társaság történeteinek folytatása alkalmatosságával, egyszersmind az igyekezet célja is még egy kevésbé világosítás és megirassék röviden, hogy a társaság felállításának főczélja lévén elsőben maga az anyai nyelv természeti tulajdonságainak kifejtése, s ennek a munkának fundamentuma a forma példának jól kidolgozása és kiadása; másodsor, hogy annak világot szerezzen, mely legjobb móddal közelebb a haza esmértetésével, azután más szép, vagy közhasznú tárgyaknak közönségessé tételével érhetik; azért ezeket egymástól

¹ A kiadandó munkák függelékebe.

el nem választhatja. A végre a társaságnak igen igyekezni kellene, hogy minél szebb és kidolgozottabb czikkelyekkel szolgáljon a nemzetnek, de egy czikkelynek érdemét nem tarthatja a keresett czikornyás vagy czifra beszédben, melyet teljességgel rossznak tart, s a mennyiben lehet el is kíván kerülni; hanem a gondolat felségében és a tárgynak természetéhez illő olyan kidolgozásban, melyből kitessék, hogy annak kifejlésében legalább egy grádicsal az író a maga előtt valókat feljebb haladta és hogy a mikor a következő nyom ahhoz a tárgyhoz nyúl, ha azt nagyobb tökéletességre akarja vinni, ennek hasznát vehesse.

Ugyancsak ebből a jegyzőkönyvből értesülünk az egyéb készen levő dolgozatokról, a melyeket bírálatra adtak ki. Két tagot megbíznak az egységes orthographia kidolgozásával és végül jelenti a titkár, hogy gr. Teleki Domonkos útirajzainak 200 példányát a társaságnak ajándékozza. A következő gyűlés (XIX.) jegyzőkönyvében beszámol Aranka György, miképen egyezett meg Hochmeister szebeni könyvnyomtatóval *A' Magyar Nyelv-Mivelő Társaság munkáinak első darabja* nyomtatási költségeit illetőleg és felsorolja az újabban beérkezett munkákat. November 13-án rendkívüli gyűlést tartott a társaság. E gyűlésen számolnak be a társaság életéről. A kép, a melyet a gyűlés jegyzőkönyve ad, nem kápráztató ugyan, de eléggé megnyugtató. A társaság él, dolgozik, hiszen kiadványa már-már készen van, de az elmúlt esztendő *»kényes körülállásai«* nem kedveztek a társaságnak. *»Azért ma — olvassuk a jegyzőkönyvben — akkor, a mikor más nemzeti szép igyekezetek, minémű a pesti játékszín is volt, meg nem állhattanak, ez a társaság elég szerencsésnek ítéli magát, hogy ha világát nem ragyogtathatta is, ártatlanságát s azzal legalább életét fenntartotta.«* Az előadó visszapillantást vet a társaság múltjára, beszámol a kiadvány sorsáról és indítványozza, hogy írják össze a társaság jótévedőinek, dolgozótársainak, gyűjtőinek névsorát és azoknak küldessék meg a társaság kiadványa, hogy így az érdeklődést a társaság iránt szélesebb rétegekben is fölkeltsék s a társulat anyagi segélyforrásokhoz is jusson. Az 1796. év utolsó gyűlésén (decz. 23-án) a társaság szerény anyagi viszonyairól számolnak be és felolvassák a Csikból szerzett és a Székelyek eredetéről szóló érdekes kéziratot.

A következő esztendőben fokozottabb munkásságot fejt ki a társaság és április 24-től december 20-ig összesen kilencz ülést tartott. Már az első gyűlés tárgysora is elég gazdagnak mondható. Szalkai Antal a mezei gazdaságról szóló magyar újságnak egyes czikkeire tesz megjegyzéseket, Miklós István a székelyek történetével foglalkozik Otrókocsi, Behamb, Oláh és Bonfinius nyomán, Blasy Bonavita, csiksomlói ferenczrendi atya, megírja a székely katonaság felállításának történetét, Kováts Lőrincz Pál ajánlja közreműködését a társaságnak és tudósítást küld a társaság gyűjteménye számára szerzendő régiségekről, kövekről, végül pedig a titkár az emberről olvasott fel. A következő

(XXIII.) rendkívüli gyűlés pusztán a társasági életre vonatkozó tárgyakkal foglalkozik, s helybenhagyják Schedius professornak magyarországi főlevelezőül való megválasztását. A XXIV. ülésen olvassák fel a társaság elnökének levelét, a melylyel egyidejűleg küldte meg a göttingai könyvtárban levő magyar vonatkozású könyveknek és kéziratoknak jegyzékét és egyszersmind arról is értesíti a társaságot, miként lehetne a wolfenbütteli hercegi könyvtárban levő hasonló munkák jegyzékét megszerezni. Zabolai Sámuel ugyanekkor a római uzsoráról és az örökösödésről tartott felolvasát, Balás Márton széplaki unitárius pap beküldi gróf Bethlen Miklósnak néhány költeményét, Németh József csíki esperes a károlyvári templomban talált feliratokat közli a társasággal; Krausz András Rákóczi Ferencznek Gömörnél mondott beszédét, Székely László búcsuztatóverseit és az 1742-iki csudagyermekről való feljegyzést küldi meg. A XXV. ülésen Eder Károly ismét a székelyek eredetéről szól, a kérdéshez Beregszászi Pál is hozzászól. A XXVI. ülés tárgysora rendkívül változatos és gazdag. Elhatározzák, hogy felkeresik Gyarmati Sámuel a wolfenbütteli könyvtárban levő magyar vonatkozású kéziratok ügyében. A székely-kérdés újból előkerül. Megkezdik az előkészületeket a társaság második kiadványához (II. darab), de előzőleg alapos recensio alá kívánják venni az elsőt. Erre a munkára felszólítják Schediust, Révait, Földi Jánost, Kovachichot és másokat. Érdeklődik a társaság a szombatosok története iránt is. Fel is kéri a farkaslaki plébánost, a kinél a szombatosok históriája megvolt, küldje be a kézirat másolatát. Ugyanekkor felszólítják a n.-ernyei és újfalvi plébánosokat is, hogy küldjenek tudósítást a társaságnak a szombatosok múltjáról és jelen állapotáról.¹ Ugyanilyen érdekes a XXVII. gyűlés jegyzőkönyve is. Ezen mutatta be a titkár a társaságnak felajánlott új könyveket, a melyek közül Beregszászi Pálnak Erlangenből küldött *Versuch einer magyarischen Sprachlehre* cz. munkáját említjük meg. A titkár beszámol körutazásának eredményéről és útközben szerzett tapasztalatairól, felfedezéseiről. Jelentését a következő ülésen folytatja és fejezi be. Ezen a gyűlésen jelenti be a titkár Cserei József, marosvásárhelyi esperes-plébános tervét, a mely szerint a társaság egy jó magyar lexicont dolgozhatna ki, »mely a társaságnak becsületet és tekintetet is szerezne«; bejelenti továbbá, hogy Engel kiadta magyar tör-

¹ A tudományos kérdések mellett ismételten találkozunk naivitással, majd gyakorlati értékű hírekkel. Így pl. érdekes a jegyzőkönyv c) pontja, mely szó szerint a következő: »Előadtván, hogy nemes Magyarországon, Bihar vármegyében volna valami kigyópor, melyet a ki vészen, a kigyó soha meg nem marja. Esmét, hogy az irt vármegye állított volna fel két hasznos fabrikát ú. m. selyem és szűr posztó fabrikákat. Ezek eránt kérettséssé tudósítás Prof. Tertina úrtól.«

ténetének első részét és Schlözer az erdélyi nemzetekről szóló munkáját — s ezzel egyidejűleg szól a kissármási fogat gyógyító vízről és a Szilágysomlyón talált királyi kincsről. (!) A XXIX. gyűlésen semmi lényegesebb dolog nem történik. A XXX. gyűlés helyett (decz. 20.) pedig, mely tulajdonképen rendkívüli gyűlés lett volna, a rendes tagok nagyobb számmal való elmaradása miatt csak »conferentia« tartatott, a melyen mindössze négy rendes tag és három pártoló tag vett részt. Ezen az ülésen javasolja a titkár, hogy a társaság ülésének jegyzőkönyveit legalább kivonatban közzé kellene tenni, hogy a társaság munkásságáról szélesebb körökben is tudomást szerezhesse az érdeklődők. A conferentia a javaslatot elfogadja.

1798-ból kilencz gyűlésről van tudomásunk. Nyolcz gyűlés jegyzőkönyve teljesen megvan, egyé (a XXXVII-iké) csak töredékesen. A XXXI. gyűlésen elhatározzák, hogy a jegyzőkönyvek kivonatait a szebeni német újságokban, a bécsi Mercuriusban, Pántzél Dániel erdélyi írónak újságjában fogják közölni. Beszámolnak a társaság igen szerény anyagi viszonyairól és a gyűjtemények figyelemreméltó gazdagodásáról. A gyűjtemények közül a régészeti és a könyv- és kéziratár mutat tetemesebb gyarapodást. A XXXII. gyűlésen bemutatják Nagymagári Kósa István háromrendbeli gyűjteményét, ú. m. a Magyarországon talált némely köfeliratokat, régi római pénzeknek és régebbi magyar pénzeknek a leírását; Pápai István szebeni ref. pap tollából az almakeréki híres sírhalomnak a leírását és a verestoronyi emlékkő leírását, továbbá a székelyek pecsétjeit és elrendelik a társaság régiség-, kézirat-, könyv- s ásványgyűjteményeinek hiteles jegyzékbe vételét. A XXXIII. gyűlés nevezetesebb pontjai: gr. Fekete János megküldi Schiller *Orleansi szűzének* verses fordítását. A »rendes munkák« közt találjuk Eder tudósítását az Erdélyben talált új fémekről és felolvassák Schlözer *Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* című munkájára tett megjegyzéseket. A XXXIV. gyűlés jegyzőkönyvéből értesülünk, hogy Teutsch János megküldötte a következő munkákat: *Moldawische Chronica aus dem Italienischen*; *Illustratio Articulorum quorundam Historicorum, rem ac historiam Valachorum concernentium*. A könyvtár állapota ez idő szerint 109 nyomtatott, 19 kézirat és 116 oklevél. Felolvassák a székelyek eredetéről szóló munkát, Borsos Tamás életét és viselt dolgairól szóló tudósítást, végül Pápai István szebeni ref. pap munkáira vonatkozó néhány levelet. Ebben említi következő munkáit: Újesztendői ajándék jó gyermekek számára; u. az jó leányok számára; Pope az *Emberről* írt négy levelének fordítása francziából. Elhatározzák, hogy felosztást tesznek közzé régi oklevelek, régiségek, ritkaságok gyűjtésére, természeti jelenségek megfigyelésére, feljegyzésére és beküldésére; felszólítják a török és a franczia háború-

ban résztvett vitézeket, hogy nevezetesebb élményeiket, történetileg nevezetes tapasztalataikat a feledékenységtől óvják meg, közöljék a társasággal. Felszólítják az olvasókat, hogy a társaság első kiadványára való megjegyzéseiket szintén közöljék; a tudósokat is felkérlik, adjanak véleményt, milyen legyen egy jó szótár. Miután pedig a hazának jó földrajza nincsen, felhívják mindazokat, a kiknek ilyen munkára hajlandóságuk van, hogy legalább vármegyéjüket vagy lakóhelyüket és ennek környékét írják le. A XXXV. gyűlést gr. Bánffy György névünnepe, ennek tiszteletére tartotta a társaság. E gyűlés legfontosabb tárgya a kiadandó II. darabba szánt cikkek rövid kivonatban való bemutatása. Innen tudjuk meg, mi lett volna a második kiadvány tartalma. A jegyzőkönyv adatai szerint ebben a következő *nyelvészeti cikkek* láttak volna napvilágot: 1. *A nevek hajlásának formapéldái.* 2. *A kún nyelv példája a Sz. Márk Velentzei hajdani könyves házából.* 3. *Az erdélyi régi orosz nyelvnek példája.* II. *A hazát illetők:* 1. *Az almakeréki koporsókőnek leírása.* 2. *Nagy Győrben és Révkomáromban található régibb és újabb köirások.* 3. *A szilágysomlyai 1797-ben találtatott kincznek leírása.* 4. *Régiségek és ritkaságok Máriaffi Lajos, Kopoziva Ferencz és Gál Miklósnak leveleiből.* 5. *Hunyadi János gubernátorról egy nagy jelenés a régi történetekben.*¹

A következő (XXXVI.) gyűlésben a következő érdekes kéziratokról számolnak be: gr. Fekete János: *Ovidius első könyve a szerelemről* (verses fordítás); gr. Desewffy János: *Voltaire A lisbonai veszedelem* (verses fordítás); Péteri Takáts Józsefnek *Mohács vidékéről* írt versei. Gr. Teleki Domonkos három érczet mutatott be s végül Domonkos Ferencz jelenti, hogy juhmétely ellen orvosságot talált fel! A XXXVII. gyűlésről csak a jegyzőkönyvi kivonat maradt fenn, de ez is eléggé tájékoztat a gyűlés lefolyásáról. Gr. Fekete János felajánlja a társaságnak pénzbeli támogatását és a társaságnak megküldi verses műveit; hasonlóképen szolgálatát és segítségét ajánlja fel Binder János. Edes Gergely jelentést tesz készülöben levő magyar nyelvtanáról és a magyar versszerzés mesterségéről. A gyűlés többi pontját a szokásos felolvasások töltik be. Ezek közül a kivonat szavaival: „olvastatnak három énekek mint a magyar versszerzésnek remekjei (!)”. Szilágyi Sámuelről *Az aranyidő*, N. Biró Györgytől *Husvétli tojás*, Gr. Lázár Jánostól *Kedvetlen tavasz*. A XXXVIII. gyűlésen Schedius professor levelét tárgyalják és köszönetet mondanak neki a társaság érdekében kifejtett munkásságáért. Felolvasásra három verses munka került: *Egy szomorú özvegynek szomorú éneke*; *Mohács vidékéről írt gyászos levél* (hexameterekben); *Hazánk tavasza*.

¹ A cikkek kéziratainak egy része megvan a róm. kath. lyceum könyvtárában.

Az 1798-ik évről még egy gyűlés jegyzőkönyve maradt fenn. Ezen a gyűlésen (június 26-án) vette át gr. Teleki Mihály a társaság igazgatását, miután Aranka a titkárságról lemondott s itt mutatják be a társaság kiadványának II. darabjába szánt és elfogadott két cikket: *Az abrudbányai fakönyv feltalálásának leírása*; *A bányászati balvélekedésekről való írás*. Különös, hogy Aranka György lemondásáról nem emlékezik meg a hivatalos jegyzőkönyv. A társaság többi ülésének jegyzőkönyvei nagyjából elkallódtak. Aranka György a XXXIX. gyűlés jegyzőkönyvének külső lapjára feljegyezte: »A XXXIX. után (t. i. gyűlés) valók, én lemondván, nem jöttem kezembe. A Mltgs. Praeses ur fogja tudni«. Aranka többé nem gondozta a jegyzőkönyveket és a társaság egyéb iratait, innen van, hogy ettől az időtől kezdve oly hiányosak adataink. 1799-ből mindössze négy jegyzőkönyv van meg, 1800-ból egy, ez is másolatban, és 1801-ből ismét négy darab. A XL., XLI., XLII-ik gyűlés jegyzőkönyvei elvesztek. A XLIII. gyűlést 1799 június 17-én tartották. Ekkor újból szóba kerül a társaság szerveztének átalakítása. A külső és belső körülmények kényszerítő hatása alatt megváltoztatják a társaság szervezetét, hogy annál inkább megfelelhessen hivatásának. Két nap múlva (jún. 19.) megtartják a XLIV. gyűlést, a melyen Aranka György benyújtja utolsó elszámolását a társaság anyagi állapotáról. E szerint a társaság vagyona 61 rénes forint és 58 krajczár. Beadja a társaság kültagjainak névjegyzékét, a társaságnak ajándékba küldött könyvek jegyzékét, és ezzel megszűnt az 1801 márczius 17-én tartott gyűlésig a hivatalos összeköttetés a nagyszorgalmú, fáradhatatlan igazgató Aranka György és a nyelvművelő társaság között. Július 1-én ülnek össze újból a társaság vezető tagjai gr. Teleki Mihály elnöklése alatt. E gyűlés újból foglalkozik a társaság munkálatainak II. darabjával és elhatározza, hogy a kötetbe szánt s már felülvizsgált cikkeket újból megbíráltatja. Július 2-án már ismét gyűléseznek. A társaság belső ügyei kerülnek ez alkalommal szóba.

Az 1800-ik év munkásságáról csak egyetlenegy jegyzőkönyv (kelt jún. 23-án) tanuskodik; ebből kiviláglik, hogy a társaság egy időre felfüggesztette gyűléseit, mert elnöke a társaság újabb organizációjáról készített javaslatot még nem erősítette meg. Ezen a gyűlésen Aranka György ismét megjelent, de most már csak mint a társaságnak rendes tagja, és még egyszer szolgál felvilágosítással a társaság szegényes anyagi állapotáról. Az új titkár, Székely Mihály, jelenti, hogy a társaság által kiadandó II. darabba szánt munkálatok már együtt vannak s így azok kiadásáról is lehetne már gondoskodni. »Jónak tartaná — így szól a jegyzőkönyv — olyan egy munkát kiadni, mely a társaság tekintetét nevelné, olyan lenne egy geographicum lexi-

con, mely az haza esméretére nagy világot adna, ezt pedig annnyival könnyebben lehetne végrehajtani, mivel a mint esett értésére egy magyarországi tanító Vályi úr kérésére a k. főkörmányszék illetén lexicon készítésére szükséges jegyzéseket a vármegyék főispánjaitól felvétetvén, már azok fel is küldöttek és onnan kinyerendők volnának. « A gyűlést néhány új tagnak a meghívásával rekesztik be.

Az 1801-ik esztendőből négy gyűlés jegyzőkönyve található a lyceumi könyvtárban. A márczius 17-én tartott ülésen, a melyen ismét gr. Teleki Mihály elnökölt, végre megerősítést nyert a társaság új szervezeti szabályzata, ezt azonban az időközben tett tapasztalatok alapján némileg módosították. Az új szabályzat értelmében a társasághoz benyújtott munkákat a tanácsosoknak kellene megbírálniok, de mivel ezek többnyire saját hivatásukkal vannak elfoglalva s így nem tehetnek eleget kötelességeiknek, a tanácsosok mellé négy referenst ajánlanak a hivatalos munkák végzésére. Az ajánlatot az elnök elfogadja és referensekül kineveztetnek Lakatos Ferencz, Antal János, Tompa János és Köteles Sámuel professorok. Véglegesen megállapodnak a beküldött munkák megbírálásának módjában. Az elnök a beküldött műveket a tanácsnak bemutatja és kiadja a referenseknek, a kik megvizsgálván azokat, »micsenek-é a religio, fejedelem, haza alkotásai és a jó erkölcs sérelmével készítve és a társaság közhaszonra intézett céljára szolgáló munkák-é?« — bírálataikat a társaság elé terjesztik. A kifogás alá eső munkák sorsáról a társaság rendes gyűlésein döntenek. A tárgyalások folyamán sikerült az elnöklő gr. Teleki Mihálynak Aranka Györgyöt újból rávenni a főtítkári bokros teendők végzésére: »Megnevezett főtítoknok atyánkfia maga is ajánlja a társaságnak koros idejéhez képest kitelhető szolgálatját és a főtítoknoki hivatal folytatására készségét«. Ugyancsak ezen a gyűlésen vitatják meg újból az elkészítendő földrajzi lexicon ügyét. A következő gyűlésen (május 5.) nem kerül fontosabb tárgy megbeszélésre. A társaságnak felajánlott munkák a következők: gr. Fekete János fordítása Ariosto *Orlando Furioso*jából (két darab); Harsányi Sámuel fordítása, D'Arnaud: *Érzékeny mesék*; Haner Jeremiás könyve a magyarországi és erdélyi történetírókról; Tholdalagi Zsigmondtól *Nemes Marosszéknék topographiai leírása*. A harmadik jegyzőkönyv tanúsága szerint az elnöklő gr. Teleki Mihály a társaság rendes tagjait »a szorgalmatos munkálkodásra és anyanyelvünknek célbanvett gyarapítása eszközésére serkenti«. — A referensek beszámolnak működésükről, részletes jelentést tesznek a beadott munkákról. A társaság szellemi állapota általában véve kielégítőnek mondható, de annál sanyarúbb anyagi viszonyok között tengődik. A pénztári jelentés szerint a társaság vagyona 29 forint 22 krajczár.

Gr. Teleki Mihály felszólítja a társaság tagjait az anyagi áldozatra is, »hogy a kiadandó munkák kinyomatásában is akadály ne legyen«. A jelenlevő tagok közt megindult gyűjtés eredménye 53 forint 20 krajczár volt. Az utolsó ülés jegyzőkönyve 1801 június 17-én kelt. E gyűlésen Aranka György folytatólagosan beszámol a megindult gyűjtés eredményéről, mely most már 88 frt 20 krajczárra emelkedett. Megvitatják újból a kiadandó II. darab sorsát, Aranka György bejelenti Földi János halálát és a társaságnak megvételre ajánlja hátrahagyott kézirati munkáit. Aranka elkedvetlenedett, ki is fáradt és megírta a társasághoz intézett bucsúzóját *Az én Testamentumom a Magyar Nyelvűvelő Társasághoz* cím alatt. Ebben olvashatók a következő meghatározó sorok: »Azt kívánom szívből, hogy a Társaságnak majdan idővel leendő virágzása, fénye és dicsősége tegye éjszakába az én nevemet és csak mint egy régiséget, úgy emlegethessék a következő boldog nyomok, hogy valaha egyszer volt a Társaságnak egy jó barátja és első titoknoka... Aranka.«

Meddig állott fenn az *Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság*? A *Magyar Tudós Társaság Évkönyveinek* I. kötetében¹ a *Magyar Tudós Társaság története* cz. értekezés írója szerint a társaság tagjai üléseiket 1810-ig tartották. »Akkor — írja — gr. Teleki Mihály sok izgágái miatt a 61 esztendő Aranka, nála tartott üléseikkel felhagyott, híjába várván az útkészítő Társaságnak országossá váltaival az Egésznek helyes összefüggésbe jöhetését.« Ezt a téves adatot vette át Toldy Ferencz is irodalomtörténetébe,² de már Jakab Elek, mikor a társaság iratait részben a Vass József másolataiban (a M. Tud. Akad. kéziratárában), részint pedig a kolozsvári róm. kath. lyceum könyvtárában levőket átkutatta, helyesen állapította meg,³ hogy a társaság 1801-ben föloszlott, de az utolsó ülés idejét ő is tévesen, 1801 jún. 11-re tette. Megállapítását átvette gr. Kuun Géza⁴ és újabban Rubinyi Mózes.⁵ Kutatásaink eredményeivel kiigazítjuk Jakab Elek adatát. Aranka társasága jegyzőkönyvileg igazolhatóan 1801 június 17-én tartotta utolsó ülését. Az első, vagy alakuló üléstől, 1793 decz. 3-tól kezdve 52 ülést tartottak, ezek közül négynek a jegyzőkönyve hiányzik. A nyelvűvelő társaságot Döbrentei Gábor akarta újból életre keltetni 1818-ban, de minden törekvése hiábavaló-

¹ Pesten, 1855. 35. l.

² Pest, 1872. I. k. 138. l.

³ Abafi Figyelő XVI. k. 1884. Aranka György és az erdélyi nyelvűvelő és kéziratkiadó társaság.

⁴ Erdélyi Tudományos igyekezetek. Erdélyi Múzeum XVII. k. 1900. 71. és 73. l.

⁵ Az erdélyi magyar nyelvűvelő társaság története. Magyar Nyelv. VII. k. 1911. 153. 204—205. l.

nak bizonyult. 1820 júl. 7-én a 7970. 1820. sz. főkörmányszéki rendelet a társaság működését betiltotta.¹

Az *Erdélyi Nyelvművelő Társaságnak* már említett kiadványa *A Magyar Nyelvművelő Társaság munkáinak első darabja* Szebenben 1796-ban jelent meg Hochmeister Márton betűivel. A 288 lapra terjedő kiadványt Aranka György szerkesztette. A bevezető cikkek (1—35. l.) tájékoztatóul szolgálnak az olvasóknak a társaság célját és munkálkodását illetően, felvilágosítást adnak a társasághoz beküldött munkák sorsáról, továbbá egy beszédet is olvashatunk, a mely a társaságnak eddigi történetéről szól. Ezekután következnek a »rendes cikkelyek« három szakaszban. Az első szakaszban három nyelvészeti cikket találunk: 1. *A magyar nyelvnek természeti tulajdonságairól*; 2. *Az igéknek rendes formapéldái*; 3. *Mínéműnek kell egy jó nyelvmesternek lenni?* A második szakaszban a »haza esméretét illető cikkelyek« foglaltatnak, ú. m.: 1. *Az erdélyi régiségekről*, melyben az ásatások alkalmával talált óriás csontoknak vélt elefántcsontokról, továbbá Erdélyben talált gót, római, magyar, török és zsidó régiségekről értekezik a névtelen szerző. 2. *Károlyfejérvár leírása*. 3. *A délibába*. Az alföldi délibábbal kapcsolatban szól a fata morganáról, az Amerikában és Oroszországban megfigyelt hasonló tűneményekről. 4. *Egy erdélyi jelenség a Pojana Drakului nevű feleki havas csupján*. 5. *Egy magyarországi jelenés. A szarvasi gyakorló iskola*. 6. *Az erdélyi kézírásban levő történetíróknak újabb és bővebb lajstroma*, a legértékesebb cikkek egyike, amely a kéziratokat 1490—1760. sorolja elő. A harmadik szakaszban vegyes tárgyú cikkeket válogatott össze a szerkesztő. Elmélkedik a tűzkárosultak felsegítésének módjairól, neveléstani kérdésekről, a Szt. István-rendről. Ezekre következnek *Lajos király vitézeinek éneke a mohácsi szerencsétlen ütközet előtt*, majd néhai Sándor Lipót főherczeg nádorispán verses latin sírírata; *Útra indulás* címen fordítás Metastasióból; versek *Egy jó atya árnyékához* és *Egy szív szól magával*; Bocskai Gábor, Garázda Kristóf és Patolczi Zsófia latin sírfeliratai és Kovásznai Sándornak *A kutyáknak a macskák felett való dicséreték* című izléstelen verse, melyhez a következő megjegyzést fűzi a szerkesztő: »Ezt a szép (!) kis tréfás és mulatságos elme-játékát (!) a N. tudós szerző más nagy elméknek, kik a hangya, balha, lúd, szarka, szamár, sár, kopaszság, köszvény s több efélek dicséreteket írtak, példájokra, nevezetesen a tudós Justus Lipsiusnak nyomán készítvén: a tudósok nem fognak benne megütközni. A szép elméknek pedig

¹ A felélesztési kísérlet történetét l. Rubinyi M. id. m. 207—210. l. V. ö. Szász Ferencz Az első »Erdélyi Múzeum« történetéhez. Erdélyi Múzeum, 1915. 93. és köv. l.

nevetségekre s mulatságokra szolgálhat. (1) A kötet végén található *Béfejező megszólításban* Aranka György a társaság pártolására hívja fel olvasóit.

A kiadványt érthető érdeklődéssel fogadták mind a társaságbéliek, mind a társaságon kívül álló lelkes honfiak.¹ Maithényi László 1796 febr. 4. azt írja, hogy az előfizetők »nyughatatlanul« várják, maga a szerkesztő pedig levélben ajánlja barátainak, ismerőseinek figyelmébe és szigorú, de igazságos kritikát kér róla. Ilyen kritikaszámba mehet az a levél, melyet Cserey József 1796 február 16-án írt Arankához:

Excellentiádnak kegyes parantsolatjából megvizsgáltam a magyar nyelv-mívelő társaságnak velem közlött munkáját és az abban foglalt cikkelyeket mind a nyelv pallérozására, mind pedig a haza ismeretének és a közönséges megvilágosodásnak kiterjesztésére egyáltalában ugyan alkalmasnak lenni találtam: úgy tetszik mindazonáltal, hogy a Nemes Társaság olyan tárgyra is bocsátkozott, a melyeknek kidolgozása aztot voltaképpen nem illetné. Bátorkodom ez iránt Excellentiádnak tscély vélekedésemet nyilvánban kijelenteni.

Én azt tartom, hogy egy nyelvmívelő Társaságnak fő tárgya a nyelv pallérozása legyen, a mely voltaképpen csak abban áll, hogy a nyelvnek tisztasága a nemzetnél fentartassék, annak eredeti szépsége, és természetes bővsége napfényre hozattassék. Ha tehát a magyar nyelvmívelő Társaság is mind nevezetéknek mind pedig kötelességének tökéletesen meg kíván felelni, elkerülhetetlenül szükséges, hogy a magyar nyelv pallérozásának említett három ágaira minden igyekezetét és tehetségét fordítsa, úgymint anyai nyelvünk tisztaságának fentartására, eredeti szépségének és természetes bővségének nemzetünkkel való megismertetésére. Az első czélját csak úgy fogja a Nemes Társaság elérni, ha anyai nyelvünknek tulajdonságait és más idegen nyelvektől való különbségeit szorgalmatosan kifejti. Ezt kötelességének lenni a Nemes Társaság maga is megismerte midőn rendes cikkelyeinek I-ső szakaszában említett tárgynak kidolgozására igyekezetét felszentelte; de szükséges, hogy ezt a munkát tökéletességre vigye, a mely által nyelvünk megtanulását, kivált az idegenekre nézve, nagyon meg könnyebítené: a magyar publicumnak pedig azzal lehetné leginkább kedvét, ha a hazában kiadandó a'kárminémű könyveket szorgalmatosan megvizsgálná, hogy azok válogatott és minden konkolýtól tiszta magyar-ságban jelenhessenek meg a nemzet előtt. E végre szükséges volna a felséges Igazgató Tanátsot kérni, hogy a vizsgáló székhöz beküldendő magyar írásokat minekelőtte sajtó alá bocsátatnak, további megrostáltatás végett a nemes Társasággal közölni méltóztatassék.

A mi pedig nyelvünk eredeti szépségét illeti, azt a nemzettel meg fogja ismertetni a Nemes Társaság, ha a folyó és versbéli magyar beszédnek ékeesebb példáit, a melyeknek készítésére a hazafiakot jutalom feltétel által is kellene serkentetni, közrebotsátja. Legterhesebb, de egy nyelvmívelő társaságot leginkább illető munka az, hogy anyai nyelvünk bővségét napfényre hozza. Ezt a kötelességet a Nemes Társaság különben nem teljesítheti, hanem ha tudós tagjai által egy jó magyar szótárt készített, a mely illetem szerént egy a magyar Literatúrát igen nagyon elősegéllő eszköz volna. Nem lehet azon senkinek is kételkedni, hogy mindeddig sokan a magyar tudósok közül szegénynek

¹ A kötetet általában szívesen fogadták, csak a szászok ítélték róla kicsinylőleg. A *Siebenbürgische Quartalschrift* (V. 1797.) bírálója nem fojthatja el elfoglaltságát, mikor a többek közt írja: »egy hódító nemzet nyelve csak akkor nyomja el a meghódítottakét, ha az övé műveltebb, különben nem. Példa rá erre Róma, mely Görögország nyelvét soha elnyomni nem tudta, mert a görögök műveltsége sokkal nagyobb volt a rómaiakénál, nyelvük szebb s irodalmuk gazdagabb«.

lenni vélvén anyai nyelvünket, nem bátorkodtak azon valami eredeti munkák írásához vagy fordításokhoz fogni. Abban kellene tehát a Nemes Társaságnak főképpen fáradozni, hogy sok hazafiaknak ezt a nyelvünk szegénységéről való bal ítéletét egy jó magyar szótárnak készítésével megtzáfolja.

Mindezekből nyilván kitetzik 1-ször ugyan, hogy a Nemes Társaság Bevezető cikkelyeinek másodikában maga tárgyát illendőképpen meg nem határozta; másodsor pedig, hogy a Rendes cikkelyeknek II. és III. szakaszát, a mely nyelvünk pallérozását csak oldalaslag s távolról tárgyozza, inkább egy Tudós, vagy a magyar Literaturát előmozdítani kívánó, mintsem egy nyelv-művelő Társaság munkái közzé kellessék helyhczitni. Ezen vélekedésemnek helyes voltát vagy helytelenségét Excellentiádnak mindent általható böltsesége fogja meghatározni...

Egy másik részletes kritikának kézírata fennmaradt a társaság iratai közt. A kritika szerzőjének nevét nem sikerült megállapítani. A hét szakaszra oszló gondos kritika kiterjeszkedik a kiadvány minden cikkére és tartózkodás nélkül, őszintén beszámol véleményeiről. Általában elismeréssel nyilatkozik az egész kötetről, írván: »A Magyar nyelv-művelő Erdélyi Társaság munkáinak első darabja betsületet és hasznot szerez a Hazának.« A bevezető négy cikk szerinte »kinyílt elmének és tiszta ítéletnek szüleményei«. Különösen megdicséri az első, melyet tartalmilag és alakilag egyaránt a legsikerültebbnek tart. Az első szakasz cikkeit hasznosaknak tartja, mert »ösztönt adnak a magyar nyelvnek gyarapítására és ékesítésére«. Megelégedéssel emeli ki a második szakasz nyolczadik és kilenczedik közleményét (a szarvasi gazdasági intézetről és az erdélyi kéziratban levő történetírókról). Ugyanilyen elismeréssel emlékszik meg a harmadik szakasz néhány (X., XII., XIII. és XIX.) cikkéről. Ennyi dicséretre méltót talál a kötetben, de e mellett bíráló megjegyzéseit sem hallgatja el: »Ezen sokféle tekintetben szép és hasznos munkának — írja — némelly részéről szabad legyen egynéhány megjegyzéseket feltenni annak, ki az Erdemes Társaságnak Tisztelője lévén, maga tsekély vélekedéseit csak azért jelenti, hogy azok által nyilvánossá tegye, mely bűzgón kívánnya ő az Erdemes Társaság munkáinak tökéletességét még nagyobbra (ha ez lehetséges) emelni.« Ezek után megteszi kifogásait. Megjegyzései találók, érvei elfogadhatók, midőn azt fejtegeti, hogy lesz majd elég magyar Cicero, ha »a gazdagságnak és méltóságoknak megszerzésére elkerülhetetlenül szükséges az ékes magyar beszéd«. Helyes az az észrevétele is, a melyet a magyar nyelvnek tulajdonságairól és az igék formapéldáiról írt cikkekre tett. Szerinte az ilyen dolgozat nem való oly könyvbe, a melyet újonnan alakult társaság ízeletetől nyújt az olvasóközönségnek. A közlemény túlságosan száraz és inkább szakembereknek való. »A közönségnek nagyobb része — így ír — siető ujjakkal elpergeti mindazokat a leveleket, melyeket az az iskolapor meglepett. E féléket csak azok olvasnak figyelmelesen, kik kéntelenek véle, s talán azok is némelykor unalma-

san. « Fölöslegesnek tartja a nyelvtanban a nyelvjárási eltérések felsorolását és magyarázatát, a régi szók ismertetését. Attól tart, hogy mindezeknek a nyelvtanba foglalása »ijesztő nagyságúvá« teszi a könyvet, melynek a látása is elidegeníthet a tanulástól. Nem tartja tanácsosnak azok számára csudálatos dolgokról írni, a kiket fel akarunk világosítani, mert esetleg ellenkező eredményt érhetünk el. A nevelésről írt cikkre megjegyzi, hogy a jó nevelésnek módját kellett volna inkább ügyesen előadni, hogy annak az anyák és a nevelésre hivatottak láthatnák hasznát. Végül pedig szigorúan megrója a szerkesztőt *A kutyáknak a matskák felett való dítseretek* című izléstelen, sok helyt durva vers közlése miatt. A kényes és felsorolt helyeket szerintem ki kellett volna hagyni s így a munka még »a kényes érzésű olvasók«-nak is gyönyörűséget szerezhet.

II.

A társaság történetére és munkásságára vonatkozólag érdekes adatokat találunk abban a gazdag levéltanyagban, mely Aranka működésével kapcsolatban — a Kazinczytól származókat kivéve — Kolozsvárt találhatók. Ezek a levelek több csoportban, illetőleg gyűjteményben maradtak fenn. Leggazdagabb és legbecsesebb az a csoport, melyben — jelenleg a róm. kath. lyceum könyvtárában — az Arankához intézett eredeti levelek foglaltatnak. Az ország különféle helyeiről kapta ezeket Aranka, kezdve attól az időtől, midőn izgatásait a létesítendő társaság érdekében megkezdte, egészen a társaság megszűntéig.

Ékesen szóló bizonyítékai annak a lelkesedésnek, a melyvel az ország különböző részén élő írók és tanultak a társaság megalakulását üdvözltek. Mindnyájan szükségét látják a társaság létrejöttének és nagy reményeket fűznek munkálkodásához. Azt hiszik, hogy a lelkes írói gárda, mely Aranka zászlaja alá szegődött, meg fogja valósítani mindazokat a terveket, a melyeket Aranka planumában előterjesztett. Remélik, hogy az összeköttetés a magyarországi és erdélyi írók között ezentúl szorosabb és állandó lesz, és hogy a magyar nyelv és irodalom elhanyagolt ügye új virágzásnak fog indulni. Egyik-másik levelet nem lehet megindultság nélkül olvasni, annyi benne az őszinte öröm, lelkesedés, rajongás a nemzeti nyelv és irodalom s vele a műveltség ügye iránt. S kétségtelen, hogy ha Aranka tervei megvalósulhattak volna, a nemzeti közműveltség hatalmas lépéssel jutott volna előre. De, a mi legfőbbször volt akadály a nálunk az egyesületi életnek: az igen szerény anyagi eszközök és a széthúzás, irigység itt is nagyon korán megakasztotta minden nemesebb és eszményi cél meg-

megvalósulását s magával hozta a társaság felbomlását. Az 1799-ik évtől kezdve megritkulnak a levelek, tartalmilag sem oly érdekesek, mint az előbbi évekből valók. Nagyobbrészt válaszok Aranka felszólítására, egyesek beszámolnak gyűjtéseik eredményéről, mások — nagyobbrészt kevésbé ismert írók — munkáikat ajánlják.

Az előbbiekhöz csatlakozik az a levélanyag, mely az Erdélyi Múzeum Egylet levéltárában — nagyobbrészt a Mike Sándor-féle gyűjteményben, kisebbrészt a törzsgyűjteményben — található. Aranka Györgyhöz vannak intézve s közülük 22 járul felvilágosító adatokkal a *Nyelvművelő társaság* történetéhez.

A harmadik gyűjteményről, magának Arankának leveleiről alább emlékszünk meg, előbb ismertetjük a tagoknak Arankához, vagy a társasághoz intézett leveleit. A terjedelmes levelezés bemutatását Kazinczy Ferencz leveleivel kezdjük meg. Aranka már 1789 óta levelezett Kazinczyval: a társaságra vonatkozó első levelét 1791 ápr. 8-án írja Erdélybe.

Örömmel üdvözlí barátja tervét az erdélyi nyelvművelő társaság szervezéséről: »A te Planumodat örömmel olvastam — írja — de valamely jólelkű Vendégem el lopta s már most alig emlékezem reá, mi van benne.« Ugyanez év szeptember 27-én kelt levelében olvassuk a következőket: »Örvendek Journalaid megjelenéseknek. Te igen szerentsés vagy némelly szándékoknak elsülésekben. Az Ég boldogítson tovább is. Azok nemcsak Nevednek elhíresedését, hanem a Haza boldogságát s Nyelvünk gazdagítását s tsinosulását is tzélozzák. És e szándékra ki ne kívánna áldást, ha talám úgy nem szeret, úgy nem tisztel is Tégedet, mint Széphalmy.« A mikor Aranka megküldi Kazinczynak a társaság ügyében kibocsátott harmadik felszólítást, a dicsérő és biztató sorok után bíráló megjegyzéseket is tesz a széphalmi mester: »A kiszegzett tárgy, cél és pálya — írja 1794 május 2-án kelt levelében — igen szép. A recenzióknak igen örülök. Hiába igyekszünk mindaddig, míg ez nem áll fel. Egyéberánt csak azt szerettem volna, hogy adták volna tudtára a publicumnak, hogy a munka darabjai esztendőnként hány ízben adódnak ki; mert még azt most, nem látjuk a nyomtatott levélből.« A felszólító levél egészben véve tetszik neki, de az orthographiájával nincs kibékülve: »az orthographia oly szenvedhetetlen — írja — hogy az egész levelet nem lehet boszankodás nélkül olvasni«. Részletesen bírálja a felszólítást és keményen ostromozza nyelvbeli fogyatékoságait és hibás orthographiáját: »sokat adnék érte — írja a szigorú bíráló — ha az a levél még ki nem nyomtatott, el nem küldetett volna. Ily csúf hibák igen kirívna egy oly Társaság tagjainak pennájokból, a mely nyelvet akar művelni«.

Kazinczy mellett id. Ráday Gedeon siet Aranka üdvözlésére, a mikor ez megküldi neki a létesítendő társaság tervezetét. »Dítséretes az Erdélyi nyelvünket felemelni szándékozó Társaságnak igyekezete — írja ¹ — mely talám még hamarabb fog lábra kapni Erdélyben, mint nálunk«. Szerinte a Révai tervezete nagyon sokat ölel fel, kiterjeszti munkásságát minden tudománykőre, s így munkásságától kevesebb eredményt remél. Jobb tehát csupán a nyelv művelése mellett maradni, mint azt Franciaországban is teszik, a hol már két társaság van hivatva a többi tudomány előbbrevitelére. A nyelv művelő társaságon kívül szerinte egy természettudományi társaságra volna szükség, a mely az Aranka tervezte erdélyi és magyarországi történeti kézirat kiadó társaságával egyetemben elegendőképen vihetné előbbre tudományos életünket: »ezzel a három társasággal beérhetné most előre Magyarország«.

Verszeghy Ferencz 1794-ben ² siet a társaság üdvözlésére. »Magyarázhatatlan örömet« okozott neki a társaság megalakulása, mert nyelvünknek rendbeszedését nemzeti lételünknek fenntartására szükségesnek tartja, de még azért is, »mivel az Uraknak barátságos ébresztése által alkalmatosságot nyerek arra, hogy négy esztendőbeli nyomozásimat, melyeket nyelvünk iránt tettem, s' melyek halálomig minden bizomnyal a négy falak között zárva maradtak volna, olly férfiakkal közölhessem, kik azokat a közjóra korábban fordíthatták«. Megígéri, hogy elküldi a társaságnak *Analysis Linguae Hungaricae* című munkáját, mely »magába foglalandja nemcsak a grammaticabéli regulákat, hanem ezeknek okait is, a nyelvnek általljában való és különös tulajdonságival együtt«. Nyelvészeti munkáján kívül felajánlja a társaságnak egyéb műveit is és végül megígéri a társaság számára közremunkálkodását.

Gróf Bánffy György 1794 márcz. 31-én válaszol a társaságnak hozzáintézett levelére, a melyben az elnöki tisztség elfogadására kéri fel. Bánffy gr. a legnagyobb készséggel vállalja a tisztséget és elismeréssel nyilatkozik a társaság nemes czéljairól: »Valamint megismerem azt, hogy a feltett célra való törekedés igen dítséretes és a munkás Tagoknak, az intézett Végnak elérése iránt leendő Fáradozásokban legkedvesebb Reménységet is Bizodalommal helyeztethetk; úgy örömet s minden készséggel kívánok álhatatosan fel segilytője lenni azon nemcs igyekezetnek, mely a Haza boldogságának még inkább való Tökélletesíthetését tárgyozza.« Hasonlóképen érdekes második levele is, a melyet ugyanez év július 10-én intézett

¹ 1791. febr. 14.

² Sz. Mihály hava 18-án kelt levelében.

a társasághoz, a midőn ez arra kérte fel, hogy siessen a társaság segítségére a nemzeti színészet bajainak gyógyításában és a nagyfontosságú intézmény talpraállításában. »Egyig-mind azon alkalmatosságokat örömmel fogadván, mely által nemzeti nyelvünknek Betsebebbítését előbb mozdíthatom és annak Virágzását töllem ki telhetőképpen hazafi kötelességnél fogva felsegilyíthetem, úgy tartom, hogy azon Töreke-désnek szerentsés Végre hajtására egy mindenkor alkalmas eszköz a Nemzeti Játékszínnek jól elrendelt s főbb Figyelme-tességgel kormányozott állapotja« — ugyanezért is időt és fáradságot nem kímélve, megvizsgálta ennek az intézménynek a bajait s úgy találja, hogy a hanyatlás oka a fejetlenség és hibás igazgatás. Ezért szükségesnek tartja, hogy »a Játék-színnek Igazgatása a legfőbb Hatalomnak egyenes és közze-lébbi Vigyázása alá szoríttassék«. Gr. Bánffy mindenkor élénk figyelemmel kíséri a társaság munkásságát s maga is résztvesz a munkásság irányításában, valahányszor csak alkalma kínál-kozik. Érdeklődéssel figyel minden mozgalmat, mely a nem-zeti műveltség és különösen a társaság érdekeivel összefügg és ilyenekre mindenkor felhívja a társaság figyelmét. Fenn-maradt levelei mind a mellett tanuskodnak, hogy Bánffy elnöki tisztét mindvégig komolyan fogta fel és nemcsak igyeke-zettel iparkodott a hozzáfűzött a várakozásnak megfelelni.

Demién Antal pesti egyetemi tanár üdvözli Aranka tár-saságát (1794 szept. 27.), de mivel bokros elfoglaltsága miatt nem vehet részt a társaság szellemi munkájában, anyagilag siet a segítségére és egyelőre 5 aranyat küld s kötelezi magát éven-kénti 5 forint fizetésére. Csizi István főstrázsamester lelke-sedéssel üdvözli a társaságot (1794 okt. 9.). Bibliographiai szem-pontból fontos levelében eddigi munkáit sorolja fel. Érdekes, a mit a Gvadányival és Molnár Borbálával folytatott verses levelezéséről ír:

Most versekkel levelezem Mlgs Gróff és Generális Gvadányi Jóseff uralral és olly versszerző Asszonnyal t. i. Molnár Borbárával, kihez még hasonlólt nem szült a két Magyar Haza a verselésben; ez utolsónak első munkája a két Magyar Hazában már szárnyal. A második most van sajtó alatt Kassán, a har-madikat pedig, melly munkában vagyok, a' vagy most készül, az előbb tisztelt Mlgs Generalis úr fogja megtollasítani. Itéletem szerint megérdemelné ez a derék asszony, ha a Tudós Társaság érdemes Tagjai közzé bévétetődnék, mert úgy még több munkára ösztönöztetnék, kivált ha élelmére való bővebben volna, mivel édes Annyát és három gyermekeit tsupán tsak varrással tartja és ruházza. Kinek példájára talám több szépeink is a rend felett való piperézés helylyt könyvhöz és író tollhoz nyulnának, melly tőlök, mivel hogy előre ugró erede-tek vagyón, ki is telhetnék.

Keresztesy József ref. prédikátor leveléből (1794 nov. 7.) arról értesülünk, hogy ő a társaságba való megválasztatása-kor elküldötte I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek 1633. évi naplójegyzeteit, a melyeket az eredeti kéziratból másolt.

Az eredeti kéziratot gr. Teleki Sámuel biharmegyei főispánnak ajándékozta. Továbbá arról is értesíti Arankát, hogy Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem, Rákóczi Lajos, ennek testvére és Rákóczi Zsigmond, az előbbinek fia fölött tartott halotti beszédek, életírásuk eredeti kézíratai szintén birtokában vannak.

A soproni magyar társaság tagjai 1794 decz. 27-én üdvözlő első ízben Aranka társaságát. A levél értékét nagyban emeli az a körülmény, hogy benne Sylvester Jánosétól (1539) kezdve Szatler György (1793) nyelvtanáig huszonkét grammatikát sorol fel. Érdekes, hogy bírálatot is mondanak ezekről a nyelvtanokról. E bírálat szerint a magyar nyelv törvényeit legjobban a budai (1781) magyar grammatikából lehet elsajátítani; idegen anyanyelvűeknek a Farkas és Belféle nyelvtanokat ajánlják; a helyesírásra vonatkozólag irányadónak Tsétsi János (1782) munkáját tartják.

Valóságos ujjongással üdvözlő a társaság megalakulását Szabó András (1794 jan. 28.), ki rendkívül nagy fontosságot tulajdonít a társaság munkásságának és maga is felajánlja közreműködését. Vitéz Imre levélben köszöni meg (1794 decz. 31.), hogy Aranka őt a társaság tagjai közé hívja, felajánlja munkásságát, megküldi Deimling *Gray Johanna* cz. ötfelvonásos szomorújátékának, Goethe *Clavigó*jának kéziratban levő fordítását, továbbá *Orestes és Hermione* nyomtatásban (1789) megjelent fordítását. »Azontúl pedig — így fejezi be levelét — minden igyekezetemnek az lesz a tzélja, hogy a Nagyerdemű Társaságnak útmutatása szerint vagy ha szabad akaratomra hagyattatik, ítéletem szerint a leghasznosabb munkákat fordítsam, s kézírásban általánuladjem.«

Székely Márton érdekes tartalmú levelét egészen közlöm:¹

Méltóságos Ur! Mikor valamely dolgot mással össze hasonlítunk, a'kor tudjuk meg és látjuk által a'nak vagy fogyatkozásait, vagy különös tulajdonságait. Ha a Magyarok nyelvét, úgy a mint az én esmeretségem engedi, másokéval össze hasonlítom, igaz, hogy észre vészem, mely távol légyen egy jól kipallérozott nyelvtől, de azonban sok tulajdonságaira nézve elébb becsülöm akár a deáknál, akár a németnél s ha a mienkből nem hibáznék az, a mi egy nyelvet nemessé szokott tenni, mind a kettőnél igen közel jár ez a mi nyelvünk a természethez. Sok szóok vagynak benne, melyeket onomatopoiáknak szoktanak nevezni, az az a dolognak természeti tulajdonságát jelentik, mint: hang, suhogok, pufogok, puska, lassú, vékony, fejedelem, feleség, házasodom, szuszogok, pizmogok, énekelek, kopogatok, hortyogok, csepegek, dörgés, zúgás, fehellek, zürgök, csergek, pattogok, lobogok sat. Továbbá találhatni a mi nyelvünkben olyan szókat, melyekkel le írhatjuk, a mi nagy, méltóságos és felséges dolog, mint:

Hogy neme megtetszik híres elejiről,
Ama Kemény Simon cselekedetiről
S örökké élendő emlékezetiről,
Ír a história bővséggel a kiről.

Gyöngyössi.

¹ Besztercze, 1794. aug. 12.

Találhatunk olyanokat, melyek a szomorúságot képzelgetik, mint :

A hol Adonis van. Vénus is jajgat ott,
Hullatván szemei keserves harmatot.

Ugyanaz.

Némelyek bámulást jelentenek, mint :

Beljebb az erdőnek setét árnyékában
Piramus kesereg egy nagy fa aljában.
Végtére bocsátja törét ágyékába
S tulajdon vérenek borul bitorába.

Ugyanaz.

Mások jelentenek vígságot, vagy a léleknek egyéb indulatjait, melyekre nincs miért példákat hordjak elő.

Úgy tartom, hogy a deák nyelvet eltakarta volna az a sír, mely el takarta a római hatalmot, ha deákul nem írtanak volna Plautus, Terentius, Cicero, Virgilius, Horatius, Tibullus, Ovidius és miért számláljak elő több nagy neveket? De ezeknek és ezekhez hasonlóknak tudós pennája megmentette még eddig a haláltól, s mindaddig védelmezni is fogja, míg a nemes elméknek és tudományoknak becsüllete léssen. Így itélek más nemzeteknek nyelvéről is, a kik nevelhettenek sok Cicerokat s így ítélnék a Magyarokról is, ha lett volna sok Gyöngyössi, sok Balassa, sok Molnár, Pápai, Bod, Pétzeli sat. minéműek minthogy alig voltanak annyian, a mennyi kimenő utja Erdélynek, még mindeddig majd csak a mesteremberek és kúfárnék vészik hasznát a mi nyelvünknek, egy Theologus pedig, vagy egy Philosophus, vagy egy Mathematicus koldus mellette. Jól tudom, hogy nemzetünknek nemesebb indulatú fiai a fogyatkozásnak kipótlására tett és tejendő fáradozásokat előbb becsülik a kotzka, kártya, tántz és más haszontalan idő vesztegetéseknél, hogy így a Nemzetnek hasznára valamit olyast cselekedjenek, mely által a hazának történelmi halálak után is éljenek. Az ilyenekről azt mondom: Macte nova virtute; sic itur ad astra. S valósággal a ki az okoskodó észszel tud élni, által is látja e'nek igazságát; mert oh mely sok pompás koponyák hevernek szerte széljel a földben minden név nélkül, midőn egy szolga Aesopus vagy Epictetus él! Ezt a hosszú praefatiót épen nem azért írák, mintha ez által a Méltóságos Urat akarnám serkentetni azon dologra, melyre elmellőzése miatt még edig más nemzetnek kellett kusolnunk, ha egy Quietantiát akartunk is írni, hanem azért, hogy meg*mutassam, mely forró indulattal viseltem Nemzetemhez és Magyar nyelvünknek tökéletesebb állapotba való helyhezvételét mely igen akarnám. E're ugyan, közönségesen szólván, legjobb mód a fáradhatatlan dolgozás, kivált ha fundus avagy költség volna elégséges: mindazáltal részenként véve, úgy gondolom, hogy most legelőbb egy jó Magyar lexicont kellene készíteni, a Magyar országi tagoknak munkájokkal is élván a'nak készítésében. Hogy pedig az a'nál jobb és hamarább véghez mehetne, minden betűt ki kéne adni egy vagy két embernek, a kik kidolgozván a gyűlésben közönségesen kiszabott regulák szerint jó móddal, mikor osztán mindenki készen volna, ahoz értő férfiaknak vizsgálására kéne bocsátani, úgy hogy másnak is a hibák keresésére jussa legyen, sőt jutalommal ösztönöztessék a'ra: így megigazítván a hibákat, legelőbb is meglehető lexiconunk jőne ki. Az után és az alatt is minden scientiára, vagy facultásra egy-egy systemát kéne készíteni, készíteni pedig azt ahoz tudó emberek, olyanok t. i. a kik megért eszűek (judicii subacti). Mások ellenben, kik még csak gyermekek az eféle dolgokban, holmi apróság de hasznos könyvecskéknak fordításában töltének idejeket, sőt magok is gondolhatnának ki valamit p. o. rövid dialogusokat, Dissertatiokat sat. hiszem nem alább való egy Magyar egy Németnél és a Magyarok közt is vagynak originális elmék, ha nem lehetünk is mindnyájan Gyöngyösik és Maróthik. Mindezeknek pedig eligazításában úgy gondolom, hogy csak a késedelem legnagyobb akadály: azért valamely hasznos itt a tziel, épen olyan szükséges a'ra felé kézzel lábbal (a mint mondják) sietni, hogy ez által érjük el mi is azt már valaha, hogy ne a más szájával együnk. Vigyük véghez, hogy egy falusi iskola mester

is taníthasson Logicát, mely által a lidértzet kikergesse a faluból; sőt hogy egy paraszt anya is olvashassa az Ethicát és egy szántóvető Székely az Oeconomicát — — — —

Pápai István 1794 okt. 10-én kelt levelében örömének ad kifejezést, hogy a társaság megkezdte működését és ő is felajánlja munkásságát. »Rég óhajtottam ezt az időt — írja — melybe a Hazai Nyelv s azon a Tudományok virágozzanak: örvendek már most, látván, hogy ezen oly Hazafiak munkálkodnak, kiknek igyekezetektől minden jót várhatunk.« Jelenti, hogy egy kis fordított munkája van most sajtó alatt (*A természetéről való beszélgetések a gyermekek számára*), melyből 80 példányt ajándékoz a társaságnak. Pápai később is felkeresi leveleivel Arankát. Ő végzi Szebenben a társaság kiadványának nyomdai korrektúráját és a II. darab számára felajánlja munkáit (az Almakeréki emlék leírását, költeményeket) és szorgalmasan gyűjtöget a társaság gyűjteményei számára.

Seelmann Károly is örömmel üdvözlí a társaság megalakulását (1794 aug. 3.). Elküldi Nagy György grammatikáját és saját munkáit is. Seelmann szorgalmas munkás tagja volt a társaságnak. Megírta a II. darab számára a károlyfehérvári csillagvizsgáló torony ismertetését. Ez a munka kéziratban maradt meg a társaság irattárában. A III-ik darab számára néhány nevezetesebb csillagászati megfigyelést szándékozott leírni.¹

Nagymagyar Kósa István Aranyosról küldi be (1794 nov. 17.) értékes régészeti gyűjteményét a társaságnak és ígéretet tesz, hogy másokat is fog erre buzdítani. Érdekes Zilahi Sebes János levele is (1794 máj. 29.): »a közjóra való törekedést és használást — írja ebben — esmérem s hittem életem egyik legszorosabb tzieljának s köteleességének... A Nemes Társaságot pénzzel is a mennyiben gyenge tehetségem engedi, s mikor módom lesz benne, igyekezem segíteni, s a készítenő magyar lexicon munkatársául ajánlkozok. Szent-Páli István készséggel ajánlja fel magyar nyelvtanát a társaságnak (1794 jún. 17.).

Különösebb érdeklődéssel viseltetett a társaság iránt Cserey Farkas, kinek több, Arankához intézett levele maradt fenn. Az elsőben (1795 febr. 15.) örömének ad kifejezést a társaság megalakításáért. Rendkívüli fontosságot tulajdonít a nemzeti nyelv művelésének. Ő is szent köteleességének ismeri, hogy nemzetének előrehaladásán közremunkálkodjék s szerencséjének tartja, ha az új társaság munkás tagjává lehet. »Kedves szerentsémnek tartandom — írja — ha azon Erdemes Társaságnak... én is Tagjává lehetek, a hol a Szent Egygyesség és tiszta Barátság érzékenyíti a szíveket és öszvekaptsolt válókkal

¹ Levele 1797. szept. 17-éről.

míveltetik a Haza Nyelve és ezáltal az eddig még csak képzelni sem tudott Boldogságára jutand Nemes és Szabad Nemzetünk.« Szívvel-lélekkel igyekszik a társaság nemes céljának előmozdítására minden eszközzel közremunkálni. Minden levelében érdeklődik a társaság munkássága iránt, maga is ajánl tagokat, könyvtári kutatásokat végez, összegyűjti ki nem adott műveit (*Magyar Wallerius Maximus azaz a Magyar Nemzetben történt emlékezetes dolgok* tizenkét könyvben; *Ephemerides Rerum Hungaricarum a januario ad julium*; *A Magyar és székely asszonyok törvénykönyve*, költemények).¹ Még 1808-ban is (jan. 17.) egy feliratot küld meg Tasnádról.

Gr. Bethlen Imre, a ki ez időtájt (1795—1797) külföldi egyetemeken is megfordul, Jenából, Göttingából és Frankfurtból ír Arankának érdekes leveleket. A társaság iránt messze szülőföldétől is érdeklődik s megígéri, hogy otthon majd buzgó munkás tagja lesz a nyelv-művelő társaságnak.² Különösen a magyar irodalom ügye érdekli: »Nekem az egész magyar Litteraturának felsegítésére új planumom van — írja Göttingából 1796 okt. 2-án — a melyet Méltóságos urnak meg fogok jelenteni és az Méltóságod és más érdemes jószívű Hazafainak igyekezetek által ki akarok vinni; — itten Németországban megvetem ennek az bázisát, és reméllem minthogy az igyekezetem közhaszon és semmi elérhetetlen tzielt magában nem foglal — nem fogok szerentsétlen lenni...« Ugyanebben a levelében kéri Arankát, hogy küldje meg neki az 1794-től fogva megjelent magyar könyvek jegyzékét rövid ismertetéssel kapcsolatban, mert egy göttingai újság szeretne egyet-mást a magyar irodalomból is megismertetni olvasóival. Gr. Bethlen nemes, a magyar irodalom fellendítését célzó igyekezete azonban eredménytelen volt. A kik segítségüket íérték, cserben hagyták. Egészen magára maradt, elkedvetlenedett és terve keresztülvitelét Gyarmathy Sámuelre bízta. Különben is ekkor betegeskedni is kezdett, a mi szintén gátolta terve megvalósításában.

Molnár Borbála megköszöni (1795 január 24.), hogy a társaság tagjai közé választatott s legközelebb megjelenő munkáját ígéri a társaság könyvtára számára. Levelének bevezető részében szenvedéseiről szól megható hangon:

Ha én visszatekintek elmúlt életemnek egész folyására és elmém-mel mintegy bejárom azokat a kétségben ejtő szomorúságokat, gyötrelmeket, keresztekét, melyeket elviseltem, a porba borulván tsudálva imádom az Isteni bölts gondviselésnek megfoghatatlan titkos mélységű utait, melyeken engem szabad tetszése szerint mindez ideig hordozott. Ugyanis a halál árnyékának völgyébe vezetett, hogy kimenekedvén az életnek kedvességét nékem gyönyörűségesebbé tegye. A legmélységesebb gyötrelmeknek özönébe merített,

¹ Levelai 1795. jan. 26. 1796. febr. 5. 1796. máj. 30. 1798. decz. 19.

² Levele 1795. septe. 20.

hogy a vigasztalásnak édességét velem érzékenyebben kóstoltassa. Minden Baráttal sőt közel való véreimmel is megutáltattott, hogy a barátságának nyájás köteleit szívemre bokrosabban hányja. Sőtéttségben ültetett sőt a feledékenységnek mélységébe szintén eltemetett, hogy a világosságnak, a mások szeretetének s jó emlékezetecinek boldogságát velem annyival inkább megbetsültesse; az Úr jószágának és kimerülhetetlen bőltességének mélységes utait velem nagy részbe megesmértetvén, tulajdon akaratomat mindenkor szent tetszésének alája vetni szoktasson . . .

Földi Jánosnak 1795 okt. 4-én kelt leveléből értesülünk, hogy megküldte a társaságnak a *Debreczeni Grammatikát*, »a melybe — írja — az én Grammatikám is belé olvasztódott«. Sokkal fontosabb a második levél (1796 aug. 18). Ebben beszámol eddigi munkásságáról és panaszskodik, hogy nem kap kiadót. A jellemző sorok a következők:

Készen van egy magyar Poesisem, melyet még Grammatikámmal együtt készíttettem volt. A főbb Grammatika írók közzül egy sem írt Poesist, tsak én. Ezért sokan sürgetnek, hogy adjam ki. De nyomtatóm erre sínts. Sőt ha nyomtatóm volna, nem ártana még az én Grammatikámnak is világosságra jönni. De hogy én a legjobb munkával illy szerentsétlen vagyok, nem tehetek róla.

Készen vagynak magam tulajdon versei. Ha Poesisemet előbb közre botsáthatnám, tsak úgy kívánnám azután tulajdon verseimet is utánna kinyomattatni. Ha amaz elsőt meg nem nyerhetem, bátran maradhat ez is. Az én Poesisem a hol az ékességéhez és tökéletességéhez van szabva Poesisnek és a Magyar Nyelvnek, a melyre tsak az ki terjedhető. Ha ez lehetetlennek látszanék: úgy szeretném tsak példával megmutatni Poesisemben, vagy magam tulajdon verseimben, hogy imé lehetséges. De restellem ezt is sok szóval előadni; nehogy ditsekedésnek láttassék. Akármelly munkámról kellene nekem emlékezetet tenni, az engem s munkáimat nem esmerők előtt, nehezen kerülhetném el a ditsekedő nevet, ezért restellek rólok írni. De a ki látja, s ítélni tudja, elbámul. Odi profanum vulgus et arceo. Hadd maradjon!!

Még is szükség egyet megvilágosítanom, hogy kapnék én is nyomtatót, mint mások, ha a nyomtatásért magam fizetnék. De én soha életemben nyomtatásért fizetni nem akarok, minthogy az tőlem nem is tellik. Hanem, ha érdemes reá, nyomtassák ki az én hasznommal. Ha nem tetszik itt maradhat. De haszon nélkül még sem adom ki. Utálom a Nyomtatóknak a mi Hazánkban uralkodó kepeczségeket, és az Íróknak betstclenségeket s munkájoknak sikertelenségét. Nagyon sért a Grammatikámban való erőszakos megsalattatásom is.

Gr. Teleki Domonkos szintén érdeklődik Aranka törekvései iránt és leveléből kitetszik, hogy értékes adatokkal és kéziratokkal szolgálhat, a melyekkel különösképpen a kéziratkiadó társaság céljait mozdíthatja elő (1795 jan. 9.).

Érdekes levelezést folytatott Aranka Gyarmathy Sámuel-lel is. Kár, hogy ezekből a levelekből a kolozsvári gyűjteményben mindössze öt darab található. Két levelét egész terjedelmében közlöm.

Göttinga 29. Mái 1795.

Méltóságos T. R. Assesfor Ur! Leg Drágább Jóakaró Uram!

Hofszas halgatásomnak Göttinga végét szakasztá, melybe Április végén szerentsésen megérkezénk, minekutánna December 15-dikén Kolosvárból kiindulván, Debreczen, Pest, Poson, Béts, Praga, Dresda, Lipsia, Hala, Jena, Weimar, Erfurt, Gotha, Schnepfenthal, Langensalza, Mühlhausen, utunkba este nek volna. Vaj ki szépek ezek a helyek, és a szorgalmatos munkásságnak,

melly sok szép jeleit mutogatják mindenfelé. A legérdemesebb emberek, kikkel találkoztunk, ezek voltak: Pragába Bibliothecarius Ungar, ki igen nagy-érdemű tudós. Dresdába Bibliothecar. Adelung. B. Rachnitz, igen nemes gustusu Tudos Ur. Lipsiába Weise a Kinderfreund írója. Plattner a Phil. Prof. és Heidenreich. Hindenburg Physc. Prof. valóságos Tudos és érdemes emberek. Hálába a nagy Forster, kivel igen nagy barátságban estem. Jenába Bats Nat. Hist. Prof. és Bütnér egy véghetetlen lingvista, ki több nyelvekről akar Lexicont kibotsatni, mint a Muszka Czárné Polyglottájában vagon. Itt a Litteratur Zeitung írójával is beszéltem, és jó rendin kitanultam, hogy mitsoda lábon állanak. Van vagy 300 dolgozó tagjok, mindössze, kik rész szerint elholtak, és nagy részek él. Praenumeransok 3000 van, és a háboru alatt még szaporodott. Veimárba láttuk a nagy Wielandot, ki valóba megérdemli nagy hirit. Egy óráig beszélgettünk véle és igen nagy gyönyörűséggel halgattuk. A Theatrumba menvén hallók a híres Island Actort is. Ennek nem sok párja van Német országban. Előbb való a Bétsi Brokmannál, a Dresdai Opitznál. Itt az Ur¹ a Hertzegnél ebédle B. Kemény Simonnal. Gothába a Hertzeg Astronomussa Zach, egy Magyar Országi ember, ki ezelőtt tengeri szolgálatba katonáskodott, kapitányságból végtére ide a Hertzeghez vetődött és igen sok szép Instrumentumai vagnak, melyeket azonban nagy részin maga költségén szerzett. A Hertzegné nagy kedvelője a Tsillag vizsgálásnak. Fel mentem volt, magam is hozzá; mert egy nagy pompás kastélyú hegyen lakik egy orányira Gothától; de nem találhattam otthon. Azt mond erről Matsko, a Casseli Astronomus, ki maga is Magyarországi fi, hogy ez a Astron. Turris legjobb instrumentumokkal van megrakva más Németországi Turrisok felett. Gothából kísétálunk 4 orányira Schnepfenthalba, és meglátogatók Salzman híres iskoláját. Valóban szép és sok jó vagon benne, bár Erdélybe is lehetne egyet ollyat állítani! Méltó hogy elolvassa a Mlgos Ur minden ő könyveit, melyekben ezen iskolájának minden körülállásait leírja. A míg ilyen forma iskola fel nem áll Erdélyben; addig képzelődni sem tudnak az emberek, hogy millyennek kellene lenni egy józan okos nevelésnek? És mi hasznát lehetne annak várni? Schnepfenthalból két nap alatt Göttingába jutánk, holott megnyugodván 3 hétig Pünköstre Casselbe menénk. Itt a Land Grafnak sok külömb külömb Cabinetjait nagy gyönyörűséggel nézök. Nevezetesen a Natur Cabinetben a több nevezetesekek közt megvizsgálám jól az Elefánt skeletonját, melly itt sokáig életbe lakott; és abból valósággal kihozhatom azt, hogy a Mlgos Urnál lévő nagy Marilla álkaptza valaha bizonyosan Elefánté volt, nem külömben annak az ő igen nagy foga is. De a mi figyelmetességemet leginkább magára vonta, az vala a Land Grafnak kimondhatatlan szép Weisenstein nevű Anglus kertje, mellynek leírásával egész könyv van megtöltve. A kik Verlitzbe a Dessauai Hertzeg igen híres Anglus kertibe is jártak, erőssítik, hogy ez annál előbb való, mert ez nagy hegyen áll, de amaz térbe. Az ide való kertészszel megismerkedtem, és alkura is mentem, hogy nekem mindennemű Arbor- és Frutex-einek a magvát, Laistromával együtt adja ki. Meg látom miként tellyesíti igéretét.

Már a Göttingai Professorokkal kezdek esmerkedni és a Bibliothecát vizsgáltni, mellybe legelső gondom az leszsz, hogy minden Magyar Históriára tartozó nyomtatott vagy irt munkák Laistromát egybe szerkesztessem és az Erdélyi Mlgos Társaságnak leküldjem.

Nagy boldogság az Göttingában, hogy a Bibliothecából minden könyvet kiadnak egy ollyan tzedulátskára, mellyet az ember valamellyik Professorral aloliratott. — — —

Göttinga 19. Febr. 1797.

Kegyelmes Uram.

Excellentiad sok fáradszhatatlan szorgalmatos munkálkodásainak czélja mindenek felett Hazánk boldogsága. Ily nehéz és nagyméltóságú munkában sok segédek kívántatnak. Minden nemes szívű Hazafinak pedig, valakit kedves

¹ Gr. Bethlen Imre.

Hazánk szült, nevelt, táplált, oktatott és szárnyra bocsátott, ezen segedelemlre való készség legfőbb kötelessége. Én ilyen gondolatoktól lelkesítve, eleitől fogva igyekeztem minden tehetségemet e nagy tételra fordítani, mely igyekezetemet, hogy a Nemes Haza és Excellentiád sokkal feilyül érdememenn megjutalmaztatta, azt holtig és bujdosásimban is mindenütt a legháládatosabb ditsckodással hirdetem. Semmi engem ezen kegyelemnél, hathatósabban Hazám szolgálatjára fel nem indíthatott volna, melyért ugyan megkettőztetett törekedéssel keresem is mindazokat az alkalmatosságokat, melyeknél fogva köteles készségemet kinyilatkoztathassam. Nevezetes eszköz e végre, Európának pallérozottabb részeibe való mostani kellemetes bujdosásom, melyekben a nagyon virágjába indult tudományok és mesterségek bővsége, elmémnek mindennapi kies legeltető mezei; olly számtalan kedves tárgyakat raknak szemem eleibe, hogy azoknak leírására sok levelek kívántatnának. Valamennyiszer pedig e félékre találok, mindenkor ezen gondolat ösztönözi szívemet: Vallyon ezt, vagy amazt, jó volna-e, lehetne-e bñ vinni Hazámba? Tsak egynéhányat említek tehát azok között, melyek előttem legérdemesebbeknek tettek.

Első: a Göttingai nagy híru és ugyan gazdag királyi könyvtárnak azon igen kitsiny részetskéje mely Magyar Hazánk Történetit és Országos ügyeit illeti. Ezen gyűjtemény nagy méltóságát jobban Excellentiád eleibe nem terjeszthettem volna, mint e kis részetskéjének leküldésével, melyből, ennek igen feleszámát éppen úgy kitalálhatni; mint ama nagy híru temérdek Rhodusi Bálvány (Colossus) szertelen nagyságát ölnyi karimájú kis újja maradványából. Ezen könyvek Laistromából válasszhat a M. Társaság ollyanokat, melyeket vagy megvásárolni, vagy egészen leiratni, vagy rövid summába szorítólag velejét kiejegyezni szükségesnek találja. Mely, ha a'dig, mig itt mulatok, meg-esik; magam, a mennyire egy ember ér, véghez viszem; ha több ember erjét kívánja, véghez vitetem; elmenetelem utánra haladván; cfele foglatosságokra szoktatott embereket, mint örökös levelezőket a M. Társaság számára szerzek. Egy szóval mindent véghez viszek, a mit vagy magam feltalálok; vagy Excellentiádtól Rendelésül veszek.

Második: egy oltó Fahasító Furu, hozzávaló hoszsuzko jukas sroffával együtt, mely két darab eszközzel, igen kevés erővel, tsak egy két furás és egy kevés puská por által akármely temérdek, durva, götsös tőkét széljél lehet hasogattatni. Hogy efféltre nagy szüksége vagyon Hazánkknak, azt a Hunyad vármegyei, Kalotaszcegi és Szilágyi nagy erdőkbe ezenenként elrothadott és soha emberi haszonra nem fordíthatott nagy fák mindennap káltják. Sok helyeken a lakósok a falú mellett hagyják elrothadni, az emberi (legalább az oktalan Paraszti) erőt feljül haladó elhasításu szép nagy fákat; és egy-két óránnyira mennek, a gyönyörű fiatal erdő, karomnyi fiatal szép fának könnyű levagdalására, és idő előtt való elpazérlására. Példa erre Gárdánfalva, a Réz erdeje, a Meszes és más nagy erdők. Efféle eszközök tehát, az, Hazánkba is majd elkezdődő jó Erdő-Rendtartásra szükségképpen megkívántatnak, hogy azoknál fogva a Lakósokat, arra, amit eddig lehetetlennek tartottak, megtaníthassuk, és az erdő kiméllésre szoktassuk.

Harmadik: egy 60 orsoju Gyapot fonó Machina, melyen mindennap 3 font gyapottat lehet fonni. Beszéltem a Mesteremberrrel Erfurtban, aki 100 R forintért azt meg tsinálná. Ennélfogva sok jó gyapot gyoltstot lehetne szőni Erdélybe.

Negyedik: egy gyapot fűsülő Machina, melyen napjába két ember ötven hatvan font gyapottat megfűsül. Ennek ára 150 Rf. Ez is szükség az elsőhöz. Ezeken kívül még más két mesterségesebb Machinákra is találtam, melyek minden előre való Nagygyába-megfonás nélkül (Vorspinnen) a jól fűsült gyapottat fonni kezdik. Ez mindenik meg fon napjába 8 Fontot. Az árrok 28 Arany.

Ötödik: egy 1200 orsoju Gyapott fonó Machina, mely mikor egyszer munkába indúna, mindennap tsupa nyerességet 10 Rh. forintot hajtana a Munkásokra és Műszerre tett költségeken kívül.

Ezekon kívül sok apróbb, de igen hasznos dolgok vagynak még Napló Laistromomban, melyek idővel mind Haza hasznára fordíthatók. Reménlem, más

Országokban, még nevezetesebb dolgok is fogják figyelmetességemet magokra vonni, nevezetesen Angliában, Helvetiában s másutt. Ha azért Excellentiád az Haza hasznára elintézt, ez, vagy amaz Tartományban már elhíresedett idegenországi virágzó mesterséget vagy akarmi Industriát, már előre célba vett volna, annak megvizsgálása iránt hozzám parantsolatait utasítván, mindeneknek végire menni, és azokról minél tökéletesebb tudósításokat küldeni, legnagyobb gyönyörűségemnek, nem tsak kötelességemnek tartandom. Excellentiádnak érdemem felett kinyert kegyelmességébe magamat nagy bizodalommal ajánlván, örök tisztelettel maradok

Excellentiádnak alázatos szolgája

Gyarmathi Sámuel.

Med. Doctor.

1799-ben visszatér Gyarmathi külföldi utazásaiból s már február 14-én felkeresi Aranka Györgyöt Kolozsvárról írt levelével. Megküldi *Affinitas Linguae Hungaricae cum lingvis fennicae originis grammaticae demonstrata* című nevezetes főművét, egy csomag kéziratot és a wolfenbütteli könyvtárban végzett tanulmányairól szóló jegyzeteit. Ebből az évből még van egy levele (decz. 18), a melyből arról értesülünk, hogy előbb említett európai hírű nyelvészeti munkáját, a melyben a modern összehasonlító nyelvtudomány alapjait már világosan kimondja, s a melylyel megelőzte e téren Raskot és Boppot,¹ az erdélyi társaságnak is megküldte. Utolsó levelében (1812 febr. 12) inkább az erdélyi történeti kézirat kiadó társaságot érdeklő adatok foglaltatnak.

Nem csekélyebb jelentőségűek azok a levelek sem, a melyeket Kis János intézett Arankához 1797 jún. 30—1798 júl. 29. Mindössze hat levél, de mégis elegendő, hogy belőlük a két rokonlélek egymáshoz való viszonyát megismerjük. Kis János az első levelet Nagybarátiból küldi Arankának 1797 jún. 30-án. E levélből tudjuk meg, hogy mily nehéz volt a sorsa a magyar írónak a XVIII. század végén. Kis János felszaporodott munkáit szeretete volna kiadni. Ezek a munkák a következők: 1. *Költeményes próbák*. Ez a 12 ívre terjedő kézírata már háromnegyed esztendeje hevert Landerernél, a pesti kiadónál. 2. *Kalendárium és ebbe való köz s azoknak, a kik az olvasásban hasznos gyönyörködtetést keresnek*. 3. *Meiners oktatása mint kellessék az ifjaknak haszonnal olvasniok, excerpálniok s magokat az írásban gyakorolniok*. Ezt Kis János olvasásra ajánlott könyvek jegyzékével bővítette, s így van bibliographiai értéke is. 4. *Az emberekkel való társalkodásról*. Knigge után németből szabadon átdolgozva. 5. *Erkölcsei próbák az ifjú asszonyok számára*. Fordítás németből. Az elsőt (Költeményes próbák) Arankának ajánlja. Kis panaszkodik e levelében, hogy még illő feltételek mellett sem kap könyvnyomtatót. Ingyen vagy pedig néhány példányért nem hajlandó odaadni kéziratát,

¹ Gabelentz Gyarmathit az összehasonlító nyelvtudomány atyjának nevezi.

jövedelme pedig igen szerény, nem fordíthatja a könyvek nyomtatására és segítséget az előkelőktől nem szeret koldulni. Arankát kéri, ajánljon neki egy nemesen gondolkozó, az irodalom iránt szeretettel viseltető főurat, a ki segítségére lehessen. Érdeklődik az erdélyi nyelveművelő társaság iránt is és kéri Arankát, hogy küldjön neki felőle tudósítást. »Régen akartam már — írja ebben a levélben — az Erdélyi Magyar Társaságról valamelly közellévő tanunak bizonyosságát hallani.... A szerentsétlen Kazinczy nekem is küldött a hívó levelekből egy nyomtatványt; s ezen megtiszteltetésem kötelességemmé tenné ezen tudakozódást, ha mindjárt az afféle Hazafiui nemes igyekezetek eránt, a millyen az Erdélyi M. Társaság, annak szíve hideg lehetne is, a ki maga is még szinte gyermekségében legalább első ifjúságában olyanforma dolgokról álmodozott, mikor nagyobb enthusiasmmussal mint értelemmel a Soproni Tanulók társaságának lételt adott.« Jelenti, hogy egy magyar »Journal« kiadását is tervbe vették és erre vonatkozólag is kikéri Aranka véleményét. A magyar lap tervezetét később *Egy magyar Journalról való proiectum* czímen küldötte meg Arankának. Ez az érdekes tervezet beszámol arról, hogy a XVIII. század végén öt magyar folyóirat szünt meg. A *Mindenes Gyűjtemény*, a *Magyar Museum*, az *Orfeus*, a *Helikoni virágok*,¹ az *Urania* és a *Parnassusi Időtöltés*, mind ekkor szüntek meg rövid pályafutásuk után. A soproniakat azonban nem riasztják el a kedvezőtlen viszonyok és egy negyedesztendőnként megjelenő folyóiratot szándékoznak közrebocsátani *Flóra* cím alatt, melynek főczélja a hasznos gyönyörködtetés volna. A tudományokat akarja mindenekelőtt az ifjúsággal megkedveltetni. Ezért óhajtják a tudományokat kellemes formában, mintegy gyönyörködtetve népszerűsíteni. Elsősorban idegenből fordított értékes cikkeket akarnak közölni a *Flórában*, melynek tárgykörét a következőkben körvonalozza a tervezet: »Szívet nemesítő versek, a történetekből kivált nemzetünk történeteiből vett szép darabok; nevezetes emberek életének leírása; külömb külömbféle erköltsöknek s szokásoknak a legjobb utazók után való lerajzolása; az élet philosophiáját, a szépliteratúrát s a természeti tudományokat tárgyzó rövid értekezések, beszélgetések, levelek, philosophusi lélekkel írott szívreható erköltsi mesék, kellemetes anekdóták — ezek lesznek gyűjteményünk jelesebb részei.« Igéri, hogy beszámol Európa politikai és társadalmi állapotáról és az újabb magyar és más nevezetesebb könyvekről rövid és »méréséklet« bírálatokat ígér; hírül adja az újabb találmányokat és a nevezetes emberek halálózását s minden kötet végére vegyes cikkeket függeszt. A szerkesztésben a jóízlés és a józan okosság lesz a vezérlő.

¹ A *Helikoni virágok* nem folyóirat volt, hanem almanach. Szerk.

Munkatársakul a régiebb ismertebb írókat és az újabb még be nem mutatkozott írókat is szándékoznak felszólítani. A terv csak nagysokára valósulhatott meg, miután azt Németh László győri tanárral, Szentgyörgyi József orvossal, Lehner András ügyvéddel, Asboth János késmárki tanárral és Aranka Györggyel közölte és megbeszélte. A *Flóra* első kötete 1806-ban jelent meg »a szépnemnek és a szépnem barátjainak« ajánlva és 1808-ig négy kötet látott napvilágot Kis János szerkesztésében. A következő levélben (1797 aug. 11.) panaszkodik Kis János a pozsonyi cenzorra, ki egyik munkájának kiadását megakadályozta, de reméli, hogy azt nemsokára Bécsbe küldheti, a hol nem emelnek ellene majd kifogást. — A tervezett *Flóra* kiadását szeretné az erdélyi társaságra bízni és felszólítja Arankát, hogy vesse latba a társaság tekintélyét és nyerjen meg több érdemes író munkatársul. Most már Kis János is tagja a társaságnak. A felvételt nagy megtiszteltetésnek veszi. »Mindent el fogok követni, a mi tsekély erőmtől kitelhetik, a mivel megbizonyíthatom, melly igen betsüljem nemes igyekezeteket s melly háladatos szívvel fogadjam azt a szép koszorút, mellyel kevés iparkodásimat is megkoronázzátok. De méltóztassál egyszersmind a Társaság belső mivoltáról és minden környüállásairól is olly bőven tudósítani, mint időd engedi; hadd tudhassam, mi légyen kötelességem, mivel találhatom leginkább kedveteket.« Érdeklődik, kiket ajánlhatna a társaság tagjaiul, és felhívja Aranka figyelmét Asboth János késmárki és Németh László győri tanárookra. Néhány ismerőst pártoló tagokul ajánlja, ezek anyagilag mozdíthatnák elő e társaság céljait. Megköszöni, hogy Aranka megbírált verseit. Mentegeti magát Aranka megjegyzésével szemben, hogy verseivel a papságot sérti, és hivatkozik *A valláscsufolók ellen* írt költeményére. Aranka siet is a bizalmas levélre a válaszszal, a melyben bővebben foglalkozik a társaság ügyeivel és különösen Schediusra panaszkodik, mert ez a társaság pesti ügyeit hanyagul látja el.¹ Két hét múlva (aug. 25.) újból felkeresi levéllel Arankát, megküldi neki *A valláscsufolók ellen* írt versét és egy verses fordítását németből, a melyre nézve kikéri Aranka véleményét. Közli vele irodalmi terveit: Campenak a gyermekek számára írt könyveit szándékozik rövidítve adni magyarul. Az erdélyi társaság munkáinak első darabját türelmetlenül várja. Azt hiszi, hogy Schediusnak nem volt még alkalmá azt neki elküldeni. Aranka a tervezett *Flóra*-ból havonként megjelenő folyóiratot szeretett volna alakítani, ezt a tervet Kis János is tetszéssel fogadta,² de kivihe-

¹ Ez a válasz a M. Tud. Akadémia könyvtárában található. (M. Irod. Levelezések 146. Vass József másolatában.)

² 1797. okt. 24. kelt levelében.

tetlennék tartja, még elegendő számú alkalmas munkatársak segítségével is. Aranka ugyanis azt óhajtaná, hogy a *Flóra* hozná Európa krónikáját Posselt után, ezt azonban még Kis is, a ki közelebb lakik Bécshez (ekkor Nagybarátiban, Győr közelében), csak nagysokára kapja meg, s a »későn szóllamló krónika egy Journálban, a hol új krónikát kellene ígérnünk, ujságával együtt majd minden grátiáját« is elvesztené. Másik nagy akadálya az ilyen havi folyóiratnak a költségek hiánya. »A főök — írja — miért, hogy legalább mostanában egy ilyen munkán dolgozni nem kezdünk ez, hogy a mostani szűk világban, midőn mindenek a pénznek nem létén panaszkodnak, haszontalan reménylenénk olvasókat«... A bécsi censor csakugyan minden szó törlés nélkül írta az imprimatur-t a zsebkönyvre, s nyomtatásáról értesíti Kis Arankát. A társaság kiadványa teljes mértékben megnyerte tetszését. E leveléhez mellékelten küldte Arának a *A szépség felszentelése* című németből fordított költeményét. 1798 július 27-én kelt levelében arról értesíti barátját, hogy ő is részt akar venni a társaság munkájában, s jelenti, hogy egy magyar nyelvészeti értekezésen dolgozik. Nagy érdeklődéssel várja a társaság munkáinak második darabját, mely iránt érdeklődését a közölt tartalomjegyzék ébresztette föl, végül megígéri, hogy az első darab bírálatát is el fogja készíteni. A levélhez *Egy újjuhoz, mikor az iskolákat elhagyta* című eredeti költeményét csatolta. Kis János levelezése Aranka Györggyel 1799-ben fejeződik be. Utolsó levelében (ápr. 30.) verset küld Kis a társaságnak.

Kis Jánoson kívül lelkes híve mind a társaságnak, mind Arának gróf Fekete János. Gróf Fekete János a társaság igazi jötevője, anyagiilag és szellemileg is segíti a társaságot, mindaddig, míg Aranka a vezetője. Aranka 1798 május 7-én mutatta be a társaságban gr. Fekete János összegyűjtött munkáit és erről őt, mint »pártfogó« és »segítő« tagot, azonnal értesíti. Még ugyanebben az évben mutatja be Aranka a bőkezű grófnak egy verses fordítását is a társaságban. Aranka a társaság életének minden mozzanatáról értesíti a grófot. Utolsó levele 1799 decz. 3-án kelt, tudósítja gr. Feketét, hogy a társaság a kormányzó betegskedése miatt nem tarthat ülést. Ezzel megszakad levelezésük.

Székely Márton két évi hallgatás után 1796 szeptember 22-én Bécsből keresi fel levelével Arankát és beszámol bécsi élményeiről, tapasztalatairól. Részletesen megír minden nevezetesebb történet dolgot, de különösebben kiemeli Schönbrunn, melynek kertje tetszett neki legjobban. Itt látott különféle állatokat: gyöngyfácánt, aranyhalat. Értesíti olvasmányairól, a háború híreit is közli. Következő levelét (1796 nov. 21.) Marburgból írja. E levélnek legérdekesebb része az alább közölt rész, a melyben a magyar nyelvről elmélkedik:

— — eszembe juta a Magyarok nyelvének nem szűk volta, hanem csak szokatlan alkalmaztatása; azt akarom mondani, hogy sok dolgok vagynak a világon, melyekről a Magyarok vagy soha semmit nem hallottanak; vagy hallottanak, de nem vették bé; vagy pedig bé is vették, de azt az idegen nevét tartották meg: az elsőkre nézve most semmit sem szóllok, a második rendbéliekre nézve azt mondom, hogy ha valaki olyanokkal bajoskodik, ugyan a Magyar nyelvnek természete szerint hozza le a szókat egy mástól még pedig Horatiusi értelmcs szabadsággal, az az, hogy a ki látja az ujj szót mintegy örüljön érte a szerzőnek, hogy olyan jól el tudta találni a dolgot; erre igen megkívántatik az elmének mélyen látó és a dolgokat egymástól megkülömböztetni okosan tudó tehetsége; mert különben két, három s több dolgokat is igen könnyen össze zavar, noha az a nyelvekben nem szokatlan, hogy egy szónak három négy s több jelentései is legyenek, a melyek mind-azáltal a mennyiben lehet, illő kerülni. E're nézve harmadszor, ha az alkalmaztatás úgy hozza, hogy még e'dig esméretlen dolgokat nevezzünk el magyarul, vagy az esméretcscknek idegen neviciket fordítsuk magyarra; szükség vagy a feljebb megmondott mód szerint csinálni ujj neveket, a mely igen kényes dolog; vagy pedig az esméretes dolgoknak idegen neveket megtartani és a közönségnek szájjába adni, a hol mindaddig vássanak, míg utoljára magyar szókká vássnak, a mint jártanak ezek is: forma, mód, materia, sántz, surtz, kaliba, pánt, patvar, patak, sikátor, karé, gyémánt, kard, mord, gróf, báró, mióra, pleketóra, appellálni sat. S miért is ne volna szabad és illő dolog ez utolsó? hiszem e'zel meg mutatjuk azt, hogy nálunk is vagyon az, a mi más nemzeteknél, mint p. o. ha egy jó földművelő gazdának vagyon szép nadrága, szép csizmája, szép kalapja, holott ő sem nem szabó, sem nem csizmadia, sem nem kalapos. Az a szabadsága csakugyan megvan minden nyelvű nemzetnek, hogy a mely dolgot ő talál fel, azt nevezze a maga nyelvén — — —

Utolsó töredékes levelében (1796 decz. 23.), melyet Erfurtból írt Arankának, különböző gyakorlati hasznú gépet ír le és ajánl a beszerzésre. Úgy látszik, hogy Székely Márton is a társaság azon derék tagjai közé tartozott, a kik a külföldön szerzett tapasztalataikat nemzetük javára akarták értékesíteni.

Nesszelfeldi Koprzyva Ferencz (1797 decz. 19.) a Károlyvára körül talált régiségekről (Kecskekő, Fejérvár, Vizakna, Korond-Sófalva) tesz kimerítő jelentést és beküldi Bethlen Gábor fejedelem végrendeletét lemásolás végett. Bolla Márton (1798 február 18.) a székelyek pecsétjéről ad felvilágosítást, továbbá figyelem-eméltó megjegyzéseket fűz az oláhokról írt könyvéhez. Egy másik levelében pedig (1799 jan. 13.) Rosenbacher Ferencz piaristának magyar grammatikáját (Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatika, 1792.) és *Gyászos verseit* ajánlja és küld egy latin nyelvű történeti kéziratot. Ebből a levélből tudjuk meg, hogy Bolla gr. Széchényi Ferencz részére is gyűjtött kéziratokat és könyveket. Heydendorff (Conrad) Mihály (1798 aug. 7.) meggyesi polgármester a meg-süketült Ballmann János Mihály meggyesi gimnáziumi tanárra hívja fel Aranka figyelmét. Ballmann teljes szegénységben élt, éhezett. Német nyelvű munkái (*Über die jetzige Staatsverfassung Siebenbürgens; Statistische Landeskunde Siebenbürgens im Grundrisse*) nagy szorgalomról, tudásról és körültekintésről tanús-

kodnak.¹ Megküldi továbbá Scheseus *De rebellione Siculorum* című művét. Erről írja: »gyönyörűséggel fogja olvasni s abból is látni, hogy a százszok miképpen gondoltak légyen az akkori Időkben is, Edes Hazájok állapotjáról, s Hazánkban nemzeteiről s kiváltképpen melly atyafiságos szeretettel és ditsőséggel a Magyar Nemzetről.« Baróti Szabó Dávid 1799-ben verssel üdvözli (máj. 29) Arankát nevenapja alkalmából. Aranka ugyanebben az évben több levelet vált Szabó meczenásával, Pyber Benedekkel, a ki Pétzeli ösztönzésére Seneca fordításához kezdett. Aranka sürgeti a fordítás bemutatását, s erre Pyber egy szerénykedő levél kíséretében mutatványt küld belőle. Némethy József csiknagyboldogasszonyi főesperes régiségekről értesíti Arankát (1802 júl. 19.); e levélből tudjuk, hogy ő küldte meg a társaságnak »a tatár kán levelét in originale és a Török Császár Articulussit«. Aranka levelezett Döbrentey Gáborral is, a ki (1812 nov. 16.) közli vele a *Muzéum* tervét, felsorolja a munkatársak neveit és a beküldött dolgozatok cízeit.

A társasághoz intézett levelek között találunk egy értékes Csokonai-kéziratot is.² Csokonai Vitéz Mihály 1798 aug. 4-én kelt levelében üdvözli a társaságot és elküldi kéziratban levő és nyomtatásban megjelent munkáinak jegyzékét. Ez utóbbit bibliographiai érdekessége miatt ideiktatjuk.

Kézírásban lévő Munkátskái megnevezése.

L'Aminta, Favola Pastorale, di Torqu. Tasso. Olaszból.

II Pastor Fido, Tragicommedia Pastorale, di. Giambattista Guarini. Olaszból.

Tre Dami del Signor l'Abbe Pietro Metastasio, Poeta Cesarco; Cioè La Didone Abbandonata, L'Acchille in Sciro, II Rè Pastore.

XV. Cantate di Metastasio. Olaszból.

Idyiles par Mr. Berquin. Frantziából.

Eschenburgs Theorie und Litteratur der Schönen Wissenschaften.

Raffs Naturgeschichte. für Kinder. Megbővítve.

Die Zauberflöte, von Herrn Schikaneder, mit Musik von Hn Mozart.

Das Schnupftuch. Ein Comisch. Heldengedicht, des H-n Zachariae.

Régibb és újabb Magyar Népbéli Dalok, (Volks-Lieder) mellyek más tsinos Nemzeteknek példájára, imitt amott kézírásokból és hallomásból össze szedvén, az elvesztéstől megmenteni kívánt Cs. V. M. — Van már ilyen mindenes nóta mintegy 300, — már mintegy 450.

Cs. V. Mihálynak elegyes apró Irásai, a mellyekben, Muzsikái Ódák, Dalok, Epigrammák, Előbeszélések (Erzählungen), Levelek s. t. e főlék egyvelegest találatnak, versekbe és prosába.

Gondolatok a Hazánkbeli Szép Literaturáról, annak régi és mostani állapotjáról, felhajásának (így!) és lebukásának okairól, úgyszintén azon útakról és módokról, a mellyek által ezt tsinosabb és boldogabb állapotra lehetne vinni, kevés költséggel és a mostani szomorú időkhöz képest. Ennek alkalmatosságá-

¹ V. ö. Siebenbürg. Quartalschrift. VII. 242. Trausch: Schriftsteller Lexicon. I. 47.

² E kézirat egy részét közölte Horváth Cyrill Cs. V. M, összes művei II. k. 872. l.

val egy Aestheticum Auditoriumnak ábrázatja, a véle való kisedet Könyvházatskával, előadódik az a sinór is, a melyet kellene tartani annak a Professornak, a ki a Magyar Poesisra és Eloquentiára az ifjakat oktatná, de már nem Classisi, hanem Académiai módon, szó tétetik a szerentsés előmeneteli Ifjaknak közönséges és legserkentőbb megjutalmaztatásokról, ezeknek a Régiek-nél gyakorlott Nemei is említettnek, a Laurus koszorúk, sat.

Épen most vagyon kezem alatt ama szép philosophiai Román is: Natur und Liebe, von Hrn. von Miltenberg 2 Bde. 8. Wien.

Pope The Rape of the Lock.

Do Essay on Man.

És még némelly Darabok vagynak nálam rész szerént elkészítve, rész szerént pedig munka alatt.

Ha bővebb időm s' affélébb alkalmatosságom lesz, többről fogom a Tekintetes Urat tudósítani kezdeni.

Kijött Munkáim pedig, a mint módom s tehetségem engedte, ezek:

Diétai Magyar Múzsá. Journale-képen járt. Pósony. 1796. 8.

A Ns Magyarságnak felülésére. Az Insurrectio alkalmatosságára. Komárom 1797. 8.

A' Haza Templomának Öröm-Napja. Gr. Széchényi Ferentz Somogyi Fő Ispán ó Exc.-ja Installatójára, s ama Czindery halálára. Péts. 1798. 8.

Most egyikből sem udvarolhatok.

Itt megszakad az érdekes kézirat. A mellékelt levélben magasztalja a »magyar Helvetia« lakóit és megjegyzi: »Valahára talán lehet szerentsém az én szerentsémet özveszedni s elkezdeni azt a hazafiui iparkodásomat, a mely nem magyar szívem, hanem az időknek szomorú környülállásai miatt csüggedett el.«

A társaság Csokonainak 1801 febr. 4-én írt levelet s Csokonai ezt — noha a hozzá érkezett leveleket rendszerint elégette — kivételesen megőrizte. Hivatkozik is reá Festetich Györgyhöz 1801 máj. 16. írt levelében.¹

Az említetteken kívül még az írók és érdeklődők egész sora levelezett Arankával, de leveleiknek sem irodalmi vonatkozása nincs, sem a társaság történetéhez nem nyújtanak adatot.²

Aranka Györgynek az Erdélyi Múzeum Egylet kézírattárában (G. 16. sz. alatt) található *Levelek lajstroma* felirata kéziratából, a mely a *Nyelvművelő Társaságnak* érdekében hozzáintézett levelek jegyzékét foglalja magában, megállapítható, hogy az itt ismertetett leveleken kívül mások is voltak, és hogy a lyceumi gyűjteményből néhány darab elveszett, vagy még lappang valahol. Ebből a lajstromból tudjuk, hogy Beregszászi Pál Erlangenből két levelet is küldött a társaságnak. Az első-

¹ V. ö. Csokonai műveinek Horváth Cyrill-féle kiadását, II : 882. I.

² Ilyenek: Barczafalvi Szász Dávid (1793. febr. 13.), Pávai Vajna Elek (1794. ápr. 30.), B. Kemény Simon (1794. máj. 2.), B. Henter Antal, Heyden-dorff Mihály (1794. máj. 12.), Cseh Ferencz (1795. aug. 7.).

ben (1794 jan. 4.) grammatikáját ajánlja, a másodikban pedig (1794 máj. 30.) a társaság kiadványának alapos bírálatát óhajtja, a melyet a II. darabban ki is kellene adni. Földi János (1794 szept. 1.) leveléből tudjuk, hogy megküldötte a társaságnak a *Bácsmegyeit*, néhány kritikát és Zay mineralogiáját. Molnár Borbála 1794-ben megküldi egyik könyvét és üdvözlí a társaságot, a melynek támogatására vállalkozik. Pajor és Kármán két levele (1794 okt. 23. és 1794 febr. 1.) is érdekes, az elsőben mint az Urania kiadói ajánlják magukat, a másodikban pedig nyelvészeti megjegyzéseket közölnek a társasággal. Görög Demeter (1795 decz. 15.) levelében melegen érdeklődik a társaság munkássága iránt. Csokonai V. Mihály 1797 ápr. 8-án kelt levelében ígéri a *Dietai Múzsza* megküldését és felajánlja munkásságát. Ugyancsak ez év november 1-én Gvadányi is köszönti a társaságot. Decsi Sámuel pedig (1798 márcz. 2.) munkái megküldését ígéri a társaságnak.

A fentebb említett harmadik gyűjteményt két összetartozó füzet alkotja ugyancsak a kolozsvári róm. kath. lyceum birtokeában, s azon levelek hiteles másolatai vannak benne, melyeket Aranka mint titkár 1797-ben a tagokhoz intézett. A gyűjtemény címe: *A Társaság s Titoknak Leveleinek Mássai* és összesen 59 levelet tartalmaz, melyek élesen megvilágítják Aranka buzgó működését.

Aranka György 1797-ben a nyelvművelő társaság megbízásából beutazta a Székelyföldet. A 24 napi utazás alkalmával bejárta a Székelyföld nagyobb községeit, megismerkedett a székely értelmiséggel, megtekintette a templomokat, kolostorokat, könyvtárakat, iskolákat és mindenütt iparkodott a társaságnak híveket szerezni s a társaság különböző gyűjteményeit szaporítani. Az utazásból Marosvásárhelyre visszatérván, a társaság ülésein számolt be utazása eredményeiről és a beszámoló ülésekből kifolyólag a társaság megbízásából levélben is felkereste mindazokat, a kikkel részben már megismerkedett, s a kik munkájában eddig segédkezet nyújtottak neki, részben pedig új munkatársakat iparkodik a társaságnak szerezni. Ezeket a leveleket foglalja magában az említett gyűjtemény, a mely épen ezért elsőrendű forrása a társaság történetének és igen hasznavehető kiegészítője a már ismertetett társasági jegyzőkönyveknek. Ezekből a levelekből egész részletességgel értesülünk arról a buzgó munkásságról, a melynek irányítója, éltető lelke a fáradhatatlan Aranka György volt, de megismerkedünk azokkal a nehéz akadályokkal is, a melyekkel a még fiatal társaságnak meg kellett küzdenie, hogy kitűzött nemes céljait megvalósíthassa. A társaság már ismertetett rendeltetését ismételtén körvonalozza Aranka leveleiben s nem győzi a cél nemzeti fontosságát kellőképen hangsúlyozni. Aggódo gonddal kíséri a társaság első kiadványának fogadtatását. Örül

az elismerő szavaknak, de nem fél a kritikától sem, sőt egyenesen felszólítja a tekintélyeket, mint például Révai Miklóst, Földi Jánost s másokat, hogy bírálják meg szigorúan és elfogulatlanul a munkát, mert csak így tanulhatnak és haladhatnak előbbre. Aranka helyes történeti érzékére vall, hogy belátja a régi iratoknak, könyveknek, okmányoknak, feliratoknak és egyéb történeti hagyományoknak fontosságát. Ezek gyűjtésére serkenti minden ismerősét. Különösen szívén hordja Erdély történeti emlékeit. Az eskelyek múltja állandóan foglalkoztatja. Buzgósággal gyűjti a szombatosok történetére vonatkozó kéziratokat s egyéb adatokat, melegen érdeklődik a kúnok nyelve iránt. A nyelvi és történeti gyűjtéseken kívül nagy súlyt vet az ásványtani, növény- és állatvilág ismeretét elősegítő gyűjteményekre. Valóságos múzeumot akar berendezni. A természeti tűnemények feljegyzése és magyarázata sem kerüli el figyelmét. E levelekben találjuk első nyomait a meteorológiai megfigyeléseknek. Az ipar és technika terén történet előrehaladásáról szintén kér jelentéseket, valamint az egészségügy iránt is érdeklődik. Igaz, hogy különösen e tekintetben találkozunk sok naivitással is, de mindez mit sem von le a buzgó Aranka érdemeiből. E levelekből látjuk, hogy az erdélyi társaság ügye iránt mily sok derék hazafi lelkesedett, de egyszersmind arról is értesülünk, hogy egyesek nemtörődömsége mennyire akadályozta a lelkes csapatot munkásságában. Különösen Schediusra panaszkodik Aranka. Schedius a társaságnak pesti főlevelezője volt, de a hivatásával járó kötelességeknek csak lanyhán felelt meg, egyes esetekben meg el is mulasztotta s így megbénította a társaság munkáját. De Aranka önzetlen gondolkodására is világot vetnek ezek a levelek. Nemzetének, nyelvének rajongó szeretete áldozatokra képesíti. Aranka minden szabad idejét a társaság számára értékesítette. Mintha csak őt is Horányi jelmondata tüzelte volna: »Provehimur non praemio, sed amore patrio.« Mily nagy lélek nyilatkozik meg Arankának Kis Jánoshoz (1797 szept. 15.) intézett következő szavaiban: »... az ember magát feláldozza a Hazáért, nemcsak a nyereség reménységét vesse el és költségit s fáradságát feláldozni tudja: hanem arra is reá szánnya magát Hérosi nagy lélekkel, hogy minden gyötrelmet, bosszúságot meggyőz és ditsőséginek tart. Nemcsak a Márs mezején, hanem a Tudományok rendibe is nagy ember senki nem lehet, hanem a ki erős szívé, állhata-tos és maga neme szerint a Hydrákat, Sárkányokat és Orjásokat meggyőzi; legelsőben pedig önönmagát megtagadja és a bűtsület, hír, név, pénz, jutalom kívánásáról tellyességgel lemond.« S Aranka önzetlen fáradozásának mégis mily kevés volt az eredménye. A társaság munkáinak második darabja már készen volt a sajtó alá, de már nem jelenhetett meg, nem

volt reá nyomtatási költség.¹ Kár, hogy a társaság egész levelezése nem maradt fenn ily pontosan összeszedve. Belőle lehetne csak tökéletes képet adni a rövidéletű társaság életéről és működéséről.

III.

Az erdélyi nyelvművelő társaság levelezésén kívül érdekes az a kéziratgyűjtemény is, a mely a levelezéssel és a jegyzőkönyvekkel együtt került Marosvásárhelyről a kolozsvári róm. kath. lyceum könyvtárába. Nagyobbirészt azoknak a munkáknak a kéziratai ezek, a melyek megjelentek a társaság munkáinak első darabjában, részben a második darab számára szánt dolgozatok és egyéb, legtöbbször Aranka felszólítására küldött, vagy a társaság munkás tagjai részéről a társaságnak az alapszabályok értelmében felajánlott munkák, de akad köztük régibb keletű kézirat is.

A társaság mindjárt megalakulása után foglalkozott egy magyar szótár készítésének gondolatával.² Az életrevaló gondolat azonban nem valósult meg. Sok tervezgetés után is csak kevés előmunkálat történt. Ezeknek az előmunkálatoknak töredékei csak kis részben maradtak fenn a társaság kéziratai között, és így a tervezett szótárra alig vonhatunk belőlük következtetést. Annyi megállapítható, hogy a gyűjtők felhasználták az addigi szótárakat s megkísérlették az önálló gyűjtést is. Így a többek közt alkalmasnak találták Illei Jánosnak három szomorújátékát (*Salamon, Ptolomeus, Titus*) az anyaggyűjtésre; megkezdték az *Urania* köteteinek feldolgozását és a mesterségek szavainak és egyéb műszók és tájszók gyűjtését. Egyebet a fennmaradt töredékes kéziratokból nem állapíthatunk meg. A magyar nyelvtudományt érdeklő kéziratok közül legnevezetesebb a *Magyar Nyelv Mivelésének Sengéje* — Probául adták ki némelly kevés számú Társak Erdélyben című testes füzet, mely a bevezető cikkeken kívül nyolcz hosszabb részben tárgyalja az *írás módját Csécsi János szerint, a magyar nyelvnek külömbségét, ismerteti a magyar szótárakat, szól a nyelv bővségéről, 13 levélben beszámol a magyar nyelv természeti különösségeiről, ismerteti az Erdélyi más nemzetek nyelveiktől való külömbségét és a magyar nyelvtanírókat. Az egyes cikkek szerzőit nem ismerjük. A bevezető cikkek alá a szerző N. N.-t írt. Az első hat cikk szintén névtelen szerző munkája, csak az utolsó cikk íróját ismerjük.*

¹ Aranka levele Teleki Domokoshoz, 1797 szept. 25.

² V. ö. Perényi J. Aranka Társaságának fennmaradt nyelvtudományi kéziratai. Magyar Nyelv 1917.

Ez a régi és újabb magyar nyelvtanokról szól és Gyarmathi Sámuel sajátkezű írása.

A bevezető cikkek elseje tulajdonképpen jelentés a *Nyelvművelő társaság* megalakulásának szükségességéről. Szerencsés változásnak mondja, hogy végre elérkezett az idő, mikor Erdélyben érdeklődni kezdtek az ország múltja iránt és megszólaltak magyar nyelven. De ennél még nevezetesebb, hogy az ország rendei szükségesnek találták egy nyelvművelő társaság megalakulását. A társaság ugyan még nem alakult meg (1791), de a munka már a társaságé és célja, hogy felhívja az érdeklődők figyelmét a társaságra, hogy kiki a maga tehetsége szerint vagy anyagi segítséggel, vagy pedig szellemi munkával résztvegyen a társaság nemzeti jelentőségű munkájában. A második rövid bevezető cikk már a társaság munkájának rendeltetéséről szól. Lelkesedéssel emlékszik meg az 1791-es esztendőről: »Az 1791-es esztendőt Nemzetünk krónikás könyvében méltán innapi színnel írhatjuk. A Felséges Austriai Házból a legelső született örökös koronás királyunk alatt vettetett meg Hazánkban annak fundamentoma, hogy a Magyar Nemzeti közönséges Nyelv legalább a Polgári dolgok rendében és az ország határain belül Hazánkban szolgálati nyelv legyen és ditsőséges attya örökségeinek s kegyességének örökösse Ferentz . . . az állandóság petséttyit nyomta reája. . . . Hazánkban a Nemzetnek nemzeti Nyelvét és a Nyelvnek maga méltóságát, és szükséges folyását, kegyelmesen visszaadta.« Most már a nemzetre hárul a kötelesség, hogy a nyelvet a lehetőségig kiművelje és így az idegenekkel is megkedveltesse. Különös fontosságot tulajdonít a nemzetiségek megmagyarosodásának, mert csak így lehet erős és egységes az ország. Ezt a gondolatot egy névtelenül beküldött levél keltette, a melyet *Egy esmeretlennek Levele, Pest, Mind Sz. Havának 8dik napján 1791* cím alatt olvashatunk. A névtelen levélíró jelenti, hogy olvasta a kéziratkiadó társaság és a nyelvművelő társaság *Rajzolatát*. Az előbbi sorsáról nem tud semmit, az utóbbiról nem hitte, hogy egyhamar létesülhessen, nem azért ugyan, mintha Erdélyben nem volna elegendő számú erie hivatott egyén, hanem mivel ezek erejük felett »a közönséges szolgálatban el vagynak foglalva« . . . »Nincsen az a szerentséje (Erdélynek) is a mi Magyarországnak vagyon, hogy a Belső Renden annyi üres kezei légyenek : a mi kevés vagyon, az igen jeles példával az Hazának és Tudományoknak vagyon szentelve : Mint Gróf Battyáni Püspök, Szeredai Praepost, Benkő József Professor, és jeles igyekezetű Cserei József urak Példái bizonyítják.« Meggyőző érvekkel bizonyítja a nyelvművelő társaság rendeltetésének fontosságát. A magyar-ság ezerháromszáz esztendő alatt a latin nyelv »rabsága« alá került. Ez volt az akadály, hogy a tudomány és műveltség

nem terjedhetett el általánosan a hazában. Elismeri, hogy a latin nyelv »a jó Iznek és böltsességnek egyik nevezetes kapuja«, de az is bizonyos, hogy a művelődés és a tudomány csak a hazai nyelven lehet általánossá. Csakis a magyar nyelvű művelő társaság munkásságától várhatni, hogy a hazában megszűnjenek a korlátok a nemzetiségek között, a társaságnak lesz hivatása a magyarosodást előmozdítani, hogy »a két Magyar Haza igaz Magyar Haza, s Magyar Ország igaz Magyar Ország légyen«. A társaság nehéz feladat megoldására vállalkozik, mert a magyar nyelv bár »szapora véghetetlen formáiban, hajlásaiban, változásaiban és származásaiban«, mégis »szegény és szűk a Tudomány és Mesterségbeli Szókban, kivált az újjakban«. Ezen a hiányon kell elsősorban a társaságnak segítenie és hozzá kell fognia a nyelvtisztítás nehéz munkájához, mert az eddigi nyelvű művelők a levélíró szerint hibás úton haladtak. Kifogásolja a nyelvújítók eljárását. Szerinte a nyelvújítók a »Tudomány és Mesterségbeli idegen szók helyébe« érthetetlen, koholt új szokat kezdtek használni. Mások pedig szükség nélkül »bővíteni« kezdtek nyelvünket. »A hol valami idéltlen, paraszt, pajkos Szót Morva szélétől Oláh Faluig kaptanak — írja a névtelen levélíró — a Csikósoktól, a Béresektől, a Kufárnéktól, a katonáktól, az ostor és főzőkalán s gusaj mellől mind felszedték« — s így érthetetlenekké váltak. Már csak azért is szükséges a nyelvű művelő társaság megalakulása, hogy rendet teremtsen a nyelvben. Ezért lelkes örömmel üdvözlí a nyelvű művelő társaság eszméjét.

A tulajdonképeni nyelvészeti cikkek sorozatát a helyesírás kérdését tárgyaló nyitja meg. Nem önálló dolgozat. Nem egyéb, mint Tsétsi János *Observationes orthographico Grammaticae* című munkájának kivonata, a melyben a magyar helyesírás főbb szabályait állítja össze a névtelen szerző. Érdekebb a másik cikk, a mely a magyar nyelvjárásokat ismerteti. A szerző csak a hangtani és szótani eltérésekre mutat rá. Az előbbiekre vonatkozólag igen hiányosak megállapításai: látszik, hogy nem ismeri jól a magyar nyelvjárásokat. Beszél a székelyek, a mezőségiek és a tótok szomszédságában lakók nyelvének egyes fonetikai eltéréseiről. Megfigyelései általában találók, de hiányosak, csak néhány hang eltérő kiejtését említi kevés példával megvilágítva. Ugyanilyen hiányosak a szótani eltéréseket illető fejtegetései. Inkább csak a külső eltérésekre szorítkozik és alig veszi észre a ragozási, szóképzési és jelentéstani különbségeket. A rövid cikk azonban így is figyelemre méltó, mert az első közé tartozik, mely e nevezetes kérdéssel próbálkozik foglalkozni.

A következő cikkben ismét egy névtelen szerző a magyar szótárról elmélkedik. A szerző azt tanácsolja a lélesülni készülő nyelvű művelő társaságnak, állítsa össze mindazokat a külömb-

ségeket, a melyek a magyar nyelv és a hazában beszélt nyelvek között találhatók. Ez a munka ugyan fáradsággal járna, de érdemes volna, »mert — írja — a Nyelv közönségessé tételének legnevezetesebb módja a lévén, hogy minden Nemzeti és Deák alsó és felső Oskolákban az Hazában a Magyar Nyelv tanítassék és más Nyelveknek, kivált az Holtaknak e legyen segítsége és Magyarázója; ez a munka arra nézve nemcsak hasznosnak, hanem szükségesnek is látszik«. Azután pedig szükségesnek tartja egy jó magyar nyelvtan megírását és magyar nyelvszótárak készítését. Magyar nyelvtanunk már volt eddig is. E téren dicséretre méltó buzgalommal dolgoztak tudósaink, de jóra való, használható szótárunk még nincsen. Mert szerinte Sz. Molnár Albert, Pápai Páriz Ferencz, Deák János és Cellarius szótárai »nem a magyar nyelvre, hanem a Deáknak tanulására és művelésére készítettetnek« és sok a fogyatékoságuk. A jó szótár követelményeit hat pontba foglalja össze: 1. legyen a szótár lehetőleg teljes és foglalja magában a szóknak nyelv-járások szerint változó alakjait is; 2. a ritkábban előforduló szókat magyarázza meg, említse fel az író nevét, a ki használja; 3. közölje a szólásformákat, közmondásokat és példabeszédeket; 4. a régi szókat és magyarázatukat; 5. az új (»tsinált«) és idegen nyelvekből átvett szavakat, szólásformákat, készítőjük nevét s állapítsa meg, van-e szükség az új szókra, megfelelnek-e a nyelv természetének; 6. a szótár foglalja magában a tudományok és mesterségek műszavait is, a különféle tulajdonneveket, továbbá a nép ajkán élő különböző »neveltséges és tsufolódó, vagy komajátékos — komikus — szókat« is. Reméli, hogy Ráth Mátyás, ki már ígért egy jó kézi-szótárt, nemsokára fog is ilyenrel szolgálni. Ezek után háromféle szótár szerkesztésének szükségességéről szól. Legyen magyar és idegen nyelvű, tisztán magyar szótárunk és a rokonértelmű szavak szótára, a milyenre jó példát a német Adelung adott.

A magyar nyelv bővségéről két hosszabb cikket olvashatunk a kéziratban. Bemutatja, milyen gazdag a magyar nyelv szóképzése. Magyarázza a főnév és az ige ragozását. E részben találhatunk legtöbb tévedést. A magyar nyelv rendszerével nincsen tisztában, a magyar nyelvtani alakokat az idegen nyelvtani formákra próbálja alkalmazni és e tekintetben ugyanott tart még, a hol elődei, a kik idegen nyelvtanok mintájára igyekeztek magyar nyelvtant írni. Buzgó törekvése tévedései ellenére is dicséretes, mert elsősorban is érdeklődést kíván kelteni tárgya iránt, a melynek rendkívüli fontosságát nem győzi kellőleg hangsúlyozni.

A következő tizenhárom »levél« a magyar nyelv főbb sajátyságával foglalkozik s bemutatja, miben különbözik más nyelvektől. Hosszasan ismerteti a magyar nyelv hangtani tör-

vényeit és sajátosságait, aztán áttér a helyesírás ismertetésére. A helyesírásra vonatkozólag megjegyzi: »Ez a része a Magyar Nyelvnek még nintsen tudtomra egészszen kimívelve: és nem tagadom, hogy magam se vagyok egészszen megvilágosodva benne« — ez az utóbbi őszinte vallomása meg is felel a valószínűségnek. Helyesírása ingadozó. Egyszer a kiejtést veszi irányadóul, másszor a ragozást, képzést. Szól a határozott és határozatlan névelő használatáról, kiemeli, hogy a magyarban nincs meg a grammatikai nem, mely annyira megnehezíti az idegen nyelvek tanulását. Bemutatja a magyar főnév ragozását és figyelmeztet az eltérésekre, a melyek a magyar főnév ragozása meg a többi európai nyelv és a latin nyelv declinatioja között vannak, és ismerteti a magyar névmásokat. Ezután tér át az ige tárgyalására. A befejező cikkben Gyarmathi Sámuel értekezik a régi és újabb magyar nyelvtanokról. Az érdekes közleményt, melyet Gyarmathi 1792-ben írt, Aranka György, az egész kéziratnak gondos átjavítója és összeállítója, csatolta a cikksorozathoz. A bevezető részben hivatkozik a szerző egy régibb keletű munkájára, a melyben a magyar nyelvtanokat összegyűjtötte és az elveszéstől megmentette. E helyt röviden számol be az általa ismert nyelvtani munkákról, a melyekhez részben Pataki Sámuel segítette. Legelőször a szerinte 1592-ből származó kézirati munkát ismerteti, melynek címe *De Litteris Hunnorum, quae vulgo Litterae Sicularum vocantur* — erről Bél Mátyás is megemlékszik *De vetere literatura hunno-scythica exercitatio* (Lipsiae, 1718) című értekezésében. Bél Mátyás úgy emlékszik meg róla, mintha ez a munkácska 1598-ban nyomtatásban is megjelent volna, de lipcsei bírálói kételkedtek abban, hogy Bél ezt forgatta volna: »Operae pretium — olvasható a bírálatban — forte fecisset Cl. Auctor, Si Tractatum Lugduni Batavorum 1598. in 8vo editum, quem non vidisse videtur, in consilium adhibuisset.« Ez az alig két ívre terjedő kis munka közli a régi magyar írásjeleket és azt a szkitha felírást, a melyet a csíkszentmihályi templom oldalán találtak. A kis munka szerzője Telegdi János nyitrai püspök. Gyarmathi megígérte, hogy ezt az érdekes művet ki fogja adni, de ígéretének beváltásával adós maradt. Azután ismerteti Sz. Molnár Albert *Nová Grammatica Hungarica* című művét. Sz. Molnár Albertről írja, hogy ő az első, ki a magyar nyelvet grammatikába foglalta, »minekutánna már Deák betűkkel kezdettenek élni a magyarok«. Tud ugyan egy régibb magyar nyelvtanról is, a melyet állítólag 1460 körül írt Janus Pannonius, de a mely szerinte elveszett. »Az ugy eltévelyedett — írja — hogy senki még rá nem találhatott, a mely valóban megbetsülendő kints lenne.« Sz. Molnár Albertről dicsérettel jegyzi meg, hogy anyanyelvünknek több tulajdonságáról szól művében, mint Komáromi Csipkés György. Gelei Katona István *Magyar*

Grammatikátskájáról írja, hogy ez tulajdonképen nem rendszeres nyelvtan, »hanem tsak valami rend nélkül egymás után leírt hasznos tapasztalások, kivált az orthographia és a constructio körül«. Szerinte G. Katona jól értette nyelvét és valóban jól író tudós is volt. Különösen kiemeli, hogy G. Katona, feljegyezte a hibás »szóllások módjait« és azokat »bölcs belátással czáfollja meg«. Komáromi Csipkés György grammatikájáról megjegyzi, hogy ezt már inkább nevezhetni nyelvtannak, mert »annak szokott módja és rendi szerint van írva«. Említésre méltónak tartja, hogy Komáromi a főnév hét esetét tanítja. A mondattannal azonban nincs megegyezve: »Az egész Syntaxis — írja — egy néhány rendetlenül össze rakott Régulákból van öszveszerkesztetve.« Tótfalusi Kis Miklós munkája szerinte nem grammatika, hanem annak inkább csak első része: helyesírás, »mellyben mindazonáltal... igen sok szép nevezetes megtartásra méltó törvényetskéit lehet találni a Magyar nyelvnek«. Ezek után megemlíti Tsétsi János orthographiáját, a melyet »Geleji és Tótfalusi Írásiból szedegedett össze«. Ezeken a munkákon kívül még egészen röviden a következő nyelvtani munkákat sorolja elő: Pereszlényi Pál *Grammatica Linguae Hungaricae* (1682) cz. munkáját, a melyet Sz. Molnár Alberténál gyengébbnek tart, mert »sokat nem jegyzett fel, a mit a három első Grammatikákban olvashatott volna«. Megemlíti Szilágyi Péter enyedi professzor és Bél Mátyás munkáit és Ádám Mihály (Wien 1763) német nyelvű magyar grammatikáját. Kalmár György munkáját (Pozsony 1770) különösnek tartja, mert »ollyan ujj és különös írásmódját iparkodik a Magyar nemzet nyakára tojni, a mellyről maga is bizonyos volt, hogy soha senki se fogja követni. Egy szóval: a ki egyszersmind Grammatikát és Comédiát akar olvasni, a'nak ezt a könyvet ajánlom. Mert az író inkább a maga sok Országokon való kóborlottságát akarja e könyvnél fogva megtanultatni Olvasóival; mintsem a Magyar Nyelvet«. Farkas *Ungarische Grammatik* (Wien 1774) cz. munkáját haszontalan könyvnek tartja. Szerinte Farkas vagy tót, vagy német anyától született, de mivel Ferdinánd herczeg tanítója volt, kénytelen-kelletlen iparkodott magyar grammatikát írni. A nyomtatásban megjelent nyelvtanok sorát Klein Efraim *Specimen enucleationis Grammaticae Hungaricae* (1776) című munkája rekeszti be, a mely Gyarmathi szerint elég jó iskolai kézikönyv. Végezetül ismerteti Fejérvári Sámuel unitárius professornak *Institutiones ad fundamenta Linguae Hungaricae* című Kolozsvárt 1775-ben írt kézirati munkáját. »Ennek kár volt írásba maradni 17 esztendőktől fogva — írja — mert az olta sok jó igyekezetű ifju pallérozta volna anyanyelvét ez által.« Fejérvári gondosan összegyűjtött mindent, a mit Sz. Molnár, Gelei Katona, Komáromi Csipkés, Tótfalusi és

Tsétsi munkáiban talált. Ezután megemlíti, hogy volt a kezében még négy apróbb kézirati munka is, de ezek silányabbak a Fejérváriénál és azért nem tartotta érdemesnek ismertetésöket. Végül felszólítja olvasóit, hogy ha valaki a felsoroltakon kívül más grammatikát ismerne, közölje vele, hogy összefoglaló nagyobb művébe felvehesse. Ezt a nagyobbszabású munkát, a melyben valamennyi magyar grammatikát közölni akart, sohasem készítette el Gyarmathi.

Gyarmathinak imént ismertetett és eddig kiadatlan kézirátán kívül van a kéziratgyűjteményben még két munkája, melyet eddig senki sem említett meg. Szinnyei sem tud róluk.¹ Mindkét kéziratot Aranka Györgynek küldötte. Az egyik német nyelven írt értesítés egy többnyelvű szótárról, a melyhez három, külföldiek számára írt latin címzésű, de szintén német nyelvű függeléket csatolt a szerző. A kézirat teljes címe :

Vorläufiger Bericht | an Teutsche Sprachenkünde | von einem in 16 Heften ausgefertigten | Wörterbuch in vielen Sprachen. | Demselben sind beigefüget | für Ausländer : | I. | Commentatio Historica de Gentium earumque | Lingvarum origine, affinitate et fatis. | II. | Tabula orthographico orthoepeica | Polyglotta. | III. | Patromus Synopticus. | Speciminis Dictionarii Polyglotti, | quo vocabula secundum affinitatem | idcarum, et relationem lingvarum | inter se exhibita sunt. |

A másik egy latinnyelvű értekezés, melynek címe : *Designatio lingvarum et gentium, quae ipsas loquuntur*. Mindkét kéziratnak értékét neveli az a körülmény, hogy belőle Gyarmathi Sámuel nyelvészeti képességére és törekvéseire vonhatunk következtetést. Érdekes, hogy Gyarmathi, a ki tulajdonképpen orvos volt, milyen élénken érdeklődött a magyar irodalom és a nyelv ügye iránt. A mikor külföldi tanulmányai után hazatér, Rát Mátyás *Magyar Hírmondójának* írásában is résztvett (1784). Élénken érdeklődik minden művelődési mozgalom iránt, de leginkább a nyelvtudomány vonzotta. A német és latin nyelven kívül ismerte az orosz, svéd, dán és angol nyelvet. Jó nyelvérzéke és nyelvtudása kedveltette meg vele a nyelvtudományt, melynek a maga korában számottevő művelője. Nyelvészeti munkái (*Okoskodva tanító magyar nyelvmester*, 1794., a melyet Görög Demeter magyar nyelvtani pályázatára írt; *Új próba a magyar írás módjában*, Kolozsvár 1794.; *Affinitas* 1799. és *Vocabularium* 1816.) maradandó emléket biztosítottak számára a magyar nyelvészeti irodalomban.

A nyelvészeti jegyzetek között felemlítjük Aranka Györgynek a cigányok nyelvéről tett feljegyzéseit. Aranka érdeklődött a cigányok eredete, története és nyelve iránt. Figyelemmel kísérte a cigányokkal foglalkozó irodalmat. Felhasználta

¹ V. ö. Szinnyei, Magyar írók, IV. 26—28. 1.

Thomasius Jakab értekezését (Lipsiae 1771.) a cigányokról, Grellmann *Historischer Versuch über die Zigeuner* (Göttingen 1778.) című munkáját, ezekből pontos jegyzeteket készített, s így keletkezett a cigány nyelvről való jegyzet is. E jegyzetekhez sorozzuk még Arankának orthographiai jegyzeteit is, a melyek arról tanuskodnak, hogy mily élénk érdeklődéssel kísérte a helyesírás fontos kérdését. Végül megemlítjük, hogy a nyelvészeti jegyzetek között találjuk Benkő Józsefnek a török nyelvből átvett magyar szavak gyűjteményét.

PERÉNYI JÓZSEF.

ADATTÁR.

ADALÉKOK BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS ÉLETRAJZÁHOZ.

1. *Idősb Br. Jósika Miklós végrendelete.*

(Kolozsvár. 1823. dec. 25.)

Nos Conventus Beatae Mariae Virginis de Kolos Monostra, memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis: quod exhibitae ac praesentatae sint nobis litterae quaedam Sacratissimae Caesareae et Apostolico Regiae Maiestatis Ferdinandi primi Dei Gratia Austriae Imperatoris Apostolici Hungariae et Bohemiae Regis hujus nominis quinti, Regis Lombardiae, et Venetiarum, Galliciae, Lodomeriae et Illyriae, Archi Ducis Austriae, Magni Principis Transilvaniae et Siculorum Comitibus, Domini Domini nostri naturaliter Clementissimi Requisitoriae, pro parte et in persona Magnifici Nicolai L. Baronis Josika de Branyitska sub authentico eiusdem Sacratissimae Suae || Maiestatis sigillo judiciali Transilvanico more solito confectae et emanatae nobis praeceptorie sonantes et directae in verba sequentia: Ferdinandus Primus Dei Gratia Austriae Imperator, Apostolicus Hungariae et Bohemiae Rex hujus nominis quintus: Rex Lombardiae, Venetiarum, Galliciae, Lodomeriae, et Illyriae; Archidux Austriae, Magnus Princeps Transilvaniae, et Siculorum Comes etc. Fidelibus nostris Honorabili Conventui Beatae Mariae Virginis de Kolos Monostor, Nobis dilecti, Gratiam nostram Caesareo Regioque Principalem! Exponitur Majestati Nostrae in persona Magnifici Nicolai LBaronis Josika de Branyitska; qualiter idem paribus Litterarum, et Litteralium instrumentorum, utpote super Testamento per denatum ipsius Exponentis Patrem Magnificum Nicolaum quondam LBaronem Josika de Branyitska confectarum et emanatorum, ipsum Exponentem Magnificum Nicolaum LBaronem Josika de Branyitska, ejusque familiam tangentium et concernentium, in Sacristia, vel Conservatorio Conventus Vestri repositarum, et locatorum ad praesens pro jurium suorum tuitione plurimum || indigeret, essentque eidem summe necessaria. — Proinde vobis harum serie committimus, et mandamus firmiter, quatenus acceptis praesentibus statim vos praescriptas Litteras, vel Litteralia instrumenta, in Sacristia, seu Conservatorio Conventus vestri repositas,

et locata, diligenter requirere, et reinvenire, requisitarumque et reinve[n]-tarum tenores et continentias in Transu[m]pto Litterarum Vestrarum, sub sigillo vestro Conventuali authentico de verbo ad verbum sine diminutione, et augmento, variationeque prorsus aliquali, praefato Exponenti, jurium suorum uberiores futuram ad cautelam necessarias extradare modis omnibus debeatis ac teneamini; — Caveatis tamen ne dolus aut fraus hac in parte contingat aliqualis. Secus non facturi. Datum in LRegiaque Civitate nostra Claudiopoli, die decima septima mensis Januarii; Anno Domini Millesimo Octingentesimo Quadragesimo Sexto. Quibus taliter receptis nos eiusdem Sacratissimae Suae Majestatis mandatis in omnibus uti tenemur et par est obedire satisfacereque cupientes post seriam diligentemque requisitionem nostram || reinvenimus tandem in Conservatorio Conventus Nostri Litteras quasdam testamentales serie testamentorum fasciculo S. numero 31 signatas, quarum praesentibus insertarum tenor et verbalis continentia sequitur in hunc modum: Az egész Ország tudatja, 's az archivumomba lévő documentumak bizonyítják, hogy boldogult Anyámnak halálakor a' jóságaimat, mitsoda rendetlenségbe fundus instructusok nélkül romlott épületekkel (:kivéven a' Fenesi udvart:) vettem légyen által, megterhelve közel két száz ezer forint adossággal, melynek nagyobb részit ki is fizettem. Egy jóság sem volt melyből el zálogositva nem lett volna, tsak a' nagy Égnek kegyelméből igyekeztem és fáradságommal tudtam belöllek egy részint kiverekedni, úgy hogy szinte újra vásároltam meg örökségemet. Mindezeket tselekedtem kedves gyermekeimért kivált léányaimért a' kik soha meg nem bántottak; minden gyermekemnek az illendő nevelést meg adtam, ennek bizanságai a' két léányaim, a' kik fáradságomat engedelmes jo || viseletekkel meg jutalmaztatták. —

Nem ugy a' fiak a' kiknél ámbár mindenféle mestereket tartottam, a' mire legkisebb jo hajlandóságokat észre vettem, aztat elé mozdítani kívántam: a' nagyobbik fiut kivéve már az iskolába is minden rendetlenségeknek gyakorloi voltak, a' kisebbik addigis követte szerentsétlen természetit, mig annak áldozatya lett. A' fiam Imre most is olyan rendetlen magát semmi jora nem fordítta, kétszer próbáltam már hogy a' Guberniumnál szolgáltassam, de szerentsétlen természete, 's elméjének ugy szolván szinte bontakozása oda hagyatta a' szolgálatot. Jóságát adtam néki kívánságára Fellakon azt folytatni nem tudja, úgy hogy kéntelen voltam az udvari tisztjének palástos kormánya alá adni, hogy holmit elne vesztegessen — még a' Felséges Királyi Fő Igazgato Tanács kegyelméből vesztegetőnek is publicaltattam az Országba, még is alattomba, ha vigyázat nem volna réája, most is adosságokat tsínálna el indul az országba tsellengeni, a' fogadokba a' merre jár ados marad, || nemzetségünknek szűgyenire a' leg semmib modan viseli magát. Nagyobbik Fiam, a' kibe legnagyobb reménységemet helyheztettem vala, a' kit nem éppen husz Esztendő korába jo Uraim által Kapitányságra és Kamarás Uraságra segilitem, drága pénzszemen háromszor aequipiroztam. Először: mikor a' Szavojkahaz ment kadétnak minden szűkségekkel. Másodszor: mikor katona Tiszt lett Budán Totesz Zsido által minden

szükséges Uniformisokat meg tsináltattam, még is a' mellett felment Bétsbe, 's Groff Nemes Adám, és Augustinovits által, egy néhány ezer forintat magára elköltetett, melyet ki kellett fizetnem. Olosz Országba hogy fel érkezett, Major Báro Gerlitzitől vett meg ugyan az én Méne-semből valo egy paripát hét száz Rftokon, melyeket én ide le a' Major le jövőn kifizettem. Harmadtzar: a' midőn a' Colloredo Regimentyibe jött Kapitánnak tetétől fogva talpig ki aequipiroztam, és Camerarius koltsat is vettem néki; két szép paripát küldtettem fel ugyan neki, melyeket feles aranyakan eladott, hogy azután elhagyta a' Katonaságot, 's meg házasodot, adtam négy || szép sárga ménlovakat, melyekből az edgyik meg romolván, azt mással kipotoltam, azután ezeket drága pénzen el adta, nem különben égy szép szürke paripát, a' kit azután küldtettem, mégis a' helyett, hogy tzéljának meg felelt volna egy falka pénzemet el költötte, melyet kivált a' Congressuskor tölle nem igen sajnállattam, de mégis a' mellett adóságokba verzte magát nékem nagy káromra 's hátra maradásomra akkor, a' midőn a' pénzre leg nagyobb szükségem lett volna, a' házom elő menetelére az ő adosságainak lefizetésére voltam kénytelen sanyarán kereset pénzemet fordítani, a' mint az Archivumomba a' documentumak iránta meg vagynak, s hogy ezekért mint Atya meg feddettem, nagyon sértegető, háladatlan, és halálás sebeket ejtő levelekkel bántott meg, mind azok is megvagynak az Archivumomba; végtére ifjúságának virágjába, a' ditsőségre és elő menetelre ki nyílt utbol ki tért, megházasodott, hogy lehessen egy nagy semmi a' világon. A' Szerentsétlen Fiamat Imrét is egy néhányszor minden || nel ki készítettem, de némelykor tsak nyoltz napig tartatt a' ki készítés, mert mindent elpredált, most ujra is mikor jelentette magát, hogy ismét szolgálni akar a' Guberniumnál, én ugyan a' kövötközést gondoltam, de mégis örvendtettem neki nagy fogadásokat tévén magárol, de mi lett belőlle, ide bé jött lovát sekerit, hámjait a' mi pénze volt, négy öt nap alatt mind el vesztegette, még a' maga, és legénnye kosztjáért is mindenütt ados maradat, nékem kellett azt is kifizetnem; égszeribe minden hirem nélkül ide hagyta a' Guberniumat elment az Országba kovájagni. Én tsak ugyan mind ezeket elmellőzve, hibázott Gyermekeimnek, Atyai jo indulatam szerint, szivemből meg engedék, 's áldást kívánok nekik, és Maradékjoknak. Mind azon által, ilyen különböző Gyermekeim lévén, lelkem ösmérete szerint köteles vagyok Rendeléseimet úgy tenni, hogy az ártatlanok, a' bűnösök tselekedetieért ne szenvedgyenek. Melyre nézve én a' ki üsmerem a' Jóságaimat leg jóbnak tartam, 's rendelem is, hogy illyen rendű négy nyíllal készitessenek, melyre nézve Caput bonorumak legyenek ||

¹⁶ Az *O. Fenesi* Nyil; a' melyet kívánok és rendelem Léányomnak Grof Kendeffi Ádáménak Josika Rozáliának részibe menni, és azokra tett mindenféle melioratioimat ingyen neki hagyam és testálom. Ugy mint: A' kenderájnak ki irtatását, a' kékbükki praediumnak ki sántzoltatását, és haszon vehetővé valo tételit, az abban épült csürrrel és deszkás kertekkel égyütt. O Fenesen a' köből épült szép csürt, és feljül gabonást, mindenféle ültetett sok különbféle gyümöltsfákat, a'

kertben lévő hasznos halas Tot, az Udvar alatt épült két kerekű kö malmat, az Udvar előtt épült kö hinto szint, a' pintzében lévő hat legnagyobb boros vasas hordokat, és végre a' Havas tetejére épült Fogadot. Feneshez reaquiráltam Tothfalut, Sztolnát, Sütmeget, és a' kékbükki praediumnak egy részit ezek ismét reincorporáltassanak O Feneshez 2do A Szurduki Nyil; a' hová egy szép épületet tsináltattam köből, 's ki is mobiléroztam — Szurdukhöz ki szereztem a' Luntseni praediumot, a' mely a' Joszágnak a' lelke. 3^{tio} A Bílaki Nyil; Bílakon építtettem egy gyönyörűséges szép épületet, ki is mobiléroztam minden || szükségeseikkel, tsináltattam Tisztiházakat, Konyhát, Sütő és moso házat. 24 lora valo kö istállót, és hinto szint, építtettem egy szép kis szállótskét is. Ezen két nyilak adjustáltassanak a' Fenesi Nyilhoz, hogy legyenek ahoz hasonló két nyilak, a' melyekben tsak a' Fiam Miklos, és Susánna Leányom huzzanak sorsat. a' 4^{ik} nyil legyen a' Szentmihálytelki; ezt hagyom Imrének, a' mely ugyan a' többi nyilakhoz hasonlonak adaequáltassék, a' rajta — lévő épületekkel és vendég fogadoval édgütt, a' többi kö Udvarokat pedig a' Fenesit ki véve minthogy mindeniket fundamentomból én építtettem, testálom a' más három Gyermekeimnek, abból Imrének részt ne adjanak — Ugyan Imrének a' több Joszágokból egy lako Udvarház assignáltassék, a' hol tisztességesen Uri modra lakhassék, de a' Joszágban valo dispositio kezín ne maradjyan; Bartsai János kedves vejemet kérem is, hogy a' Curátorságot ő iránta, és jószágaira nézve a' dispositiot válalya magára, azon tiltás szerént, mely már iránta meg esett, hogy néki senki költsönözni ne merészelyen, se tölle valamit meg vásárolni, ha szükséges lészen, ezt || Felséges Királyi Fő Igazgató Tanács által meg ujtítani igyekezzék. Szentmihály telkére építtettem kö fundamentumra jo fa Udvarházat, egy nagy fa csürt, melynek a' teteje gabonás, fa istállókat, egy két kerekű malmatskát, az ország utjába levő nagy fogadot meg szaparitottam, szép vendég szobákkal. Kettősmezőhez aquiráltam a' Fiscustól a' Mtgs Cserei Miklos Ur Kendermezői Jussát, mely 28 gazdákbol, egy malambol, egy darab szállóból, és Erdőből áll. Kettősmezőn építtettem a' nagy szálló Hegyet, egy nagy boltas köpinczét, két száz hordora valot, melyre a' kinek kedve lészen épületet is építtethet réá, mert jo fundamentuma vayan. Aranyas Lona a' melyet idegen kézből váltattam ki, a' melyhez tartozik a' Szentkirályi határnak egy szép része, az Egerbegyi portio, és a' havas alól általam ki váltott Mokányok, építtettem Lonán, egy szép nagy Udvarházat, ki festve, és ki mobilérozva minden szükségességekkel, a' mellett építtettem egy három Contignatios gabonást. — a négy kerekű Aranyos vízen levő lisztelő malmat, most egészzsen ujból fel építtettem — a jo bort termő szálló hegyet joval || meg nagyabbitottam. A Gyéresi joszág ezt is idegen kézből váltattam ki. Az Ádámosi joszág, a' melyben uj Udvarházat építtettem ki, és istállokat ehez meg szereztem a' Groff Bethlen Farkasné Báro Huszár Borbára aszszony egész részit, nem külömben a' Báro Sztojka részit. Ádámasan elébb a malamban tsak két kerekeket birván, ahaz szereztem még két kerekeket, azután magam ujból építtettem hozzá még két kerekeket,

igy ottan vagyan már most hat kerekü lisztelő malom, a' hires boro-
kat termő Domboi szőlőket joval, és sokkal meg szaparítottam. Szamas-
falva több hozza tartozo portziokkal, melybe némű javittásokat tettem,
az Udvarházba a' tüzelő helyet uj kö kéményre vettem, egy kö kony-
hát, és kö Istállott építtettem, egy uj szép nagy fa csürt, egy fogadot
köből jo alkalmatosságokkal ben a' Faluba az Ország uttya mellett
tsináltattam. Következnek már azok a' Jozságok, a' melyeket a' Gyer-
mekeimnek életembe ki adtam a' magaméból. 1° a' Sárfalvi Jozság,
melyet ki adtam Suzsa Léányamnak Bartsai Jánosnének, a' hozzá tar-
tozando több portiokkal édgüött, a' melyhez még váltatt || Aranyan és
Kis Rapolton egy néhány embereket. 2do A' Fellaki Jozság, a' melyet
adtam a' Fiamnak Imrének, a' hová építtettem tsinos Udvarházat, és
Tiszti házat fel osztattattam a' Határt mely szerént szép Allodiumokat
szerzettem, és szép Erdőket, az addig is szépetske szőlött nagyra szapo-
ritottam. — ehez bir az Anyai Jozságból a' Czibles alatt egy néhány
embereket, a' melyjek nyári szolgálattat, és egyébb Dáciákat praestál-
nak. Következnek az Anyai Jozságok, a' melyeket a' Gyermekeim bir-
nak: 1° Csetelke, melyet Miklos fiam bir, ez Mezőségi Fél Falu, szép
allodiumaival édgüött Tojával, melyen egy két kerekü malom vagyon,
és szép uj szőlőtske, a' melyet Én építtettem, és a' mi a' Mezőségen
ritkaság, egy igen szép fiatal tölgyes Erdő, ezen Jozsághaz által adtam
a' Fellaki nagy Szőlő hegy termésinek felit, és nyári szolgálatra Toth-
falut egészszen. 2° Miháltzfalva, jo állapotba levő Udvarházzal, és azok-
ban lévő régi mobilliákkal szépetske állodiumokkal, és szépetske darab
jo borotskát termő Szőlővel — ehez váltattam || ki Felső Orbon egy
néhány embereket — eztet birja a' Leányam Groff Kendeffi Ádámné.
A' Branyitskai Jozságot, a' melyet a' boldogult Nagy Anyám Groff
Csáki Katalin számamra ki válttat vala idegen kezekből Husz ezer
magyar forintokon pengő pénzeken, mely inherens summanak felit az
az tiz ezer forintokat pedig Unokájának Ifiabb Groff Csáki Katalin kis
aszszonynak ajándekozta vala; ez 13 esztendő korába meghalálózván,
azon Capitális szállott Groff Csáki Joseff és Groff Csáki Rosáliára,
melynek interessit fizettem egészszen a' boldogult Nagy Anyámnak
halálaig, naturalis Tutrixoknak Groff Bethlen Rosáliának, mostan Özvegy
Groff Vas Samuelnének, és idővel a' boldogult Anyámrol Báro Bornem-
iszsa Anna Máriáról réám háromlott adosságokba imputálodott, és fizet-
tem ki Groff Vas Samuelné Ö Nagyságának, Az egész Brányitskai Udvart,
a' melyet a' Horák egészszen elpusztítottak volt, szép és, jo épületekkel
fel ékesíttettem, || s pompáson mobileróztam, és minden féle gazdai épü-
leteket köből tsináltattam, ugymint Tiszti házakat, moso házat, Téli
nyári konyhákat, egy Számtarto és legényeknek valo házat, a' leg jobb
moddal és állandoul; kö fundamentumra 24. lora készült jo moddal valo fa
istállokat, hinto és kádár szint, kö lábakra fenyő gerendákból az oda
valo szükségre alkalmas gabonást, kö lábokon álló zsendeljel fedett
Csürt, a' Szutsávai nagy szőlött magam plántáltam, a' Tirnavitzai
szőlött még akkorának építtettem; azon kívül hozzá fogattam a' Nagy
Miklos hegynek neveztetett Szőlő hegy bé plántálásához is. Bozra

ugyan oda tartozó Jászágba építtettem lisztelő malmat, pálinka főző házat, és abba álitottam palinka főző nagy üsteket. Ilyén kiszereztem tizenhárom embert. Ezen Jászágok mint tulajdon magam keresetemet, és industriámat hagyam a' Fiamnak Miklosnak dé oly conditioval, hogy a' két Leányamnak előbb husz ezer Rftokat fizessen ki, egyiknek egyiknek tiz ezeret váltoba, a' melyet ha nem tselekedne, Brányitskát bírják a' két Leányaim addig, meg Miklos Fiam nékik a' pénzt le tévén a' Jászágat ki váltáya, de a' || Jászágat fel ne oszszák a Leányaim, hanem édgýütt adminisztráltassák, és tsak a' jövedelmit oszszák fel. Azután ez a' Jászág a' Fiat illető természetit ismét vegye fel magára addig, a' meddig a mi águnkon Fiu lészen, addig tsak a' Fiaké légyen. Hogy ha pedig ezen Jászághaz Imre fiam is just formálna, azon esetben fele részihez is másképpen hozzá ne juthassan, hanem tsak úgy, ha Miklos fiamnak minden építmenyek, és minden már elé számlált Melioratioim betsüsinek fele részit ki fizeti, és a' Leányaimnak le fizetendő Husz ezer forintoknak fele részit, az az tiz ezer forintokat le teszi. Annak utánna ha az a' szerentsétlenség történnék, hogy fiu maradék nem maradna, tehát Husz ezer forint pengő pénzig bírja a' mi léány águnk, és a' melioratioknak betsüjébe. A Kolosvári belső Monostori Házamat magam szeresztem, igaz ugyan, hogy a' Groff Vas Danielné Aszszonytól öt ezer Rftkal meg vásárolt házzal tseréltetett meg, de boldogult Anyám halála után én fizettem ki a' pénzt a' Groff Vas Daniel maradékainak, nevezetesen égy részit Groff Vas Györgynek, mely summát Konnertnek || assignálta volt. Ezen városi házamat hagyam a' négy Gyermekeimnek, hogy abban a városi Törvények szerént osztozzanak meg. — Mind ezeket rendről rendre azért számláltam elé, hogy az ok tessék ki, hogy szerző Atya voltam, és végső akaratom ki nyilatkoztatására jussom vagyon. Az ezüst nemükre nézve ez a' meg jegyzésem — A' mi ezüsteket eddig elé a Leányaimnak Férhez adások alkolmosságával ki adtam, azok nagyobb részint szerzemény ezüsteim lévén, minthogy szokás a' Leányak ki adásakor ezüst némüt adni, a' nékik ki adott ezüstök az osztozásokor ne imputáltassanak, mert Fiam Miklost is a' katonaságbeli állapotjában sok rendben ki aequipiroztam, azért édgýiket a' másikkára nézve egyenlőnek itélvén, tekintetbe fel ne vétesenek, 's ne is imputálodgyanak. A' Házomnál meg maradott — szerzemény ezüsteim pedig e' következők, úgy mint: két magas három águ ezüst gyertya tártok, négy aprobb két águ ezüst gyertya tartok; hat sima huszszuko ezüst gyertya tartok; egy asztal közepire való nagy ezüst kosár, nádméz és mustáros edényekkel édgýütt, mely nyom két száz egy néhány lotat, égy más ezüst kosár, a' melyet || égy ezüst talpon három Szflnx tart. — Egy ezüst tarto ládába vagyon; — Egy nagy ezüst leveses fazék; négy kerek kisebb, és két kerek nagyobb tálak; négy huszszuko ezüst tálak; Tizenkét pár ezüst nyelű kések, 12, két águ, s 4 águ villáival, és évő kalánnyaival édgýütt. — Harmintz nyoltz tsipkés tángyérak, melyből 24 Aquisitum, a' többi tángyér aviticum — vette volt a' Szegény Anyám ezt az ezüstel való ládat, most is, élő Mtgs. Torma Josefától

hitelbe, a' melyet Én boldogult Anyámnak halála után Fizettem ki a' Méltóságos Aszszonynak, a' mint arról bizonyság levelet is ígért. Vettem egy ezüst utazo edényt, három gömbölyű lábakkal; vettem egy kerek csészét, a' mely emlékezetül tsináltatott, és a' járo pénzekkel ki tziprázva vagyon, a' midőn a' Metallurgiai Törvények helybe állottak Erdélybe. Vettem két nádméz fogot, az edgyik kettős kis kalány forma, a' második pedig madár or formára vagyon készítve. Egy flegrán munkával készült nádméz parazo kalánt. A' kávé kalányokat is sokszor potaltam, mert el vesztettek közülök; vettem pedig különösen hat kávé kalánt, melyeknek a' nyeli flegrán munka. Egy nagy ezüst kávé edényt, a' melynek a' két oldalán, sugáraival edgyütt a' nap kivagyon tsinálva, hozzá tartozo nagy tejes ezüst || ibrikkel, egy nagy, herbatejes ezüst ibrikkel, és egy magas nádméztarto pixissel, ezeknek is az oldalán a' nap, a' sugáraival ki vagyon tsinálva. A keresmény ezüstein a' meg irtakból álván, az aviticalis ezüst választassék el a' keresmény ezüstől, és osztassék négy 'felé, a' négy testvér között — az aquirált ezüstemet pedig, hagyam tsak a' más három Gyermekeimnek Imrét kirekesztve belöllek, mert ő azoknak betsűjét nem esméri. A Fiamnak Miklosnak az aviticalis ezüsből ki adtam két pár kést kalányastol: Imrének pedig négy pár kés kalányastol egy gazdálkodo leveses kalánnyal, és két pár ezüst gyértyatartott — azért a' mikor az aviticalis ezüsből osztozás lészen, hogy részekbe imputaltassanak, az igazság hozza magával. Jönnek a kövös portékák: ezek közül hagyam a' nagy soliter brillantos gyűrűmet a' fiamnak Miklosnak, a' többi minden oszolyon fel a' két Léány Testvér között, ugymint mindenféle kövös portékáim, bizsutériaim, pixiseim, aprobb 's nagyobb arany és ezüst portékátskák, a' monétákat is oda érte. Jönnek a' fegyverek. Ez a' szép collectio is egészszén az Én keresményem, ebből adgyanak a' Fiamnak Imrének egy két tsőjű flintát, egy golyobis stutzot, egy egygyes flintát, és két pár || pisztolyt a' közép rendüekből, a' többi fegyverrel tselekedgyék a' három Testvér a' mit tetszik, vagy adják el, vagy osztásák fel. Az ezüsten nyereg szerszámaimból, mind magam szerezvén, hagyak a' Fiamnak Imrének egy ezüstös kantárt, és egy megy szín varratt tzafrangat, a' többi oszolyék háromfelé. Jön a' ménes: ismét magam szerzeménnyel, ebből a' Fiamnak Imrének adgyanak jo ép négy ifju hámas lovakat, [akár kanczákat]¹ akár paripákat, és három paripának valo gyermek lovakat, a' többi ménes oszolyjék három részre. Minden egyéb felkelhetők oszolyanak négy részre, tsak a'val a' conditioval, hogy a' mik Fiam Imrének jutnak, Vejem Bartsai János Curátorsága alatt maradjanak. A' mi a' házbéli portékákat illeti, ugy mint: Ágyakat, kanapét, Székeket, Orákat, ugy kell igazítani, hogy ha lehet mind azokban az Udvarokban meg maradgyanak, a' mely Udvar kinek kinek jut. Imrének is a' mely Udvar fog jutni, a' szükségesebbek maradgyanak ott, de a' többi semmiféle mobiliákból Részt néki nem kel adni, tsak a' mi arra az egy Udvarra szükséges. Azon nem várt

¹ Betoldás.

esetbe, ha valamelyik Gyermeke a' meg irt édes Atyai Rendeléseimet el nem fogadná, hanem renitenskednék annak semmiféle Atyai || szerzeményekből, vissza váltásakból, építésekéből és javításokból része ne légyen, hanem a' renitensnek abbeli részit vegye magának Groff Kendei Ádámné Rozália Léányam. Ha az also jóságaimba találnék meghalni, akkor temessenek el a' Brányitskai határon lévő általam plántáltatott Szutsáva nevezetű szőlő hegybe. Ha pedig a' felső jóságaimba halok meg, akkor temessenek el a' Szurduki Udvarral szembe lévő közsiklára, azon helyre, a' hol Rákotzi Fejedelem, Csákiával az utolsó ebedet meg ették, a' Zsibo mellett való ütközetnek el vesztese után. Magam mellett lévő cselédeimre nézve a' Testamentum tételt tovább[ra]¹ halasztam, hogy az arrol való rendeléseimet mint Codicillust a' Testamentumhoz ragaszthassák. Mely utolsó rendelkezésemet Testamentum tételmet jövődöbéli bizonyságul tulajdon nevem alá írásával és élni szokott petsétemmel meg is erősítettem. Kolosvárt December huszon ötödik napján 1823^k Esztendőben. Et subscriptum erat: B. Josika Miklos m. p. (L. S.) Post haec sequens scriptum legebatur: Hogy ezen fennebb meg irt Testamentumot a' Méltóságos subscribens Báro Ur telyes és ép elmével birván, nem ágyba fekvő betegségiben, hanem fenn létiben és fenn járásban mi előttünk mint különösön requisitus Testisek előtt Belső Monostor Utzában lévő Uri házához megjelenvén kezdetitől fogva fenn || szóval, fel olvastatta, azt mint végső akarattyát és rendelést mindenkiben helyben hagyta maga kezivel subscribálta és szokott petsétyivel meg petsételte, arrol ezen magunk neveink aláírásával és szokott pecsétünk hozzá tétellel meg erősített bizonyság írásunkat igaz hitünk szerint adjuk. Kolosvárt Huszon ötödik Decemberben 1823^k Esztendőben. Et subscriptum erat: Csik Szent Györgyi Csedő László mp. Gub[ernia]lis Consiliar[ius] és Prov[incia]lis Cancellarius. (L. S.) és Nagy Ajtai Cserei Elek m p Gubernialis Consiliarius (L. S.) Erantque hae litterae tribus sigillis utpote testantis et duorum Regiorum super cera rubra hispanica impressivae communitae et roboratae atque in papiro simplici conscriptae. Erantque copertae tribus sigillis munitae inclusae in cujus una parte sequens scriptum legebatur: Testamentaria dispositio Illustrissimi Domini L. Baronis Nicolai Josika de Branitska Anno 1824. Die 6ª Januarii exhibita et praesentata coram nobis Carolo Ivulis m. p. Archivi Conservatore Capitulari et Georgio Jánosi mp. Requisitore Conventuali, in alia vero parte sequens scriptum legebatur: A. 1824 Die 27^a Januarij in praesentia Illust[rissimorum] D[omi]norum Successorum, ut et Testium subscribentium Illust[rissimi] D[omi]ni Cancellarij Prov[incialis] Ladislai Csedő, et Gub[ernia]lis Consiliarij Alexii Cserei apert[um] per Stephanum Agoston mp. Cujus quidem sic requisiti et reinventi instrumenti tenorem et continentiam nos quoque ad mandatum altefatae Suae Sacratissimae Maiestatis Littera- || torium praesentibus nostris de verbo ad verbum sine diminutione et augmento variationeque prorsus aliquali inseri et inscribi facientes par seu Transumptum hujusmodi jurium prae-

¹ Betoldás: *ra*.

fatae Exponentis uberiorem futuram ad cautelam necessarium sub sigillo nostro Conventuali et authentico fideliter et conscientiose extrandandum duximus et concedendum. Datum Feria quinta proxime post Dominicam secundam post Epiphaniam in diem vigesimum secundum mensis Januarii incidente. Anno Domini Millesimo Octingentesimo Quadragesimo sexto. (Papírpecsét.) Lecta, correcta et extradata per Stephanum Kedves mp. Abbatem B. M. V. de Salamon, C. E. et Tr. Canonicum et Archivum Conventus B. MV. de Kolos Monostra Conservatorem Capitularem.

Correcta: pag: lin. vocibus

9. 21. Nyil. rasura

20—10 akár kanczákat adjunct.

22. 19. positio rasur.

Taxa Exped[itionis] cum Requisitione, collatione, charta, Zona, cera, legit[ur] ad 4 f 24 × m : c.

(Eredetije a Br. Jósika hitbizományi levéltárban.)¹

2. A Bárá Jósika Miklós válóperében hozott ítélet.

(Szilágysomlyó. 1847. június 4.)

Méltóságos Báráné Kállai Érsébet Aszszonynak, mint Felperesnek. Méltóságos Bárá Jósika Miklós Úr Ó Nagysága mint Alperes ellen Házassági megsemmisítésen indított Válóperében Sz. Somlyon 1847. Jun: 4^{ken} hozott és kimondott

65—1847.

Ítélet.

Minekutánna a' Felperes Aszszony ezen megsemmisítő Pernek megkezdhetésére törvény és törvényes gyakorlat szerint megkivántató előleges lépéseket, úgy a' keresete támogatására szükséges Okleveleket törvényes ki bocsátás mellett megtette és megszerezte volna, beadván Perfelvevő Levelét Részletes 'Sinatunk eleibe, mielőtt Részletes 'Sinatunk ezen Perfelvevő Levelét elfogadta volna, megvizsgálván a' hozzá ragasztott Okleveleket az azokban található I. K. G. H. betűkkel jegyezve, 's ezeknek nyomán a' Pernek felvételét megállítván; — ezen Peres Feleket személyesen maga eleibe állította, és ott közöttök a' kibékülést, 's vizsonti együttlakást minden lehető okokkal ajánlotta; de mind két Felekre nézve sikeretlenül, a' folyó 1847-ik esztendő Május 27^{ikén} hozta és kimondotta ezen *Ítéletet*.

A' Perbe igtatott Oklevelek számbavétele alkalmával a' tünvén fel, hogy a' tisztelt Mél- || Méltóságos (így !) Alperes Úr hol lakása Helyéről, és melyik Ekklesiánkhoz tartozásáról szükséges hűteles Bizonyítvány hijánzik, ezen hiján kipotlása a' Feleknek kötelességökké tétetik. —

Ezen Ítélet kimondása után kérelem Levéllel folyamodott a' Fel-

¹ Egy példánya megvan a Br. Kemény Pál családi levéltárában is az Erd. Nemzeti Múzeumban.

peres Részletes 'Sinatunkhoz a' 89^{ik} Canon értelmében rendkívüli Partialis Gyűlésnek tartatathatása iránt. Melyet T. Esperes kedves Atyánk fia Junius 4^{dikére} tűzött ki.

A' kitűzött napon egybegyűlvén, 's a' Per, a' hijánzott Bizonyítvány betételével sub nr 1—1. — Itélet alá bocsáttatván, Részletes 'Sinatunk a' Perben találtató Oklevelekből 's felelgetésekből 1847 Junius 4^{ikén} hozta e következő

Itéletet.

A Törvényes Gyakorlat szabta békéltetési Kísérletek alkalmával kifejezett nyilatkozatai szerint a' Felperesnek, az Apai erőltetésen alapított Házasság oka, hogy a' Felek közt soha szeretet nem volt, sőt huzamos idő azt engesztelhetetlen gyűlölséggé nevelte; — 's így a' törvényes házasságra megkívántató költsönös megegyezés hijánozván, e jelen Válópernek alapjául az apai erőltetést teszi; 's mivel a' hol költsönös megegyezés nincs, ott törvényes Házasság sincs, ennél fogva ezen erőltetésen alapított Házasságot ex Capite defectus mutui Consensus megsemmisíttetni kéri. — Az Erőltetés törvényes bizonyítására hivatkoz az Esketésben sub A találtató minden Tanuk vallomásaikra — jelesen az I^{ső} Tanunak a' 2^{dikra} és 4^{ikre} — a II^{diknak} a' 2^{ikra} 3ra — a III^{diknak} a' 3^{ikra} — a IV^{nek} a' 4^{ikre} — és az V^{ik} Tanunak az 5^{ik} pontra tett vallomásaikkal a' Felperes részéről az édes apa által történt erőszakolt Házasság bizonyittatik — különösön a' II^{dik} és III^{ik} Tanukkal a' 3^{dikra} — a' hol azt valják, hogy veréssel is kényszerített a' Felperes — ugyan a' III^{dik} Tanu szerint a' 3^{ikra} a' Felperes || az Esküből egy szót sem mondott. — Mindezen Vallomások nyomán a' Felperes az erőszakolt Házasságot bizonyítani kívánnya, — Valamint azt is, hogy a' milyen volt ezen Házasság kezdete, azzal megegyező volt annak folyama is — szeretetlenséggel — békétlenséggel — kedvetlenséggel teljes — ezek következtében egymást gyakori elhagyás — végre több évek oltai folytonos elkülönözés. A' szeretetlenségből folyt békétlenség bizonyittatik az Esketés minden Tanuival — jelesen az I^{ső} Tanu a' 4^{ik} pontra így vall: semmi hajlandósággal nem viseltetett a' Bároné ő Nagysága Férjéhez — a II^{dik} Tanu szerint a' 4^{ikre} — csak három nap sem tölt el hogy békével élhettek volna — örökké veszekedtek — a' III^{ik} szerint a' 4^{ikre} a' Bároné soha sem szeretve Férjét, mindég veszekedtek — a' IV^{ik} szerint — a' 4^{ikre} a' Méltóságos Bároné soha sem élt jól Férjével — az V^{ik} szerint a' 4^{ikre} békekességök soha sem volt együtt. — Gyakori elkülönözésök bizonyittatik az I^{ső} Tanuval a' 4^{ikre} a' hol azt valja: külön laktak külön tartottak, sem nem ültek sem nem háltak együtt; az aszszony többször elhagyta Férjét — erőszakos rábeszélések után rövid időre visszament ugyan de minthogy soha sem szeretete ismét megkülönöztek: Így vallanak a' II^{ik} Tanu a' 4re — különösön a' IV^{ik} a' 4^{ikre} azt mondja: többször megkülönöztek egymástól — vissza beszéltek ugyan a jó emberek, 's a' kemény atyai hatalom többször vissza adta őket, de ismét elhagyták

egymást: — az V^{ik} Tanu szerint az 5^{ik} pontra: mikor Szurdukon laktak is, ha egyik valahonnan hazajött, a' másik mindjárt elment hazúl. — Végre általános megkülönböztetésük bizonyíttatik a' II^{dik} III^{dik} V^{ik} Tanuknak a' 4^{ik} pontra tett vallomásaikkal a' hol e van: tizenkét éve mióta nem lagnak együtt.

Ezen elősorolt Házassági megsemmisítést kicszközlendő indokok, és Vallomások ellen, az Alperes részéről Periratokban nem csak hogy semmi fel nem hozatik; sőt az Alperes is vizsálytelyes házassági éltök alatt, a' felperes részéről erőltetett Házasságról, 's ebből folyólag annak irántai hidegségéről meggyőződven — ezen, a' Felperesre nézve, az Alperes tudtán és megegyezésén kívül erőltetett Házasságot — ex Capite deceptionis megsemmisíttetni kívánnya.

Mely fen elé sorolt Békéltetési probákból, s Felperesi nyilatkozatokból — ugy az erőltetést bizonyító Tanuk vallomásaikból, és a' nem szeretettel kötött Házasság szomorú eredményeiből — idejárúlva a' tisztelt Alperesnek azon nyilatkozata: miszerént Házassági éltök vizsálytelyes körülményeiből tökéletesen || meggyőződött arról, hogy a' Felperes erőltetve adatott legyen hozzá — Mindezekből Részletes 'Sinatunk bíróilag meggyőződven arról, hogy ezen Házasság erőszakkal kötött — Ezen Erőszakolt Házasságot, mely a' Házassági törvényrajz 156^{ik} cikkje szerint Semmi — a' Házassági törvényrajz 152—153. 156. 158 cikkjei tartalmok szerint megsemmisíti, a' Feleket egymástól felszabadítja — Az Alperes költségét a' Felperes által megtérítendőnek Itéli.

A' Felperes köszöni.

Az Alperes megnyugszik.

A' Director a' bővebb megvizsgálás végett a Köz 'Sinatra Felvitetni kéri.

A Szilágyi Ev: Ref: Egyházkerület Részletes 'Sinatja Jegyzőkönyvéből (Vörösviaszpecsét.) Kiadta Fogarasi István sk. Egyházkerületi Fő Jegyző.

Nro Jud. 1. — 1847.

A Szilágyi Szolnoki Egyházi Vidékből Felperes Méltóságos Bárónó Kállai Ersébeth Aszszonynak, Alperes Férje Báro Jó'sika Miklos ellen Házassági megsemmisítésben indított, az Also Széken le folytatott, de meg vizsgálás végett Köz 'Sinatunk eleibe fel hozott való perében

Itélet. Az Also Szék Itélete, azzal a' hozzá adással hagyatik helybe, hogy a' Felperes Bárónó a hamis hitért reconciliáljon.

Mely végső ítélet minden menedékek ki rekesztésével elégtételbe vétetni rendeltetik; 's tellyesedésbe vétel végett az illető Külső és Belső T. T. Törvényhatóságnak hivatalosan át iratik.

Az Erdélyi Ev. Reformált Anya Szent Egyháznak Abrudbányán 1847^{ben} Junius 17^{dik} napján tartott Zsinati Köz Gyűléséből, a' fenn irt évben és napon kiadta Z. Bodola Sámuel sk. Egyházi Köz Fő Jegyző. (Papírpecsét.)

3. *Báró Jósika Miklós és neje valóperi szerződése.*

(1847. márczius 31.)

Alolírtak léptünk egymásközt illy megmásolhatatlan egyességre.

En B. Jósika Miklós kötelezem magamat, hogy nóm született Kállay Erzsébeth Asszonynak évenként holta napjáig hatezer 1/2. 6000 való forintokat fizetek elelmére: illy meg másolhatatlan világos feltetelek mellett.

1^{ször} Hogy a fenemlített évenkénti hatezer való frtnak fizetése akkor fog életbe lépni és meg kezdetni: ha a nóm által az Erdélyi Protestans egyházi törvényszék előtt, még e' folyó 1847^k évnek tavaszán személyesen meg kezdendő 's azután tökéletesen is végrehajtandó való pörben a végítélet ki lesz mondva, s a pör tökéletesen befejezve: — még pedig akár minő légyen ezen végző ítélet: az az: akár elhatárostassék ez által az elválás akár meg tagadtassék.

2^{szor} A' fizetendő évenkénti hatezer wtoforintoknak első határ napja — az Erdélyi generalis Synodusnak végső ítélete, az az a való pörnek tökéletes befejezése után három hoinappal leszen.

3^{or} Szabadságomban. álljon az évenkénti hatezerválto forintokat vagy egyszerre, vagy fél, vagy negyed évenként fizetni — de mindig előre.

4^{szer} Mihelyt nóm N. Kallay Erzsébeth a fenn említett évenkénti hatezer való forintoknak — első angariaját kezéhez veszi; — Ő azonnal, minden Magyar országon reám 's gyermekeimre jutandó || s juthatando jóságok birtokáról és jövedelmeiről — mellyeket eddig a tisztelt Baronénak évenként át engedtem — ide értvén mindazon javakat, mellyeket kiválthatnék, vagy per útján meg kereshetnék — le mondva — azokat én kapjam kezeimhez; a tisztelt Bároné egyedül a napkori nagy udvart rajta lévőkkal és a kettős malom jövedelmét tartván fel magának.

5^{ör} A' tisztelt Baróné — a fenkijelelteken kívül, tőlem, vagy örököseimtől, semmi névvel nevezendő követeléseket, sem most sem jövőre ne tehessen 's kivévén azon esetet hogy ha a magyar országi minden javak iránt jelenleg is fen álló, ugy követelőleg, mint szenvedőleg engemet illető pörök részemre kedvezőleg döntetnének el: ekkor a fenkített öszvegen felül még a tisztelt Baronénak — *ha t: i: kívánni fogná* — még kétezer wto forintokkal — évenként — fizetésének megjobbitását ígérem. — Hogy ha pedig valaha, bár mi névvel nevezendő jelen szerződés előtt keletkezett, más kötlevelekkel, vagy akármí névvel nevezendő iratokkal és oklevelekkel előállana; mellyekre követelését épitené 's engem vagy örököseimet zaklatni vagy háborgatni akarna:

minden illy kötelezvények vagy bár mi névvel nevezendő iratok és oklevelek érvényteleneknek és meg semmisítetteknek tekintessenek.

6^{or} Ha a leírt egyezkedést és köteleztetésemet meg sezném, vagy annak pontos teljesítését elmu- || lasztanám, szabadságába álljon a tisztelt Báronénak a legrövidebb szóbeli pör után magának elégtételt venni és vétetni.

Én pedig B. Josika Miklosné, sz: Kállay Erzsébeth ezen kötelezvény minden pontjaiban tökéletesen megegyezem, és megnyugszom, 's annak a magam részről is szoros megtartására, magamat ezennel kötelezem: azon világos kikötéssel mindazáltal, hogy ha férjem B. Jósika Miklos a tőlem történhető tökéletes elválasztás után, ne talán még más házasságra lépne, a' magyar országi néhai szüleimről álló — fent érintett javakban, egyedül a tőlem származott gyermekei örökölhessenek.

Melly kölcsönös egyesség nagyobb erejére, azt szokott pecsétünkkel 's aláírásunkall meg erősítettük. — Költ Sibon — Marcz: 31ⁿ 1847.

Br. Jósika Miklós (P. H.)

Ala irtam Napkoron 27 Mártzius 1847.

Báro Josika Miklosné Születet Kállay Erzsébeth (P. H.)

Előttünk: (P. H.) Nagy Lázár m. p.

és

(P. H.) Bucsy István mp.
mind ketten Nemes Közép Szolnok
Megye Esküttyei.

(Eredetije a Br. Jósika hitbizományi levéltárban.)

Közli: DÉZSI LAJOS.

A SÁROSPATAKI KÖNYVTÁR XVII. SZÁZADI VERSESKÖNYV-TÖREDÉKE.

A sárospataki ref. főiskola könyvtárának kéziratárában, Szinyei Gerzson nyug. főiskolai tanár ajándékából, van egy XVII. századi verseskönyv-töredék. Kis 8-r. alakú (15×9 cm.), borítólap nélküli kézirat ez, mely 32 beírt lapra terjed. A kis füzetke írása két kétféle való. Az első leírta az első éneket (1—11¹/₃ lap), a második, néhány évtizeddel későbbi pedig a hátralevő többi részt (12—32. lap). Amaz, az írás jellegéből ítélve, a XVII. sz. első, emez második felében dolgozott. A második kéz írásának ideje még pontosabban is meghatározható, mert a III. sz., Kovács János felett mondott halotti versben szereplő egyének közül Perényi Pál 1691-ben volt ugocsaí főispán; Ujhelyi István pedig 1688-ban volt ugyanottani jegyző; továbbá mert az V. sz. halotti versben említett Varatkai Ferencz 1687-ben már mint alispán szerepel, ez alapon e versek lemásolásának ideje a XVII.

század utolsó tizedére tehető. Kár, hogy a családtörténeti adatokat is tartalmazó verseskönyvecske a 32. lappal megszakad. Derék dolog lenne, ha hiányzó része valahonnan napfényre kerülne.

I. Edgý | Kereztený sirattyá | JOSEPH | Romlásat versekben. | Ad Notam, Mikor Sennacherib ||

Mihály deák kódexéből, hol »Más nóta. Mikor Sennacherib az Jerusalemet« címet visel, kiadta Erdélyi Pál az Egyet. Phil. Közlöny 1888-iki évfolyamának 64—68. lapjain. Írásának idejét a XVII. sz. közepére teszi. Az Erdélyi közölte szövegnek a sárospataki kézirat szövegével való egybevetése folyamán meggyőződünk arról, hogy a sárospataki kézirat ez ének szövegét hívebben őrizte meg, mint Mihály deák kódexe; ezt nemcsak az mutatja, hogy az ének teljes címét adja, hanem főleg az is, hogy a Mihály deák kódexének számos helyen rossz szövegét (Erdélyi több helyen kérdőjelekkel látta el az ilyen szöveget) a sárospataki kéziratból ki lehet javítani, helyre lehet állítani. Az egyes szövegbeli fontosabb eltérések a következők:

- 3—4. sor. *Erdélyinél*: Esztendőnként egyszer templomot császártól
Kinyerék, akkoron nem szöntek sirástul.
Sárospataki kéziratban: Egesz : esztendőnként, Templomat Csaszartul
ki nyerek es akkor nem szunek sirastul.
9. sor. *Erd.*: Mert mi vallásunknak... *Sp. k.*: Mert im vallásunknak...
12. sor. *Erd.*: hű vizet árasztá... *Sp. k.*: bő vizet arasztá.
- 14—16. sor. *Erd.*: Búval oltalmára éles kardot kötött,
Mely miátt az Úrnak igye sz. rban esött,
Bujdosó Illcsnek szive el senyvedett.
Sp. k.: Az Bal oltalmára éles fegyvert kötött,
mely miat az Úrnak nyája sarban eset,
Bujdosó Illyesnek szive el epedet.
20. sor. *Erd.*: Sokan bujdososókat hideggel fagyaltak
Sp. k.: Sokan bujdosasban hideggel fagytanak.
- 23—24. sor. *Erd.*: Isten s az Bál között csak szintén kezepök,
Szöröncse székeket tartnak mind revesek.
Sp. k.: Isten az Bal között csak szintin középek
Szerencze szelehez tartnak mint Revezek.
28. sor. *Erd.*: Nincs ki egyenössen megfussa a pályát.
Sp. k.: Nincz ki igényesen megh futna az palyat.
- 29., 31., 32. sor. *Erd.*: Oh jó híru nevű vitézlő magyarság,
Rómának (?) az földet meghodultatátok,
Hol vagytok kik Bécsöt, Troját (?) pusztítátok?
Sp. k.: Oh • jo híru • • hevü • vitezlő Magyarok
Romaigh ez Földet megh hódoltatátok,
Hol vattok kik Beczet • s • Pragat puztítatok.
33. sor. *Erd.*: Mert ime... *Sp. k.*: Most ime...
35. sor. *Erd.*: Rontattok... *Sp. k.*: Rontatol...
36. sor. *Erd.*: Mely miatt siralmunk mind el közelített.
Sp. k.: Mely miyat koporsotok mar el közelitet.
- 38—40. sor. *Erd.*: Oh nagy Babilonnak rút kegyetlensége,
Oh emberi nemnek fene dühössége,
Te szórtál sokakat régtől fogván földre.
Sp. k.: Oh emberi nemnek rút kegyetlenségé
Oh nagy Babilonnak rutt eklensigé
lë sosztal sokakat reghtül főghva földre.

42. sor. *Erd.*: Éjjel gyertya kellett ... *Sp. k.*: Eyel gyertja helyet ...
 44. sor. *Erd.*: ... szépen-mutatá meg. *Sp. k.*: ... eszel mutata megh.
 45. sor. *Erd.*: Traján ... *Sp. k.*: Troján ...
 46. sor. *Erd.*: ... akarnák követni. *Sp. k.*: ... akarna szolgálni.
 48. sor. *Erd.*: Késsök tiz száz ezert ... *Sp. k.*: Eszek tiz szaz ezeret ...
 49–50. sor. *Erd.*: Severus, Maximján, hogy császárok voltak
 Decius Walérián mikor uralkodtak.
 Sp. k.: Severiánus Maximiam mikor uralkottak
 Domitian Valerian hogy Császárok voltak.
 52. sor. *Erd.*: históriát errül ... *Sp. k.*: historiák errol ...
 53–54. sor. *Erd.*: Aurelianus is hú körösztény vérrel
 Megföste az földet, mint szép ...
 Sp. k.: Adrianus mikor keresztényi verrel
 Az Földet megh festé, mint szíp ...
 57–60. sor. *Erd.*: Mert csak egy husz ezört öletött ... Egyiptomnak ...
 ott kiontá vérét, Hizlala ... nagy kegyőtlenységét.
 Sp. k.: Mert az egy ... husz ezer öletet, ... Egyiptusnak ...
 ot ki üzven lelket, ... ő kegyőtlenisget.
 61. sor. *Erd.*: Albingentek között az pápa tizezört
 Sp. k.: Albigensek között az pápa sazezeret.
 65–68. sor. *Erd.*: Párisban hallaték nagy szörnyű kiáltás
 Mert az egy városban harmincz ezör nostras
 ... Sárban hever ...
 Sp. k.: Tarsisban hallatik iszonýu nagy siras,
 Mert egy Varasbannis, hetven ezer nostras,
 Verben kevert ...
 69., 70., 72. sor. *Erd.*: ... pedig ... Melyeknek vérükből ... Ezáltal végképen
 ... elégöszik. *Sp. k.*: ... penigh ... melynek ő verck-
 ből ... De eszel vegh keppen ... eligedik.
 75–76. sor. *Erd.*: ... vérökkel ... Hibernéja. *Sp. k.*: ... verekbol ... Hi-
 bernia.
 77–79. sor. *Erd.*: ... elhallgatom az (Ze)-ndensetöket (?) ... csöcsömök-
 nek agyok velejüket Rántottnak főzte meg az fene
 ellenség ...
 Sp. k.: Itt csak el mulatom valdensesek sebet ... cseczemöknek
 az agyók velejet, Ratottanak főzte a fene ellenségh • s •
 82. sor. *Erd.*: ... el-fel mészaroltat ... *Sp. k.*: ... majd fel mcszaroltat ...
 84. sor. *Erd.*: ... fejünkben nyomat ... *Sp. k.*: ... fejünkben rakat ...
 85. sor. *Erd.*: ... dárdadat késejts fel ... *Sp. k.*: ... bardodat kesicz el ...
 90. sor. *Erd.*: ... kemény Hámán. *Sp. k.*: ... kevelý Haman.
 93. sor. *Erd.*: ... kinlódni a testben ... *Sp. k.*: ... bujdosni ez testel ...
 94. sor. *Erd.*: Sodoma vérevel ... *Sp. k.*: Sodoma vetkevel ...
 102. sor. *Erd.*: Szokott dajkalkódni ... *Sp. k.*: Szokott dajkalkodik ...
 103. sor. *Erd.*: ... kerékkal ... *Sp. k.*: ... kövekkal ...
 108. sor. *Erd.*: ... vagy igen poroszló ... *Sp. k.*: ... vagy igen pazarló ...
 109–116. sor. a sárospataki szövegben nincs meg (a 28–29. versszak).
 117–118. sor. *Erd.*: Ha azért az hitben vagyon körösztényiség ... Abuér (?).
 Sp. k.: No azért ha kibén vagyon keresztény ver ... Abner.
 121. sor. *Erd.*: Mert ez úton fcküdt Pétör Ézsaiás.
 Sp. k.: Mert ez utban futnak peter es pal.
 128. sor. *Erd.*: ... söprejét teveled itatja! *Sp. k.*: ... te veled seprős-
 tól itattýa.
 131–132. sor. *Erd.*: Fölemelt az Isten, hogy ugyan sujtthosson!
 Mint Kapernaumet (?) az földhöz patkolom.
 Sp. k.: fel emelt az Isten hogý majd sulosabban,
 Mint Kapernaumot az földhöz paskolýlyon.
 134. sor. *Erd.*: Mit nevensz, jóvendesz szomorúságinkon.
 Sp. k.: Mit nevez szomoru gýlaszunkkon.
 140. sor. *Erd.*: ... vérekért ... *Sp. k.*: ... vereert ...

141. sor. Erd.: Fussatok ti azért amaz Babylonbul.
 Sp. k.: Fussatok ki azért immar Babillonbol.
 145. sor. Erd.: Hát mi jó . . . Sp. k.: Hat te jó . . .
 149. sor. Erd.: Mert mi gyenge vérünk szintén fűradott.
 Sp. k.: Mert im gyenge erőnk igen el szaradott.
 150. sor. Erd.: Az nagy teher . . . Sp. k.: Az nagy terhek . . .
 152. sor. Erd.: Halálra keresi az szegény Jakobot.
 Sp. k.: Halálra kergeti az szegény Jakobott.
 154. sor. Erd.: Kérünk Sennacherib panaszát csúfold meg.
 Sp. k.: Kevelj Senacherib tanaczat czafold megh.

E vers címére vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy az Ámós próféta könyvének VI. r. 6. verséből van kölcsönözve. A bibliai József házának romlása alatt általában azt szokták érteni, hogy a jog és igazság felforgatása szokta a nemzetet feltartóztatatlanul a végromlásba vinni. Ugyanezt a címet (*Joseph romlása*) viseli Medgyesi Pálnak Ibrányi Ferencz felett 1659-ben mondott halotti beszéde is. (Sáros-patak, 1659. RMK. I, 960. sz.) E korfestő s a protestánsok üldözésének (ellenreformáció) szomorú eseményeit rajzoló ének iratásának ideje, szerintünk, a XVII. század közepénél korábbra teendő.

II. [Az itt következő tizennégy sor, tartalmából ítélve, nem egyéb, mint egy tanuló ifjú felett a sírnál tartott halotti búcsúztató versszakait kezdő sorainak emlékeztetőül történt följegyzése. 12. lap.]

1. Nehezen valik el
2. Összszel a' madar ha el akar
3. Mikor repul is rea vissza tekint
4. Kedves madarat ha el szalasztanál
5. Bizony nehez is embernek
6. De kivaltképpen illy szép Ifjuság
7. De mivel ilyen a mi hivatalunk
8. Sok barátinkul egyszer el kell
9. Engemis Isten immaron ki hiva
10. Erdemem kívül kiis kisiretek
11. Mivel emberi indulat volt bennem
12. Az Ur aldasit kivanom reatok
13. Az menyei Ur scholatok meg algya
14. Az tudomanyrak lelke rad.

III. Cantio tristis Joh Kovas. [13—20. l.]

Istentől nyeretett fenlo arany alma
 Mellynek égben vagyron keszitet jutalma
 Ha kinek ma Fenlik ugy katlanna
 Kovetkezik utanna siralma.

Eletnek töretik mulando üvege
 Naptul hamar olvad sicamlo jart jecge
 Vidam ege. Borult fellege
 Nevekeddik es igr mulik el szépsége.

Nincsen olyan vigság mellyet szomorúság
 Jajjal tellyes fogság, halál miatt agság
 Sőt aszú ág kegyetlenül meg vág
 Noha gyakran koveti bóldogság.

Pelda setet boltban be te[te]ttestem
 Mellyert vig szivetek banattal illetem
 Hazam testem, gyászban öltöztetem
 Mert napomat homalyban vegeztem.

Uri szabadságom mar nekem rabságom
 Halal hánt horgait vigátság bánatom
 Noha tudom menyben boldogságom
 Hol örökke leszen uj világom.

Jaj micsoda titkos végezésből vagyom
 Hogy szerencse szincs baratsagot adgyon
 Ne szakadgyon, szive ne ragadgyon
 Földickhez senkinek ne vágyon.

Ugy van veletlenül rám talalt halálom
 Melly léssen Christusban nekem csendes alom
 Szivel vallom nehez el bucsuznom
 Szeretetem még nem hagy halgatnom.

Azért meg szaradott szép beszédű nyelvem
 Halálnak ctkétül meg csemellet szivem
 Hogy tekintsem bucsuzni készítem
 Csendes füllel legyetek környütem.

Sermo ad supremum Comitem Defuncti.

Nemes Ugocsanak hasznos jó Ispánnya
 Meltóságos *Perényi Pál*¹ feltő aranya
 Azt kívannya neked bu ne hánnya
 Vig napodat felleg be ne vonnya.

Nagyságod hűsige alatt ha hibaja
 Erőtlen ségémnek eshetet olly hijja
 Azt akarja bizván el is várja
 Engedelme hogy hiven takarja.

Ad duos Vice Comites istius Comitatus.

Ezen Varmegyének két vice Ispannyi
 Egyszer ha tudhatnám szemem rátok vetni
 Jót kívanni aldist egből kerni
 Meg nem szűnöm így szomat nyujtani.

Bokros gondotoknak kctseges folyása
 Sok faratsagtoknak bizontalan sorsa
 Hasznat lassá a kárt el oszlassa
 Vegre menyben jutalmát foghassa.

Mellettetek el tölt tisztemnek valaha
 El mulatasaért ha szarmazott doha
 Nem mostoha kegyelmetek fogja
 Bocsanatra sziveteket hijja.

¹ *Perényi Pál* 1691-ben volt Ugocsa vármegye főispánja. Lásd Nagy Iván, IX. 230.

Ad Inclī Comitatum.

Nehez a Fiunak annyatul meg válni
Kinek arnyekaban szokott neveltetni
Ugy ki mulni Varmegyem el hadni
Nekem, azért rád kezdök fordulni.

Tekintetes Nemes Ugocsa Varmegye
Isten fiaidat kebeleben vegye
Hogy irigye magát ugyan egye
Midőn láttya hogy Isten környűle.

Igaz fiasagom ha idegenseget
Hozzad nem remenlett nehez hidegseget
Szült vétseget erőtlenséget
Ezért túllel várok engedelmet.

Ad notar[ium].

Sok gondod előttem van *Ujhely István*¹
Akit nehez dolgok terhelnek farasztván
Sokat kíván szívem rád fordulván
Tereh alatt mint palma lágyulván.

Nyelvedet elmedet az Isten hordozza
Kik ellened vadnak maga zabolázza
Szodra hajcsa sziveket lágicsa
Dicsőiséget általad fen tarcsa.

El hiszem ellened lehetet esetem
Mivel tökelletes enis nem lehettem
Azert testem még földben tetetem
Bocsánatért szom hozzád ereszttem.

Nemzetes *Vadaszi Simon* Atyam Uram
Kitül segítségül adaték hű társom
Hogy szolgálssam ezt meg szolgálhassam
Az haláltúl én meg gyalasztattam.

Vajha megis nyelvem enyhődeset érnem
Hozzad igaz vérem ki adnia mernem
Nem kemellem szomat nem restellem
Bucsuzasom hozzád így kezdenem.

Hozzám való szives jó indulatodert
Mely szült benned holtig atyai igaz vért
Menyből is bört, gyümölcsöt mely meg ért
Nyerjen neked kit híven holtig kért.

Erőtlenségem hiszem hogy bánatot
Gyakran mért reád melyről bocsánatot
Kíván illy jót ha meg haborított
Istentul hogy te meg oltalmazot.

¹ *Ujhelyi István* 1688-ban s újra 1704-ben volt jegyző Ugocsa vármegyében. Lásd Nagy Iván, XI. 387. l.

Hallyad szomoru szom Nemes *Csalo Andras*
 Kitül nyajias beszéd mint zuhogo forrás
 Vigasztalás gyakran mondás
 Arat read bunomert sohajtas.

Szíves indulatnak volt ez nemes jele
 Mellyel éleszgettel mint Augustus szele
 Hogy bu heve meg ne emesztene
 Nagy volt hozzám mindenkor hűsige.

Husigedert az Istentől read hű bér
 Amellyet Christus testéből ki folt vér
 Szüntelen kér aldást mely read ér
 Illy nagy joért Istenis meg dicsér.

Akaratom ellen ha meg bántottalak
 Kerlek hogy már többé meg nem busítalak
 Sőt kivanlak mint erős kőfalak
 Hogy angyalok neked szolgallyanak.

Forditom már szomat *Hetneki Istvánra*
 Velem egyesegben élt sorgor Uramra
 Csendes partra Elő folyamatra
 Lelked erjen kivanom fő sodra.

Eleted Pallyája mig folyo órája
 Tart tavozzék habja bűnnek mostohaja
 Tested oja hogy a bu ne rágja
 Öröm legyen hazadnak halloja.

Meg kottetett nyelvem vajha meg szólhatna
Vadászi Maria te read fordulna
 Bucsuzásra fakadna aldásra
 Kegyes füled ki tüle halgatna.

Neveddel vigságot hordozo Maria
 Gyenge ket orczadat könnyved ne fonnyaszsa
 Hogy nem Mara ; sőt nagy öröm Anya
 Tűkör gyanánt legy sokak példája.

Csillagot halado szemeid sirastul
 Hajnalt felyul mulo ajakid jaj szotul
 Ojjad butul mellyel tested rutul
 Isten oja napod is homálytul.

Fenylek gyongy eleted neked sok időkre
 Heved ezüst szárnya irigyek nyelvére
 Eles tore ne jusson veszélyre
 Nemzedednek ély örök hírére.

Nem felejthetlek el *Vadászi Susanna*
 Ur arany vedreben el rejtetett manna
 Bűnöm arja ha meg bantot várja
 Bocsanattyát meg túlled ohajtya.

Vadászi Susanna kedves sogor Aszszony
 Kivánatos jokkal az Isten meg algyon
 Read szállyon aldas menybűl várjon
 Jo voltodért rád elő viz folyjon.

Jaj gyönyörűségem szememnek világa
 Híres nemzetemnek ragyogo Csillaga
 Vidamsaga egyik arány ága
 Kire mostan szomorúság áll.

Jaj szoval mellettem siráinkozo Mára
 Aki gyenge tested banatnak szavara
 Avvagy bura ertem siralomra
 Ajanlottad holtig valo gyászra.

Jaj hogy emlicselek hű *Vadaszi Clara*
 Holtomig eltemnek vagy husiges társa
 Kinek massa hogy meg haladhassa
 Ez ideig én hozzám nem vala.

Te valai eltemben lelkem egy aranya
 Tüled el valását azért szívem bannya
 Magat szánnyá szavait rád vonnya
 Kegyes füled mellyeket így halla.

Jo *Vadaszi Clara* lelkem egy Istápja
 Ki erkölccsel Clara masoknak dajkaja
 Voltál napja Bunak oszlatója
 Legyen Isten jutalmaztatója.

Jaj hogy temessem el Nemes josagodat
 Halalomig laczot Czimeres voltodat
 Sok hasznodat jo Dajkasagodat
 Isten tarsa, adgya koronadat.

Nehez a' leleknek a' testül meg válni
 Kedves Hites társom úgy nekem meg válni
 Megfosztatni tülled el szakadni
 Az Istennel kívánlak már látni.

Eletem ellened ha szült nehességet
 Kivel el szenvedtem nem keves hideget
 Engedelmet vetsegem kegyelmet
 Kiván tülled nyerjed el az eget.

Kedves edes Fiam szep *Kovács Sigmund* már
 Feketített gyászszal kesztett ruhád vár
 Mint bus madar, aki környülem jár
 Isten legyen melletted erős vár.

Tülem el maradott eresztett rajjaim
 Holtom után hiven fen tarto Fiaim
 Mar szavaim, hallyátok beszeded
 Mivel többbe nem látnak szemcim.

Kovács János István két szemem fényei
 Legyetek Phoebusnak tündöklő rajjai
 Hogy örömi egeknek Fiai
 Lehessetek Pallás Unokai.

Szelid természetnek legyetek tűköri
 Meg holt Atyatoknak hiven követői
 Terjesztői hiven nevelői
 Anyatoknak holtig tisztelői.

El nem felejtethlek arva *Kovács Ersök*
 Noha majd meg szűnnek bennem utolsó szok
 Neked szollok aldat rad kívánok
 Ajakidra csepegjen szelid csok.

Istennek aranya legy mint nevet tartya
 Következő képpen idő bizonyította
 Isten adgya Erkölcsöd mutassa
 Légy Istennek szagoskodo rosa.

Végre hitves társom jo *Vadász Clara*
 Kerlek mint szememre vigyaz arva
 Magzatimra melynek menyben árta
 Tekints őket boldogság utára.

Husiggel mellettem forgodo szolgaim
 Sokszor erő felett meg bántot jobagyim
 En szavam terhes sok beszédim
 Meg olgyátok kívannyák kezeseim.

Fejenkent a' kiknek ismerőse valek
 E sok buval tellyes világban mig élek
 Vegsőt kerek mint bu szelek
 Meg engedni kiki meltoztassék.

Hídeg tetemimet tiis kik vizitek
 Szomorú siromban majdan bétészitek
 Készen lesztek kik erre erkesztek
 Az Istentől jutalmat vegyetek.

Amen.

IV. Árvánn maratt Magyar Sion Leánya. [21—23. lap.]

Először Thaly Kálmán adta ki ezt a szerinte 1674-ből való jeremiádot a Szencsey-kódexből az *Adalékok* I. k. 54. lapján; majd pedig Erdélyi Pál, *Kurucz költészet*, 1903. 71. 270. lap. Kéziratunk szövege és a Szencsey-kódexbeli szöveg terjedelmére nézve megegyezik ugyan egymással, de a kettő között az a feltűnő eltérés van, hogy az egyes versszakok harmadik sora a mi kéziratunkban ugyanannyi ($4+4+3=11$) szótagszámból áll, mint a többi sor, míg a Szencsey-kódexben a versszakok harmadik sora mindig csak 8 szótagos. Ez eltérések a többiekkel együtt így hangzanak:

1. vsz. *Thalynál:* Hogy oltalmát késni látja.
Sárospataki kéziratban: Hogy oltalmát senkitől ő nem láttya.
2. vsz. *Th.:* Minden ember hazug látom.
Sp. k.: Minden ember hazug az mint láttam. (10!)
2. vsz. 4. sor. *Th.:* Tekénts reám, mert csak te vagy oltalmam!
Sp. k.: Tekints reám mert csak magam marattam.
3. vsz. *Th.:* Naponként újul sérelmem.
Sp. k.: Naponként mert ujjul szörnyű sérelmem.
3. vsz. 4. sor. *Th.:* látsz. *Sp. k.:* szánsz.
4. vsz. *Th.:* Elmult az aratás, az nyár.
Sp. k.: El mult sokszor az aratás és a' nyár.
5. vsz. *Th.:* Istenemnek csipős bora.
Sp. k.: Istenemnek mert szörnyű csipős bora.

5. vsz. 4. sor. *Th.*: juttatott. *Sp. k.*: juttata.
 6. vsz. *Th.*: Nincsen sohol vigasztalom.
Sp. k.: Nincsen sohol nekem vigasztalásom.
 7. vsz. *Th.*: Kedves napjaim elköltek.
Sp. k.: Kedves napim sirással is el töltek.
 8. vsz. *Th.*: Az veremben Dánielre.
Sp. k.: A veremben könyörgő Dániélre.
 9. vsz. *Th.*: Tekénts reám ily sokára.
Sp. k.: Tekincs ream Istenem illy sokára.
 10. vsz. 2. sor. *Th.*: Csöndesits le. *Sp. k.*: Csendesics meg.
 10. vsz. 3. sor. *Th.*: Szabadíts ki az foglyokat.
Sp. k.: Szabadics ki a' nyomorult foglyokat.
 11. vsz. 2. sor. *Th.*: Följegyzette. *Sp. k.*: Fel jedzeted.
 11. vsz. 3., 4. sor. *Th.*: Szenteknek sok siralmát
 Tömlőjébe szedte könyhullatását.
Sp. k.: Szenteknek iszonyu sok romlását
 Tömlőidben tetted kony hullatását.
 12. vsz. 2. sor. *Th.*: Én elhiszem. *Sp. k.*: Én el hittem.
 12. vsz. 3. sor. *Th.*: Öröme fordul bánatra.
Sp. k.: Örömenek napja fordul bánatra.
 13. vsz. 2. sor. *Th.*: Nagy zöngéssel. *Sp. k.*: Nagy zugással.
 13. vsz. 3. sor. *Th.*: Sűrű panaszt tön az égre.
Sp. k.: Sűrű panaszt tön a' fenyes egekre.
 14. vsz. 3., 4. sor. *Th.*: Ellenségim sokak, ne hagyj;
 Szenteknek vérekért inniok vért adj!
Sp. k.: Pogányoktól pusztítani mar ne hagy
 Tekincs ream Istenem mert csak te vagy.
 15. vsz. 2. sor. *Th.*: Ime halljad. *Sp. k.*: Ime hallod.
 15. vsz. 3., 4. sor. *Th.*: Gyászos ruhát visel, ihon,
 Hogy tégedet az siralomra híjjon.
Sp. k.: Gyászos ruhat mind eddig viselt ihon
 Hogy teged is a' siralomra híjjon.
 16. vsz. 3., 4. sor. *Th.*: Szomorúan pöndül lyrám,
 Mindaddig, míg rám nem néz igaz Bírám.
Sp. k.: Szomorúann mind eddig pendül lyram
 Míg az egből rám nem néz igaz Bírám.
 Finis.

Hogy e jeremiád Szencsey-kódexbeli és sárospataki változata közül melyik a régibb, annak megállapításánál a 14. versszak második felének sárospataki szövegeltérése szolgálhat irányadóul. E versszak 3-ik sorában a sárospataki változatban ugyanis »*Poganyoktól* pusztítani mar ne hagy« olvasható, s ez azt bizonyítja, hogy minden valószínűség szerint ez az eredeti szövegezés, a Szencsey-féle változat megfelelő sora (Ellenségim sokak, ne hagyj) pedig már átalakítás abból a szempontból, hogy a jeremiád a maga teljes egészében a magyar keresztyén, pontosabban: protestáns egyház azon korbeli siralmas állapotát tüntesse fel; mert ha a »*Poganyoktól* pusztítani már ne hagyj« kifejezés szerepel a versben, akkor — jóllehet a Magyar Sion leánya kifejezés alatt mindig a keresztyén, illetőleg protestáns szerzőnél mindig a protestáns egyházat kell érteni — a vers általában a magyar haza siralmas állapotát rajzolja. A sárospataki változat régibb szövegezése mellett szól az is, hogy a versszakok harmadik sora ugyanannyi szótagból áll, mint a többi sor. A versszakok harmadik sorát minden valószínűség szerint ugyanaz a kéz rövidítette meg, a melyik a 14-ik versszak második felében a szöveg-

változtatást s azzal együtt a többit is eszközölte: talán éppen Szencsey György énekgyűjtő és kódexíró keze. Thaly Kálmán e költemény Szencsey-kódexbeli változatát méltán sorolta a protestánsok üldöztetéséről szóló énekek közé. A sárospataki kéziratár változatának 14-ik versszakbeli szövege alapján e jeremiád szerzetési ideje a Thalytól jelzett évnél (1674) korábbra tehető. A Szencsey-kódexnek Jankowich-féle másolatában [Nemzeti Múzeum. 173. Quart. Hung. II. 111. lap] e költemény felibe czeruzás írással ez a tájékoztatás van írva: »(1670—1680:) a Protestánsok üldözése.«

IV. Cantio Pia. [23—26. lap.]

Buban uszo gondban habzo életem
Kiben esék bokrozodik serelmem
„Kiért örül majd meg öszül a fejem
Hogy az bűnnek nyilait bennem erzem.

Üres éppen mezitelen maradék
Hogy a kigyó Szavainak engedék
Lelkem gyötörő veszedelemre juték
Jaj a bűnnek kötözött rabja levék.

Nekem immár ellenségem az Isten
Mert sok gonoszt tettem Felsége ellen
Kiért ada az halálnak kezében
Hogy semvednek vegetlen gyötrelemben.

Egben ható verrel buzgo bűneim,
Kik lettetek kegyetlen poroszloim,
Dicsőösséges eletől meg fosztoim
Karhozatra vezető kívánságim.

Naprul napra busulásom öregbül
Isten haragja ellenem tüzsesül
Testem lelkem ellen gyakran fel készül
Halál hozó fegyvere meg élesül.

Bajnokom oh jaj ellene ki léssen
Ha egyedül kedved elől nem vészen
Nyilainak más tárgyat ha nem téssen
Igy az én életemnek vege léssen.

Aspis kigyó mergenél kegyetlenebb
Gyehennának tüzenél is melegebb
Hegyek halmok terhenél is nehezebb
Bűn creje halálnál is mérgessebb.

Nyugvo helyet segetséget hol lellyek
Mindeneket az földön bar el nyerek
Tenger vizet akar mint mersekellyek
Az kősziklák kebeleiben nem vesznek.

Oh veszetsig kiben igen meg romlek
Miként szedett szőlő csak ugy maradek
Isten keze mihelt túllem tavozek
Sok Bűnöknek attam »határa lépek«.

De te engem nem veszendő jóságom
Istenem nem ezüstön sem aranyon
Hanem a' te ártatlan Bárányodon
Váltottal meg elegendő árón.

Ohajtását hát kegyessen meg tekincs
Isopoddal lelkemnek sebet be hincs
Fajdalmimban jóvoltodbul meg tekincs
Mert kívüled sohol orvosom több nincs.

Lengedező lelkednek fuvásával
Hivesítő kegyelmed harmattyával
Meg terítő igidnek Szavaival
Öntözd lelkem myrtusod olajjával.

Elő viznek kút feje veséimet
Eleszsze meg keseredett Szívemet
Meg utálván halálos merigyemet
Ejjel nappal hogy sirassam bűnömét.

Lépes méznél sokkal edesbnek teczik
Ha lelkem testedtül meg győztetik
Gonosz bűnben kedvére fürödhetik
Eleterül jaj nem is gondolkodik.

Ez életnek ha romlando satorát
El vegezem gondos pálya futását
Nyakambul ki vetem nyavalyasságát
Ruhazd ream Christusnak igasságát.

Kerubymok angyalok seregeben
Fiad verem szerzett szép öröksegeben
Be jutvan sz: színednek eleiben
Lelkem álgyon vég nélkül az örömben.

Amen.

[A versfők a következő értelmet adják: *Bűnén bánódó lélek.*]

V. Breve Epicedium super obitu Gen: Dni Tarczali. [26—32. lap.]

Ez vilagnak dolgainak folyása
Javainak alhatatlan nagy volta
Oh mely csuda mely változó ő dolga
Csalardságon épített ő háza.

Szep Patakok mely hirtelen el folynak
A forrásnak szép vizei el mulnak
Ekességi e' világi dolgoknak
Egy orában így Szinten el változnak.

Ajánlása csalardsagnak haloja
Hízkeledés dolgainak vasara
Sikamio jég a kerített udvara
Igreti szcm feny vesztő Patika.

Oh Szívemnek tablai ha nyílnának
Szemeimnek nagy álmai mulnának
Ha nyelvemnek szabadságot adnának
Tetemim meg ujjulva Szollananak.

I. A[d] Cottum.

Tekintetes N: Szabolcs varmegye
 Nagysagtok kegyelmeteknek jo hive
 Ha nem voltam kevés idő el telve
 Agyon Isten mast tinektek helyemben.

Akaratom ez lett volt Nemes ház
 Mostanában hogy ne lennék jajos gyász
 Hanem inkább fenlenek mint fenyés máz
 Elottetek de im lettem mint egy váz.

Im be fogott a' sok jajnak rut pora
 Forog rajtad javaidnak sok kára
 Meg egetett jaj meg emeszt e' Szikra
 Jaj majd olly lesz mint tuzben a pozdorja.

Ő kezeit te' ellened az Assur
 Fel emelte minden gonoszt read tur
 Egyiptomban Jákob haza im Sárt gyúr
 Ellened van bizony talam a nagy Ur.

Azert mostan im igy folynak beszédim
 Mullyanak el bátor minden jajjaim
 Tavozzanak bator minden fajdalmim
 Mert az Urhoz fel emeltem kezeim.

Istenemhez husigem meg tartottam
 Igassággal Szelidseggel Szolgáltam
 Igyét baját nemzetemnek hordoztam
 Sok erőmet hazamért el fogyattam.

De im látom életemnek orai
 Keservemnek majd el folynak napjai
 Es szivemnek be zárlottak tablai
 El hervadnak testemnek ekességi.

Azéért kérlek hogy N: Szek meg bocsáss
 Hogy ha dolgom volt köztetek olly hibas
 Ne hallassek már köztetek a' Sirás
 Hanem legyen mindenutt öröm mondas.

Ti veletek mindenkben jobb karja
 Legyen jelen az Urnak nagy hatalma
 Dolgotoknak mindenkoron Istapja
 Legyen az Ur maradando gyamola.

II. A[d] mgistr. Sedis Judiciariae.

Hát teneked Szerelmeses Jonathán
 Oh mit mongyak keseregsze romlásan
 Tagaimnak im majd el változásan
 Vaj mit itilsz most föllem a tablan.

Ki költözöm majd Christushoz e' testből
 Aszt kívánom hogy legy aldott Istentől
 El bucsuzom mint itilő mestertől
 Szállyon aldás mindenkor rád menyegből.

Agyarkodo ellenséged fegyveret
 Keresztyeni verrel festet rut torét
 Tördellye [és] veszesse el életét
 Haragjanak adgya neki seprejet.

Nemzetednek legy olly mint olaj fa ág
 Szomoruság közepette vigasság
 Talam az ur mostan tobbet ki nem rág
 Sot az halálnak férge is ki nem rag.

III. AD *Uxorem.*

Meg bagyadott kinaim kozt én Szivem
 Rollad megis emlitem a' Szerelmem
 Hites tarsom *Szalai Ersebetem*
 Halgassad meg e' keserves beszedem.

Mindenekben hiv és kedves galambom
 Kinaimban ó allando Istapom
 Keservesnek tezik jaj el valasom
 Ez eletbül jajos el ki mulásom.

Ez eletben mig el vegig maradni
 Satoromnak bomlasat nem engedi
 Vég bucsumat teczik mostan ki adni
 Es az Urtul minden jokat kívánni.

Az arvaknak Istene te tutorod
 Gysazban borult Mára kegyes ductorod
 Ez eletben legyen az Kalauzod
 Jajjaidban allando vigassagod.

Eletemben velem báno nagy Dajka
 Jajjaimnak allando vigassaga
 Eletemnek oly szives ohajtása
 Voltál bizony hüsiges kivanoja.

Te eretted azert meg itt maradni
 Oh nem Szannek veled együtt örülni
 De más felől a' Christushoz lakozni
 Ugy vagyódom ó velle vigadozni.

Hogy szomoru tudom én el menésem
 De az Isten lészen én örökségem
 Ne törődgyel azert rajtam Szerelmem
 Az menyegben leszen en lako helyem.

Mert meg nyílt már nekem a' szoros kapu
 Ez világ már elottem olly mint kapu
 Oda megyek hol nincs bu és haboru
 Az angyali tabor ott trombitát fu.

Tudom bizony vigassagnak Leánya
 Hogy nem akarsz lenni sőt inkább mára
 Akarsz lenni keserűség Leánya
 Mert rajtad lesz ozvegysegnek uszaja.

Oh szomorú napnak csuda folyása
Remenségnek siralmas változása
Rem talált az halálnak kaszája
Életemet el mecze sok praedaja.

Kerekere világnak állottam volt
Jaj már lettem olyanna mint csak egy folt
Gyilkosomnak rabja lők ez setet bolt
Be fogadott olyan vagyok mint egy holt.

Életemben ha valamit vetettem
Bocsánatot kerek túled edesem
Ott is Szívem veled együtt örömem
Leszen Christus neked nekem mint fejem.

IV. *Ad Socrum.*

Oh szerelmes napam *Farkas Borbala*
Faratsagát ki mellettem nem Szánta
Erős tornyod legyen neked Jehova
El meczetett életemnek fonala.

Ez életnek csomójában be kötve
Elted legyen mert kesergő Rachele
Sebeimnek voltál, azért jó kedve
Szallyon reád, az Urnak is legy hive.

V. *AD Affines.*

Hát teneked *Kende János* mit mongyak
Horvai György uraimnak mit szollyak
Kíváncsú sógoraim kik voltak
Már titeket én az Urnak ajánlak.

Légyen az Ur minde[n]ben mellettetek
Szárnyaival takargassa eltetek
Gonosz ellen csak ő legyen vezertek
Menyben hozzá vigye hozzá lelketek.

VI. *Ad Socerum.*

Teneked is oh *Zalyanyi Farkasom*
Minden joknak bűt kut fejet kívánom
Ez életben immár tovább maradnom
Nem engedi ez el bomló Sátorom.

VII. *Ad Affinissam.*

Mi jót mongyak *Nemes Farkas Judit*nek
Szívem szerint való sógor *Aszonynak*
En hitesem kedves *Attyafianak*
Légyen rajtad áldása az nagy Urnak.

VIII. *Ad Comitem Collus Szabolcs.*

Varatkai Ferencz ¹ nagy lelki Dajka
Nemessegnek s varmegyenek Ispánnya
Eletednek legyen az Ur Istapja
Mivel hogy vagy igasság Fautora.

IX. *Ad Fratrem.*

[A kézirat többi része hiányzik.]

Közli: HARSÁNYI ISTVÁN.

KAZINCZY FERENCZ ISKOLAI INSPEKTORSÁGAHOZ.

Az első, a ki Kazinczyt iskolai felügyelővé való kinevezése alkalmából üdvözölte, melegszívú, lelkes főnöke, gróf Török Lajos volt. Levelének tartalmát elmondja már Váczy János (Kazinczy Ferencz és kora I., [1915.] 161. l.). A levél azonban annyira jellemző, mind a főigazgató és az új iskolafelügyelő közötti viszonyra, mind Kazinczy új helyzetére, hogy megérdemli a közlést.

Kazinczynak mint inspektornak tudvalevően egyik fontos feladata volt, hogy a protestánsok és a katolikusok közötti surlódásokat az iskolai életből kiküszöbölje és II. József rendelete értelmében iskoláikat közös iskolákká egyesítse. (Olv. Imre Sándor: Kazinczy Ferencz iskolai inspektorsága. Budapesti Szemle 1895. 224., 225. szám.) Ezirányú működésébe jellemzően világít be a szepesolaszi katolikus és lutheránus egyházzal kötött megegyezése az ottani iskolák egyesítése tárgyában.

Mindkét irat az iglói ev. egyház levéltárának colligatumaiban található. Az első a 11. sz. kötet 303. sz. levelén, a második pedig a 367. sz. levelén.

I.

Gróf Török Lajos levele Kazinczy Ferenczhez.

Hochwohlgeborner,

Hochzuehrender Herr,

Der aufrichtige Antheil, den ich an Ihrer Beförderung zur Würde eines Königl. National-Inspectors in dem, meiner Leitung anvertrauten Litterär Bezirke nehme, und die ich Ew. Wohlgeboren in der hier mitfolgenden Abschrift des mir angekündigten Statthalterey Intimats dd. 3ten 8^{br} 1786 N° 42629 von Amts wegen zu wissen gebe, giebt mir

¹ Nagy Iván adatai szerint 1687-ben volt Szabolcs vármegye alispánja. (Magyarországi nemes családai. 12. K. 54. lap.)

zugleich die Gelegenheit an die Hand, sowohl Ihnen zu diesem erlangten Amte, als auch der Jugend meines Vaterlandes, die die glücklichen Folgen Ihrer Anstellung empfinden und geniessen soll, Glück zu wünschen. Ich kenne Sie zu sehr, als dass ich mir nicht mit ganzer Zuversicht schmeicheln sollte, in Ihren ausgebreiteten Kenntnissen, in Ihrer Verwendung und Eifer, und zuvörderst in Ihrem rechtschaffenen Herzen, die volle Erfüllung meiner Erwartungen zu erlangen, die auf nichts geringeres abzuwecken, als an Ihnen, in Erfüllung der allerhöchsten Landesherrlichen Verordnungen, und der allgemeinen Beförderung des, aus einer wohlverstandenen Aufklärung nothwendig folgenden Glückes unseres Vaterlandes, einen getreuen Gehilfen zu haben. Der Bezirk, der Ihnen mit Ihrem Amte zugetheilt worden, ist gross, und die in demselben vorfindige Jugend zahlreich, zwey Beweggründe, die Ihren Eifer verdoppeln müssen. Zu diesem kommt noch die bisher minderthätige, und meist nur oberflächlich und mechanisch befolgte Methode, die ich Ihnen allenthalben, und in allen, Ihrer Obsorge überlassenen National-Instituten gleich gründlich behandeln zu lassen um so mehr anempfehle, als die Sache wichtig ist und abgiebt. Vor allen andern aber erwarte ich die schleunigste und wirksamste Erfüllung, des Sie betreffenden Theils des hier beygelegten Intimats, aus welchen Sie ersehen werden, wie sehr sich Seine Majestät die Einführung und Verbreitung der deutschen Sprache angelegen seyn lasse, und dann aber auch die baldigste Bewirkung, der von Sr. Majestät sowohl, als auch der hohen Stellen uns nachdrucksamst anbefohlenen Vermischung der National Schulen. Ersteres werden Sie durch gute Vorbereitung der neuanzustellenden Lehrer, und genaue Prüfung der bereits angestellten am geschwindesten; letzteres aber durch Aufrichtigkeit, Rechtschaffenheit, und thätige persönliche Verwendung am leichtesten zu Stande bringen. Ich bin mit vieler Achtung

Euer Wohlgeboren

Ergebenster

Graf Ludwig Török m. ppria.

Caschau. d. 4. Nov. 1786.

II.

Kazinczy Ferencz megegyezése a szepesolaszi iskolák egyesítése tárgyában.

Wir Aeltesten und Vorsteher der Katholischen und Evangelischen Gemeinde, der Königl. XVI. Stadt Wallendorf, bekennen und urkunden hiemit, dass wir auf gründliche Vorstellungen, des Königl. Schulinspektors Titt. HERRN *Franz von Kazinczy* uns entschlossen haben, die Vereinigung der Schulen, nach der allerhöchsten Willensmeinung, Ihro K. K. Majestät zu bewilligen, und einzugehen, unter folgenden Bedingungen:

1., Es sollen zwei Katholische und ein Evangelischer Lehrer angestellt werden, welche alle, so viel möglich gleiche Tüchtigkeit haben sollen. Doch müssen beyde Gemeinen die Freyheit haben, Ihre Lehrer selbst zu wählen, ohne dass Ihnen von Seiten des Königl. Inspektorats einer aufgedrungen werden könnte. Doch soll der erwählte Lehrer von dem Inspektor confirmiret werden.

2., Die drey Lehrer sowohl in Salario, welches Sie theils ex Regalibus, theils von der Kammer, ohne dass die Bürger etwas dazu beytragen müssten, zu empfangen haben, als auch in Ansehen und Auctorität einander gleich seyn; so, dass derjenige, welcher ein Jahr die letzte oder unterste Klasse lehret, das folgende Jahr die Mittlere, das dritte Jahr die erste Klasse zu unterrichten habe.

Einjeder Lehrer soll auch eine freye Wohnung von gleicher Bequemlichkeit haben. Um diese Salaria entrichten zu können, haben Titt. HErr Inspector von *Kazinczy*, gütigst versprochen bey der Hochlöb. Hochkammer einen jährlichen Beytrag auszuwirken.

3., Es sollen der Evangl. Aeltern Kinder, nach ihrer Klassifikation, zu dem Katholischen Lehrer geschickt werden, welcher diejenige Klasse unterrichtet, in welche sie gehören, und der Katholischen Aeltern Kinder, sollen ebenfalls, zum Evang. Lehrer, in die Schule gehen, doch, dass weder die ersten noch die andern in Ansehung Ihrer Religion angefochten, oder zur Annehmung einer andern Religion, weder directe noch indirecte angehalten werden. Dahero sollen die Evang. Kinder zu keinen der Katholischen Religion eigenen Zeremonien gezwungen werden, die die Katholischen Lehrer sollen auch keine andere Gebethe vorbeten, als diejenigen, welche bereits in denen Gymnasiis schon eingeführet sind. Und an den Tagen, an welchen der Religions Unterricht wird ertheilet werden, sollen alle Evang. Kinder zum Evang. Lehrer; die Katholischen aber zu denen zwey Katholischen Lehrern sich versamlen.

4., Da nach dem K. K. Befehl, welcher den 7ten Juny 1786 publiziret worden ist, in vermischten Schulen die Katholischen Pfarrer, von der Lokalinspektion ausgeschlossen sind: so sollen ex Statu Politico zwey tüchtige Männer, ein Katholischer und ein Evangelischer, zu Local-Inspektor ernennet werden. Wie denn jetzo Titt. HE. Stadt-Notary Franc. *Laczko*, und Titt. HEren Mart. *Steinhausz* erwählet und bestätigt worden sind.

5., Wenn diese obgesetzten Bedingungen nicht sollten gehalten werden, oder, dass die Evangelischen auf eine oder die andere Art, gekränkt werden möchten, so sollen dieselben Ihre Klagen diesfalls bey den König. Inspektorats anbringen, und in falls Sie innerhalb eines Monats Frist keine Satisfaction erhalten, so sollen Sie die vollkommene Freiheit haben, sich also gleich abzusondern, und aparte Ihre Schule zu halten.

Zu mehrerer Sicherheit und Festhaltung dieses zwischen der Katholischen und der Evang. Gemeinde geschlossenen Schulvereinigung-

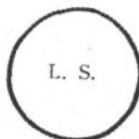
Traktats, haben die Aeltesten und Vorsteher bey der Gemeinden solche mit Unterschrift Iren Nahmen und Beydruckung des Stadts-Siegels bestättigen wollen.

Signat. Vallendorf, den 21. April 1787.

Von Seiten der Königl. Inspection untergefertiget:

Franz v. Kazinczy

König. Inspector der sämtlichen National-Schulen in Kaschauer Litterär Bezirk.

Közli: GRAGGER RÓBERT.

CSEPREGHY FERENCZ LEVELES KÖNYVÉBŐL.

Csepreghy Ferencz Gyulai Pálhoz.

Igen tisztelt Uram!

Az utóbbi hetekben néhányszor alkalmatlankodtam önnél, de szerencsétlenségemre, s talán kegyed szerencséjére egyszer sem találtam otthon. Látogatásom bevallott célja az lett volna, hogy a heverő regényemet¹ visszakérjem, — mert valami tervem van vele, — úgy mellékesen talán fölhasználtam volna a jó alkalmat — ügyesen sorát kerítve — megkérdeztem volna véleményét, tetszését és kifogásait a Sárka csikóról és más egyebekről.

Föntartva ebbeli gonosz szándékomat máskorra, addig is maradtam kiváló tisztelettel alázatos szolgája
Budapest, máj. 30. 1878.

Csepreghy Ferencz.

Csepreghy Ferencz E. Kovács Gyulához.²

Kedves Barátom!

Légyen néked a te igéd szerint!

Hát van még abból a jó felpeszdlő, lelkesedni tudó színészvérből a világon? — Kezdem elhinni, hogy van — s ez a kedves lelkesedni tudó ember avval örvendeztetett meg, hogy ő nekem testi lelki jó barátom.

¹ Az *utolsó esztendő* című regénye, melyet Gyulainak küldött megbírlás végett. A regény először Rákosi Jenő Reformjában jelent meg, másodszor Cs. összes művei között Rákosi Jenő kiadásában Budapest 1881.

² Jeles tragikus színész Kolozsvárott. Csepreghy vele levél útján ismerkedett meg. A *Sárka Csikó* annyira megtetszett Kovács Gyulának, hogy levelet intézett Csepreghyhez. Ettől kezdve a legjobb barátságban éltek. L. E. Kovács Gy. cikkét Ország Világ 1897. 16. sz.

Gondolatnak is kitűnő.

Van nekem Kolozsvárott egy jó barátom, a kit én csak név szerint ismerek. Olyan mint ha azt mondanák, hogy Amerikában örököltem egy nagy kincset, pedig senkim sem volt ott és már utban is van a kincs idefelé.

No hát csak hozzon az Isten.

A napokban keltem a beteg ágyból — nem az ágy volt beteg, hanem én — és éppen válaszolni akartam valakinek, körülbelül a tiedhez hasonló levelére, mikor kaptam a tiédet. Igazán kedves és szeretetreméltó soraid úgy felizgattak, hogy aztán nem válaszoltam annak a valakinek, sem neked.

Már most csak hozzon az Isten minél előbb, s kívánom, hogy annyi örömd teljék bennem új barátodban, mint már is telt te benned a tiédnek.

Budapest, febr. 24. 1878.

Csepreghy Ferencz.

Csepreghy Ferencz levele öcséséhez, Jánoshoz.

Kedves Öcsém! ¹

Hát csak így vagyok e! Mint akárhányszor láttál otthon, mikor lejöttél hozzám. Egy nap egy kicsit jobban, másnap egy kicsit gyöngébben. A legszigorúbb figyelemmel sem tudom én meghatározni, kifelé vagy befelé megyek-e az erdőbe? Ugy vagyok mint a vak ló, a kit keresztbe állítottak az ország uton, aztán ott hagyták: most nem tudja merre menjen, merre van a falu? De hát hiszen se baj volna, hogy én nem tudom, csak aztán az orvosom tudja. Az intézetről még nem is írhatok, mert még nem láttam egészen kívülről belülről, hanem amennyit láttam pompásan van berendezve. Különösen a téli kert, társalgóterem gyönyörűen festett famunka; talán érdemes volna, hogy neked egyet-mást lerajzoljak . . . Nem is biztatlak, hogy olyankor írj levelet, mikor épen nincs miről írni; tudom magamról az ilyen levélírás rosszabb a toll fosztásnál. Hanem pl., ha a Nótás Katát ² megnézted, arról szeretném, ha írnál, továbbá azt is: milyen indulattal, ellen- vagy rokon-szenvennyel bírálják-e a lapok. A jót iparkodnak-e benne megtalálni vagy a rosszat? Hogy nemsokára írhatok-e a javulásról, még azt most nem is sejthetem. Hanem annyit mondhatok, hogy ha ezt a rengeteg, végtelen telet ki tudom heverni a nélkül, hogy az ágyba döntene, hát az bizony nagyon szép lenne tőlem — — — Legjobban érzem magam, ha egyedül vagyok.

Ölel bátyád

Ferencz.

¹ Csepreghy utolsó levele Görbersdorfból (1886), a hol gyógyulást keresett.

² Győry Vilmosnak a Népszínházban nagy sikert aratott népszínműve.

*Tukoray Lóránd*¹ *Csepreghy Ferenczhez.*

Dobsina 1879. május 22.

Mélyen tisztelt Csepreghy Úr!

»*Τι μὴ λεγῶ ; ὅς λοσαύλας πράγματα ἔχω.*« Egy görög fél-bölcsész, tehát egy egész görög szolt így egykor.

De most magamról szólok.

Először is kérem fogadja el ön szivemből eredő örömömet, jó kíváнатomat igazán közkedvességű, óhajtott egészségének visszanyertén.

Másodszor egy szerény, tiszteletteljes kérelmem van önhez mélyen tisztelt Csepreghy úr!

Önnnek pár hetibe, egy kis üveg tintába, néhány calamusba s néhány ív papirba kerülne. Esedezem, irjon ön már egyszer olyan darabot, melyben egy furulyás (v. tilinkós) játszik egy szerepet. Úgy alkalmazva, hogy több jelenete legyen a darabban (hogy milyen legyen a jelenet, azt majd ön teremtené meg).

Azonfelül meghazudtolná ön azt a világraszóló közmondást: szerencsétlen fur . . . Részemre talán egy tisztes helyt nyujtna ön mélyen tisztelt Csepreghy úr, kit, higye ön el, igazán boldoggá tenne. — Nevetséges e lépésemért kérem önnek szivélyes elnézését s bocsásson meg alkalmatlankodásomért.

Teljes tisztelettel hive

Tukoray Lóránd.

Özv. Csepreghy Ferenczné — E. Kovács Gyulához.

Kedves Barátom!

Engedje meg, hogy így szólítom mindazokat, akik az én szegény drága uramat műveiben még halála után is szeretik és becsülik. Ön bebizonyította szeretetét a nagy gonddal és fáradsággal, amellyel Sault szegény uram kedvenc darabját színre hozta,² engedje meg, hogy én hálámnak igaz és mélyen érzett hálámnak némi kifejezését adjam az által, hogy édes uram arcképét Önnek elküldöm. Köszönöm, ezerszer köszönöm, amit Ferencz hírének az emelésére tett soha sem fogom elfelejteni.

Budapest 11/12. 1885.

Özv. Csepreghy Ferenczné.

Közli: DR. PERÉNYI JÓZSEF.

¹ Kedvelt komikus színész volt a vidéken.

² Csepreghy tragédiája, mely a fővárosban nem került színre. E. Kovács Gyula a Kolozsvári Nemzeti Színházban adatta elő 1885-ben nagy sikerrel.

GRÓF TELEKI JÓZSEF ISMERETLEN VERSEI A SÁROS-PATAKI KÖNYVTÁRBAN.

Az első protestáns koronaőrnek, a kit kortársai magyar Boileau-nak tartottak, csak kevés verse jelent meg nyomtatásban. Érdemesnek tartjuk három latin és egy magyar versét közölni, különösen ez utóbbit, melyből a költő lelkivilágára s egyúttal Aranka Györgynek, a Magyar Nyelvművelő Társaság titkárának (1737—1817) költeményeire is következtetést vonhatunk le. És e következtetés egyezik egy kortársának ítéletével:

Groff Teleki Jósef, Böltsék hiv Barattya
Kinek a bölts könyvek Nénnye Öttse, báttya ...
Fényét a tudomány tölled költsönözze
Más szívét a jóra példád ösztönözze.

[854. sz. kéziratot kötetünk 237. l.]

1.

Epitaphium monumento incisum Exc. S. R. I. Comitis Lad. Teleki de Szék. compositum ab Ill. eiusdem Filio S. R. I. Comite Jos. Teleki:

*»Me vita functum lapidi ne crede viator
Mors dedit ut vita jam meliore fruatur.«*

Ejusdem columnae memoriali super inscriptum ab eodem:

*»Visne bonos, Zeno! cives, non flere virum, quem
Relligio, Princeps, Patria jure dolent.«*

[854. sz. kézirat 168. l.]

2.

In sollennem diem XII. Kal. Sept. Aō. R. S. 1781, qvo Dacia Cibinii, in Freqventibus Comitibus fidem suam Josepho II. do *Pio, Felici, Augusto* jure jurando obstrinxit.

Agmine proh! quanto nunc Dacia convolat, annos
Cui post bis denos evigilare licet
Aeternamque fidem tibi sic laetissima jurat
Cum subit Imperium Magne Josephi tuum.
Nec mirum; officium est Domino iurare; voluptas
Summa, fidem Patriae posse vovere Patri.
O! utinam tenero hoc Te nomine, Fata benigna
Dent Patriae toti posse vocare diu.
Jureque jurando hoc ut non sit firmius ullum,
Illud nullo non tempore signet amor.

Com. Jos. Teleky.

[854. sz. k. 508. l.]

3.

S. R. I. Comitibus J. T. &

Jres alit inter se diversas Dacia Gentes
 Qvae in cœlum tentant qvattnor ire viis
 Cœli ergo et Terræ causa tot bella profano
 Et sacro mixtim qvæqve furore gerit.
 Cæsar ades! pax sit vesanaque bella qviescant,
 Tres populos unus Cæsaris unit amor
 Exemplo et virtute facis qd Religiois
 Qvattuor una Te religione colant.

[854. sz. 170. l.]

Az 1773-ban Erdélyben járó József császárhoz van előtte a 169. lapon egy latin vers, utána ez, valószínűleg ez is arra az alkalomra.

4.

Teleki Józsefnek Aranka György verseire írt felelete:

T. Aranka György *Vr verseiről, kérésére tett itélete Gr. T. J. Vr*
Ő N(a)gyságának.

Te kértél 's kedvedet tölteni Fő gondom
 Azért verseidről mit tartok meg mondom.
 Látok benne¹ elmét, tüzet s 'magyarságot,
 De szeretnék látni több ártatlanságot.
 Meg botsáss barátom, az a' természetem
 Hogy a' rosszat azért hogy szép nem szeretem
 A' leg szebb gyümölsben csömört szerző féreg
 'S a méz közt is gyakran lappang gyilkos² méreg.
 Az igaz kegyesség 's tiszta erkölcs nagy kints:
 Annak gyökerére lassú mérget ne hints
 Én nagy tisztelője vagyok a' szép Nemnek.
 Szépségét nevelni⁴ tartom nagy érdemnek.
 A' mitől az ortzát szépítő szemérem
 Romolhat, egészen⁵ ditsérni nem mérem.
 Sőt a' mit ártatlan Fiam vagy Leányom
 Bátran nem olvashat magam is el hányom.
 Bezzeg a' melly szépen ha olyan jól szólnál
 Vgy már nem Aranyka,⁶ hanem Arany vólnál.

[854. sz. kézirat 507. l.]

Zilahí Kiss Jenő sárospataki bankcégvezetőnél is megvan kéziratban egy változata, melyben a következő eltérések vannak: 1. E szó: benne — hiányzik. 2. s ékes Magyarságot. 3. titkos. 4. betsűlni. 5. egészen. 6. Aranka.

E versből a két utolsó sor közölve van a Figyelő IX. 360. lapján is. A többi tudunkkal ismeretlen.

Közli: GULYÁS JÓZSEF.

IRODALOMTÖRTÉNETI LEVELEK A GRÓF TELEKI- CSALÁD GYÖMRŐI LEVÉLTÁRÁBÓL.

(Első közlemény.)

Az elmúlt nyáron a gróf Teleki család gyömrői levéltárában az újabbkori missilis levéltáranyag került feldolgozás és rendezés alá. Ebből a missilis tömegből — a melyből azonban ez alkalommal csak egy rész került a kezembe, s nagy része még földolgozásra vár — sok irodalomtörténeti érdekű levél is került elő. Ezeknek egyes darabjai már más levéltárakból ismeretesek, így pl.: gróf Bánffy György 1791. évi körirata, a melyben közli az Erdélyben kézírásban levő történetírók esztendőszám szerinti lajstromát és ezeknek kiadására nézve tesz javaslatot, vagy Cornides Dánielnek a XVIII. század végéről származó több, mint ötven darab levele, a melyek azonban kevésbé irodalomtörténeti vonatkozásúak, mert e leveleket Cornides Göttingából és más külföldi helyekről mint a Teleki-fiúk nevelője írta gróf Teleki Józsefhez.

Említésre méltók azonkívül a külföldi tudósok (a baseli matematikus Bernoulli Dániel 1763—6-ban kelt és a berlini geographus Bernoulli János) levelei, valamint a Göttingában, Halleban, Utrechtban tanult és a Teleki grófok által tanulmányaikban támogatott magyar ifjak levelei is, a melyek azonban szintén inkább paedagogia-történeti szempontból fontosak és érdekesek.

A következőkben Benkő József, gróf Teleki László, Révai Miklós, Decsy Sámuel, Engel Keresztély, gróf Széchenyi Ferencz, Kazinczy Ferencz, Wéber Simon Péter és Horváth István leveleit közlöm teljesen betűhíven — ezek közül az I—VIII. csoport levelei gróf Teleki Józsefhez, a IX. és X. fiához, Lászlóhoz szólnak — s pótlólag Kazinczy Ferencznek egy levelét Thaisz Andrásához.

I. Benkő József levele.

Méltóságos Gróf Fő Ispán Ur, Gratosus Patronus Uram!

A' Tudós Cornides Uram tudakozott Posenban valami Német Praeceptort Nagyságod Méltóságos Udvarába, de akkor nem találtatott. Most már taláztatik jó legény, ha fog Nagyságodnak tetszeni. A' *Magyar* Ujság-levelek (: Hirmondó:) íróját, *Ráth Mátyás* Uramat (: a' ki is nagy tudományu 's igen szolgálatra való ember:) akár Posoni Tanátsbéli *Windisch* Urat, a' ki Magyar-Ország Geographiáját ki-adta németül, és adogatja az *Hungrisches Magazin* nevű munkákat is, kelletik ezen dolog aránt levéllel hamarjában meg-találni. Akár pedig nékem méltóztassék Nagyságod parantsolni, cum plena instructione, 's én szívesen irok Ráth uramnak, a' ki is velem ezt a' dolgot a' közelebb való Brassai postán közölte. —

Már, Nagyságos Uram, *Transsilvaniámnak Specialis Parsa* is kezdett Bétsbenn nyomtatódni; és így mind azokat a' szép dolgokat is, melyeket Nemes Küküllő Vármegyéről Nsgd nékem által adni méltóztatott, nemsokára nyomtatásbann fogjuk olvasni. Én ebbéli taníttatásaimat Nagyságodnak alázatos tisztelettel köszönöm. Tovább is az én

keveset tehető igyekezetemet, abba a' különös Gratiába, melyet nem egy felől érttettem különös örömmel, hozzám és munkáimhoz Nagyságodtól származni, alázatos szível ajánlván, vagyok

Méltóságos Gróf Fő Ispán Ur Nagyságodnak

Közép-Ajtán 1782. 11. Junii.

alázatos szolgálja

Benkő József m. k.

K. Ajtai Pap.

Egyéb felé alkalmatosságot hamarjában nem találván, hanem egy sietve menőt Udvarhely felé: igen sietve kelle irnom, melyért Nsgd meg-engedni méltóztasson.

Levélpapíron.

II. Gróf Teleki László levele.

Kedves Édes Atyám Uram!

Mi hála Istennek frissen vagyunk, örvendenénk, ha ezen Levelem Nagyságodat is jó egészségben találná. Az óráinkat szorgalmasan continuáljuk. Időnket úgy kíványuk el rendelni, hogy haszonnal mehessünk vissza hazánkba. Most Pütter ur három hétre el menvén a Pirmonti feredőkre egygyel kevesebb órám vagyok; de már a jövő héten vissza fog jönni. *Ez előtt két héttel megint kezdettem egy új Tragédiát dolgozni*, a melyről ugyan már az óta hogy itt vagyunk olykor olykor gondolkoztam, a plánumát is ez előtt mintegy négy héttel ki tsináltam volt, de még magához a Tragediához tsak azóta, hogy Pütter Úr ment el fogtam hozzá. A Materiája a Péter Király András Hertzeg által való detronizatiója és András Hertzegnek Királyá való tétele. Ez a szomorú játék három actusból fog állani, ketteje már készen vagyok az utolsót pedig a jövő héten készítem el.

Az elmúlt hetekben vettem levelet Miller Uramtól, az ifu G. Fries Hofmesterétől, a melyben jelenti, hogy az öreg Gróf meg halván nintsen szándéka hogy annál a háznál tovább maradjon, azért hozzánk ajánlja magát, mint Hofmester. Azért mi is alázatosan instáljuk Nagyságodat, hogy ha Miller Uram ezen szándékát Nagyságodnak Bétsben való léte alatt jelteni fogja és ha azon ház, a hól mostan mulatoz önként elbocsátja, Nagyságod ötött inkább mint mást hozzánk meg fogadni méltóztassék. Ezzel magamat a Nagyságod atyai gratiájában 's szeretetében alázatosan ajánlván maradok

Nagyságodnak

Göttinga 16. Julii 1785

alázatos szolgálja engedelmes

fija *G. Teleki László*.

Kívül címzés: A Monsieur Monsieur le Comte du S. E. R. Joseph Teleki de Szék Chambellan de S. M. I. R. et Comte-Suprême du Comitat d'Ugotsa etc. *Franco Nürnberg Wienne* Bude a Ótsa en Hongrie (Ez áthúzza és föléje írva: Wien.)

Papíron, zárópecséttel.

III. Révai Miklós levelei.

1.

Kegyelmes Uram!

Fen akadván leg szebb igyekezetemben a' Magyar Vers Gyűjteménynek ki nyomtatásában, melyre tavál foganatlanul esedeztem Segedelméért más Nemzetnek példájokra, az Előfizetés kéréssel, még egyszer ez idén, hogy rajtam ne muljon ez a' szép és hasznos munka, eme második segedelem kérésemmel egyenesen az Országnak Főbb Rendjeihez, a' Hazának támogató oszlopihoz folyamodom: kik a' közönséges jóval az anya nyelvet is egyaránt szeretik. Nagy dolognak nehéz a' kezdete. Vajha, az elő fizetésen kívül, valami költsön adatott pénzzel is tsak annyira segítettém, hogy már a' jeget meg törhetném! Ön ként folya az utánn a' dolog: mint hogy tulajdona a' Magyarinak, tsak akkor mozdulni, mikor lát már valamit. Az Ország' Nagyjai segíthetnék e' dolgon, ha egyen egyen kevéssel is. Mert hiszem, sok apró rakást tsiná. Én így meg erősödvén az utánn már munkámat is mindég ditsóul folytathatnám: a' költsönt is meg fizethetném. Ugyan ezért Ezeknél esedezem annyival is biztosaban, hogy a' Bétsi Könyv ítélő Tisztségnak Helybe hagyásához a' Felségnek is Kegyelmes Engedelve hozzá járulván újonabb tüzzel fel élesztett. Telylyes reménységgel várván vagy a költsön pénzt, vagy tsak leg alább az elő fizetést, 's magamat, és igyekezetemet kegyes Pártfogásába ajánlván vagyok holtig mélységes tisztelettel.

A' Kegyelmes Urnak
Győr 12 Febr. 1786.

Alázatos Szolgája

Révai Miklós mp.

Mellékelve: »A' Magyar Költeményes Gyűjtemény' kinyomtatására való újonabb Segedelem Kérés. Györött, Strajbig József betűivel MDCCCLXXXVI« czimű hat lapos (12 oldalas) nyomtatvány.

A borítékon czímzés: Jaurino

Illustrissimo Domino Domino Josepho S. R. I. Comiti Teleki de Szék, S. C. R. A. M. Camerario, Incl. Comitatus Ugotsensis supremo Comiti, Domino, ac Patrono Gratosissimo *Pestini*.

Papiron, zárópecséttel.

2.

Nagyságos Gróf! Kegyelmes Pártfogó Uram!

Szinte akkor kezdette megint más valami nyomorúság zavarni állapotomat, mikor Nagyságod levelét vettem. Abbann a' zürzavarbann nem lehetett sem kedvem, sem érkezésem válaszolni. A' miket irt Nagyságod, úgy fogadtam, mint Nagyságod írta, és igen gyönyörködtem

benne, hogy ilyly Nagyság olyly szeretettel telylyes Oktatóm méltóztatott lenni. Tsak már állapotom ne volna olyly zavaros! Pozsonybann vagyok már hat hólnapjától fogva, és ott várom azt a' boldog órát, míg egyszer már anynyi várakozás után a' Delineatoria Scholára Győrré vissza hivatassam már valami állandóbb állapotra, melylybenn jobban folytathassam azt a' szép munkát, melylybe kezdettem. Igen meg erőtlenedtem, anynyi sok inség után. Szinte abba kellett volna mindeneket hagynom. Igen fáj a' szívemnek. Míg tsak ugyan még is valami erőre verdődhessem meg meg újra, addig is ki adtam Faludinak Téli Éjtszakáit. Patzkó könyvnyomtatóssal elég jó alkut köthettem. Az alatt pedig mindég azon törekedtem, hogy a' Költeményes Gyűjteményt folytathassam. Nyilván vagyon, hogy a' Dedicatiók nagyobb tekintetet szereznek a' Könyveknek, kivált nálunk szükséges is most, mivel úgy hiszik, hogy az Udvar nyomni akarja nyelvünket. Én nagyra vetemedtem. Hogy több Magyar Nagyságokat is az után jobban megkérlelhessek, az első Darabra egy Nagy Felségtől kértem engedelmet, a' Kristina Hertzeg Aszszonytól. Ez az engedelem levelet olyly édes érzéssel, a' Magyar Nemzethez olyly különös hajlandósággal iratta, hogy egész Hazánknak vigasztalására lehet. Az egész Gyűjtemény most meg változtatik. A' formatum kitsiny leszen, mint itt a' Téli Éjtszakák, 's inkább akartam a' tavali Darabot semmivel tenni, és kitsinyben folytatni a munkát, mint hogy így nem olyly költséges, mint sem a' nagy formatumot nem folytathatván egészen fen akadni. Újra nyomtatatik Faludi is, egyebekben is meg jobbítva, meg másolva, meg is bővítve, és a' két Darab egygyé leszen most. Ebbenn az Editiobann ez most a második Darab. Az első Darab most más munka, melyly Kristina Hertzeg Aszszonyinak vagyon már ajánlva: *Költeményes Holmi egy Nagyságos Elmetől*, ez a' titulusa. Báró Ortzi Versei. Akarnám, hogy ez az első Darab valamivel vastagabb lenne, mivel olly Felségnek vagyon ajánlva. Nem esedezhetném-e Nagyságodnak, hogy ide engedné é végre Verseit? Meg vagyon nékem az Atyafiúi Barátságának Oszlopa. Egyebekről is szóllott Nagyságod még Bétsbenn velem, azóta is fogadta, kivált utolsó levelébenn. Bartsaitól is kértem az övét. A' Magyar Nemzet előtt sokat tenne a' Gyűjteménynek előmozdítására mind az a' Felséges Név, melyly alatt jönne ki ez a' darab, mind pedig azok a' Nagyságos Elmék, a' melylyeknek szép szüleményeik benne foglaltatnának. Kérem, meg ne tagadja. Még vagyon időnk hozzá Juliusig. Ha tsak azt nem gondolja Nagyságod, hogy számosabb volta miatt Versei magokbann is egy jókora kötést vagy Darabot tennének. Loewe a' nyomtatós. Szépek a' betűi, ki teszen a' Győrin. Esedezvén még egyszer Nagyságodnak, 's ajánlván mind igyekezetemet, mind pedig szegény ügyemet Kegyes Pártfogása alá, vagyok mély tisztelettel

A' Nagyságos Grófnak Kegyelmes Uramnak

Pozson. 1 Maii 1787.

Alázatos Szolgája

Révay Miklós mp.

Papíron.

IV. Dechy Sámuel levelei.

1.

Nagy méltóságu Gróff, Érdemem felett való Jó Méltóságos Uram!

'A Magyar koronáról írott munkámat immár sajtó alá attam, melynek bizonyosságára ide zárom annak első árkusát. Reményilem jövő Januarius közepéig készen leszen, a' melly számlálásom szerint 25, vagy leg fellyebb 30 nyomtatott árkusokra fog menni. Nyomtató papirosra 2000. író papirosra pedig 300. exemplárokat nyomtattatok. Mitsoda tárgyak fordulynak ebben elő, és minémű rendet tartottam légyen annak kidolgozásában, az ide zárt schemából kitettzik. Nem tagadtam, nem is lehetett, hogy *Sylvester* Pápa egy koronát küldött Szent Istvánnak; ellenben ellene mondhatatlan tanúbizonyosságokból meg mutattam mind azt, hogy ezen Rómából küldetett koronával Sz. István királyi méltóságot nem nyert, mind pedig azt, hogy mostani királyi koronánk különbözik a' Rómából küldetett koronától.

Ezen jelen való munkámnak világosítására és a' Magyar Publicum előtt leendő kedvességének öregbítésére 40. réztáblára metztetett és eleven szinnel festetett (illuminált.) táblát fogok hozzá ragasztani, u. m. a' korona első és hátulsó részének; minden királyi klenodiumoknak; 10. ország zászlóinak; a' korona őrizetére múlt esztendőben állítatott 30. Vármegyék nemes Banderiumjainak; a' Király Szent Márton templomban lett fel kenetetésének és koronáztatásának; le tett hitinek; az úgy nevezett arany sarkantyús vitézek ütésének, a' király Király hegyre felmenetelének, és Sz. István kardjával e' világ négy részére való vágásának ki ábrázoló képeit. Ezen képek közül hat egy egy árkusra, négy fél fél árkusra, 30. pedig, egy nyöltzad rész táblákra vagynak ki metszve. Négyen kívül már mind elkészült.

Méltóságos Gróff, képzelheti Nagyságod, mennyi költséget kívánnyon 40 réz tábla metztetése, nyomtatása, ahoz való papiros és kiváltképen illuminatiója. A sok költség anynyira ki üresítette erszényemet, hogy már magamtól tehetetlen vagyok ezen munkámnak tökéletességre való vitelére. Imitt amott próbáltam interesre pénzt fel venni, de sohol sem kaptam. 'A mi' keves költségem volt a' még Osmanografiám második ki adásában, és a' Pannóniai Fenixben fekszik. Apránként ezt is bé fogom venni, de ha a' koronáról írt munkámnak kiadását messzére halasztom, el enyészik a' koronázásnak emlékezete, következésképen héjábavaló leszen eddig tett fáratságom és költségem.

Mellyre való nézve, bátorkodom Nagyságodnak alkalmatlankodni, 's egyszersmind alázatosan kérni, hogy ezen költséges munkámnak tökéletesítésére méltóztasson engemet *öt* avagy *hat* száz forintokkal fel segélleni, melly summát Isten életemnek kedvezvén, jövő Ma, sban, egész háladatossággal vissza fogok Nagyságodnak téríteni. — Nem kívánom, hogy ezen pénz kezemhez jöjjön, méltóztassa azt Nagyságod Títt. Agens Nagy Sámuel Úr kezéhez küldeni, és részenként kiszolgáltatni. — Reményilem, hogy Nagyságod magyar tudományokhoz való

buzgó szeretete arra bírja Nagyságodat, hogy ezen alázatos kérésemet teljesíteni fogja.

A' mellyért a' midőn ujobban alázatosan esedeznék, tapasztalt kegyességében holtomig ajánlott, határ nélkül való tisztelettel vagyok és maradok

Nagyméltóságu Gróff Nagyságodnak
Bétsben 8^a Novembris 1791.

mindenkori alázatos szolgálja

Doct. Dechy Sámuel m. k.

Külön papiron mellékelve:

'A Magyar Koronáról irtt könyvemnek rövid Summája.

Első Rész. 'A Koronákról közönségesen.

1. Tzikkely. 'A Koronáknak első eredetéről. —
2. — 'A régi nemzeteknek Koronáikról.
3. — 'A régi királyi koronákról közönségesen.
- 4., — Az Európai keresztény Királyoknak koronáikról különösen.

Második Rész. 'A Magyar Szent Koronáról.

1. Tzikkely. 'A Magyar Korona minémüségéről és méltóságáról.
2. — 'A Magy. Koronához tartozó Cienodiumokról, avagy királyi tzi merekről, u. m. a' királyi páltzáról; arany almáról, Sz. István kardjáról, az apostoli kettős keresztéről; Sz. István palástyáról, kesztyűiről és saruiról. *Toldalék.* Az ország 10. zászlóiról.
3. Tzik. 'A Magyar Sz. Korona eredetéről.
4. — Vizsontagságairól, és ide 's tova való bújdosásairól.
5. Tzik. 'A korona őrizetének helyéről és korona fő 's ali őrizőkről.
6. — 'A múlt 1790. eszt. koronánk őrizetére fel állitatott nemes őr álló seregekről. Ubi in specie de notione banderiis et antiquis regni banderiis et banderiatis.
7. — A fels. Austriai Háznak Magyar Koronához való jussairól és jutásának módjáról.

Harmadik rész. A Magyar Király koronáztatásának módjáról.

1. Tzikkely. 'A Koronázás mellett szolgáló zászlós Urakról (; de baronibus Regni:).
2. — 'A Magyar Király koronázásának tzeremóniájáról. —
3. — II. Leopóld R. Tsászár és Austriai Fő Herczeg Magyar Királyságra lett Koronáztatásáról. —

A borítékon czímzés: *De Vienne*

Monsieur Monsieur le Comte de St Empire *Josephe de Telek*y, Chambellan de Sa Majesté Imperiale et Royale Apostolique etc. par Raab a Pest. (Ez áthúзва és melléje írva: Vienne.)

Papiron, zárópecséttel, mellékelve hozzá: »A' Magyar Szent Koronáról irtt munka« első nyomtatott íve.

2.

Nagyméltóságú Gróff Érdemem felett való Jó Méltóságos Uram!

Minapi Pestre küldött levelemben, sajtó alatt lévő könyvemnek el készítésére öt vagy hat száz forintokért esedeztem Nagyságodnak. — Most már, a' midőn ezen munkám felől közönséges jelentést botsátottam ki, s tellyes reménységben vagyok, hogy arra nem kevés számmal fognak praenumeralni, fele is, az az három száz forint is elég volna egynehány réz tábláknak metztetésére, papirosra 's illuminatióra addig, míg több költségem érkezne.

Minthogy pedig az előre fizetendő pénz Februariusnak végeig fel nem érkezhetik, és így költség nélkül lévén, kéntelenittetem a' munkát félbe szakasztani: ahoz képest alázatosan esedezem Nagyságodnak, méltóztasson nékem 300. forintokat költsön adni, 's ezen kegyessége által könyvemnek elkészítésében fel segélleni, másként el nem készülvén a' munka jövő Martiusig, a publicum előtt való Creditumomat egészen el fogom veszteni. —

A' nékem költsön adandó pénzt jövő József napi Pesti vásárra, ugyan ottan Pesten le fogom Nagyságodnak fizettetni, 's e mellett velem közlendő Jótéteményeiért örökös háladatossággal lenni.

A' ki mostan is, ohajtva várván Nagyságod kegyes választát, határ nélkül való tisztelettel vagyok és maradok

Nagyságodnak

Bétsben 21. Dec. 1791.

alázatos szegény szolgálja

Doctor Dechy Sámuel m. k.

A borítékon czímezés: Monsieur Monsieur le Comte de St Empire *Joseph de Teleky*, Chambelan de Sa Majesté Imperiale et Royale Apostolique a Son Logis.

Papiron, zárópecséttel.

V. Engel Keresztély levelei.

1.

Viennae 12. Novembris 1793.

Excellentissime Domine S. R. I. Comes, Domine et Fautor mihi gratiosissime!

Excellentia vestra forsitan adhuc ex integro oblita haud est, me praeterito anno ad quaestionem de expeditionibus Trajani ad Danubium a Regia Scientiarum Societate Göttingensi positam respondisse et ad praemium ab eadem societate propositum post professorem Norimbergensem Mannert proxime accessisse. Cum ex una parte editionem huiusce opusculi mei, historiam simul veteris Daciae usque ad Aure-

liani tempora, ac origines Valachorum in se complectentis, praefatio-neque Domini Consiliarii aulici Heyne, professoris Göttingensis exornandi decurrende praesenti hyeme procurare intendam; ex altera parte iam pridem de occasione sollicitus essem, publicum communis mihi cum aliis egregiis Patriae civibus devotionis et reverentiae erga Excellentiam vestram monumentum quaecunque erigendi; Excellentiam vestram hisce humillime interpellare sustineo, ut eadem nomini suo fiendam opusculi praeattacti dedicationem admittere, hancque admissionem advoluto dedicationis projecto, salva Excellentiae Vestrae Censura et mutandorum mutatione, ad normaliter praescripto modo convincendum officium revisionis librorum Viennense, superinscribere dignetur. Non est, cur Excellentiam Vestram assecurem, precibus meis nullam lucri aut remunerationis captationem intendi; opusculum prodibit sumtibus bibliopolae; etsi verear, ne illud ex parsimonia bibliopolae non satis nitidam formam induat, deformiusque prodeat, quam si privatis sumtibus, ad quos non sufficio, impressum fuisset. Rivalis mei, Professoris Mannert similem libellum typorum et cuprorum ornata provisum lucem publicam adspexisse, mihi a Cl. Domino Heyne scribitur. Meus circiter 12 fileras impressas in 8vo effecturus aestimatur.

Super isto igitur petito benevolam Excellentiae Vestrae resolutionem demisse praestolando, profundo venerationis cultu emorior

Excellentiae Vestrae Humillimus servus

I. Christianus Engel.

A borítékon czímnéz: Vienna

Excellentissimo ac illustrissimo domino S. R. I. comiti *Josepho Teleki* de Szék, S. C. R. et A. Maiestatis camerario, consiliario status actuali intimo, I. Comitatus Ugocensis supremo comiti etc. Domino et fautori gratiosissimo *Pesthini*.

Papiron, zárópeccséttel.

2.

Excellentissime ac Illustrissime D. S. R. I. Comes et regni Baro, Domine mihi singulariter colendissime!

Meminit forsán Excellentia Vestra, me tunc, cum ultima vice nos sua praesentia recrearet, humillimum meum desiderium Excellentiae Vestrae oretenus, Illmo autem D. L. B. Prónay scriptotenus etiam in eo manifestasse, ut ad alteram, eamque correctionem et auctionem Historiae meae Gallicicae editionem e bibliotheca B. quondam Cornidessii nunc feliciter ad Excellentiam Vestram devoluta binas ejusdem dissertationes MSS. unam quidem de Halitia et Vlodimiria, aliam de Ratislao Galliciae Duce, per aliquod tempus inspicere, eisque erga fidelem et maturam restitutionem uti valeam. Cum autem historia haec Gallicica circa Pascha prelum, sub quo iam prior pars ejusdem sudat, superare debeat: neque tamen hucusque vel illum responsum ab Illmo

D. L. B. Alex. Prónay obtinendi fortunam habuerim: pro insigni mea in Excellentiae Vestrae favore erga me et literaturam in genere confidentia enixe Excellentiam Vestram simulque demisse interpellare sustineo, ut praeattacto meo petito, dummodo per alias E. Vestrae occupationes et circumstantias licuerit, deferre, dissertationesque illas exquiri curare et mihi transmittere ne dedignetur. Pro usu illarum publicas quoque agere gratias, jucundissimo mihi ducam officio.

Ne vero Excellentiae Vestrae longis scriptitationibus molestus sim: illud unum adjicere adhuc audeo: me plane nunc in eo versari, ut e clementia Augusti vel actualementis Censoris spartam, vel aliud conveniens cum promotione officium consequar. Stabilitate haec ratione Vitae meae sorte, innitar promissis mihi ab Excellentia Vestra iam aliquoties liberaliter factis et Szirakinum pro aliquo brevi tempore excurram; dummodo tale temporis punctum seligere liceret, quo et Excellentiam Vestram ibi venerandi occasio esset. Qui interea etiam gratiae et favoribus pretiosissimus Excellentiae Vestrae devotus infucato et profundo venerationis cultu persevero

Excellentiae Vestrae
Viennae 19ª Jan. 1796.

Humillimus Servus

Christ. Engel.

Si forte Ill^{mus} D. L. B. Prónay Pesthini nunc moraretur (:quod quidem certo non scio, secus eidem scripsissem:) illum obsequiosissime revereor. Ignoscat Excellentia Vestra scriptori harum literarum multifariis negotiis obruto, si quid non satis recte et cum lituris scripserit.

A borítékön czímzés: Vienna

Excellentissimo ac Illústrissimo D^{no} S. R. I. Comiti Josepho Teleki de Szék, Coronae R. Hungaricae Custodi et Regni Baroni, S. C. R. et A. M. Camerario, Consiliario, status actualis Intimo, I. Comitatus Vgo-censis supremo Comiti, Tit. D^{no} et Patrono mihi gratiosissimo, colendissimo *Pesthini*.

Papiron, zárópecséttel.

VI. Gróf Széchenyi Ferencz levele.

Soprony 30. novembris 1793.

Méltóságos Gróff Titkos Tanács Kiváltképpen való Uram!

Nagy emlékezetű Cornides Dániel Ur tudománybéli Hagyományainak, nevezetesen kézírásainak Laistromából tudom, hogy az említett Urnak halála után, részszerént némely azokat tárgyazo kézírások jutottak Excellentsziádnak Birtokában, mellyek vagy az én Pénz gyűjteményemben nintsenek, vagy annak gyarapítására utat mutathatnának. — Mivel fel tett szándékom a Hazai Történeteknek meg világosítására a

Magyar országi, s' ahoz tartozott vagy tartozo Tartományoknak Pénzeibül egy olly gyűjteményt alkotni, melly (:a mennyire ki telhetik :) mind ekkoráig leg tökéletesebb: előre is engedelmet kérek Excellen-tziádtul hogy ezen közben nékem adando Segedelmét és jelessen aszt kérem, hogy az ide rekesztett ¹/ Laistromban lévő kéz Írásokat, és Pénzeknek nyomtatvánjait nékem vagy el adni, vagy azokat számomra le másoltatni, és elküldeni ne terheltessen. Nem lettem volna valóban Excellen-tziádnak ebben Terhére, ha nem tudnám, hogy Excellen-tziád is egyike azon érdemes Hazánkfiainak, kik a Honnyai Tudományokat magok is felette gyakorolják, másokat is örömost segélnek azoknak gyakorlásában. Ebbéli szivességét Excellen-tziádnak erős bizodalommal remélvén szokott igaz tisztelettel vagyok

Excellen-tziádnak

alázatos szolgája

Grof Széchenyi(i) Ferencz.

Más papiron mellékelve:

MSS.¹ Danielis Cornides ad rem Hungariae Numariam
pertinentia

1., Volumen vastum innumeras animadversiones in rem numariam Hungariae complexum auctore Dan. Cornides. —

2., Collectio plurimorum numorum ectyporum Hungariae aut typis expressorum, aut manu pictorum, vasta et dives collectio.

3., In des Herrn Graffen von Festetics Münzsammlung befindliche seltene Stücke. — Item in dem Kaiserlichen Münzcabinet.

4., Kurzer Entwurff einigen biblischen Sprüche, und Historien, die auf Medaillen sich befinden, und grossen Häuptern in Ungarn zu ihrer Ehre geschlagen worden, nebst beigefügter Veranlassung zu der selben Verfertigung völliger Anführung der dabei befindlichen Worte, auch Anmerkung des Gewichts und Materie jeglicher Münze, abgefasst von M. Christian Siegel.

A borítékon czímzés:

Sopronybúl

Méltóságos Gróff *Teleky József* Urnak, Fels. Tsász. Ap. kir. Belső Titkos Tanátsnak s' Tettes Nemes Ugotsa Vármegye' Fő Ispánnjának Ő Excellen-tiájának. —

Papiron, zárópeccséttel.

VII. *Kazinczy Ferencz levele.*

Nagy Méltóságu Gróf, Fő Ispán Ur, nagy kegyességü Uram!

Vitéz József Urunk leveléből azt a' reményt meritem, hogy azt a' skatulyácskát, melyet nékem Zürichből Geszner Salomonnak özvegye ajándékban küld, és a' mellynek szerencséje volt Excellen-tziád által is

¹ Manuscripta.

tekintetbe vétetödni, Bécsből Excellenzíád Pestre hozni méltóztatott. Ha így volna, esedezem alázatosan kiadattatása eránt, s Excellenzíádnak kegyességét alázatosan köszönöm.

Némellyek az itt körül belől lakozó Kathólikussok között, még pedig nem kevesenn, Excellenzíádnak Személyét Jakobinus gondolkozással vádolják, 's azt mondják, hogy maga az a' segedelem is, melyet Excellenzíád a' Diétai segedelmen felül nyujt a' Franciák ellen való had folytatására, nem egyéb, mint Gleissnerey. Én kötelességnek állítottam Excellenzíád mellett kikelni; és azt annál készebben, mivel Excellenzíádnak Antijakobinus gondolkozását ismerem. Maga ez a' vád Excellenzíád előtt talám sem ujság nem lessz, sem Excellenzíádat érdeklenni nem fogja: de én meg nem bocsáthattam volna magamnak, ha akármely okok miatt bár, azt bé jelenteni el mulattam volna. —

Ajánlom magamat Excellenzíádnak igen hathatós kegyességeibe 's maradok hazafui hív tisztelettel

Excellenzíádnak

Január 13 d. 1794.

legalázatosabb szolgája

Kazincy Ferenc.

Címzés a borítékön: A Son Excellence Monsieur Joseph Comte Teleky de Szék, Suprême Comte du Comitát Ugocsa, Chambellain de Sa Majesté Imp. Royal. Apost. et Conseiller d'Etat Intime a Pesth.

VIII. Wéber Simon Péter levele.

Méltóságos Gróf! Kegyelmes Uram!

Még az elmúlt Esztendőben küldött hozzám Tiszt. Őri Gábor Úr S. Pataki Professor, egy Manuscriptumot olly jelentéssel, hogy ezt a' Munkát Ő Kegyelme Frantzia nyelvből Magyarra által fordította, még pedig Excellenzíád parancsolatjára, és hogy azt Excellenzíád maga, Költségével fogná ki-nyomtatni. A' könyvnek tizme ez: *A' Vallásbéli Értelmeknek tetemes Hasznairól. Irta Frantzia nyelven Necker Jakab, Ki-adta Magyarúl Őri Fülep Gábor P. P.* —

Ezt a' Munkát T. Őri Úr kívánságára fel-adtam a' Bétsi kir. Censurára. Több hetek el-teltek, míg azon által ment, mert tsak egy Magyar Censor vagyon ott, a' dolog pedig sok. Nem régieben visszavettem azon Manuscriptumat illy alá-írással: *Opus versione Hungarica et tam felici interprete omnino dignum admittitur. Engel mpria Imprimatur Escherich mp.* — Ezt tudtára adtam említett Professor Úrnak; felelt: hogy irjam Excellenzíádnak a' dolgot, ő is fogna irni, és így várjam azután kegyelmes parantsolatját.

Őri Úr' feleletje bátorított engemet, hogy ezen Levelemmel terhére légyek Excellenzíádnak, és minden alázatossággal kérdezni, hogy mit méltóztatik parantsolni már a' munkával, mitsoda formába, in 8vo majori (: melly hozzá leg-illendőbb volna :) vagy közönséges nyóltzad

részbe; Író papirosra vagy nyomtató papirosra és mennyi számú Exemplárokat kívánna?

Élek abba a reménységbe, hogy nem sokára vagy nékem, vagy Professor Őri Urnak, kegyelmes Parantsolatját megírni méltóztatik. Én pedig ajánlom hív szolgálatomat mint ebben mind akár mitsoda más dologban, és kívánom az Istentől hogy sokká tartson Excellentiádnak Életét, mely tsak a két Hazának és Vallásának boldogság munkálódásában el-foly. Ezen buzgó óhajtasom mellett vagyok és maradok

Excellentiádnak, Kegyelmes Uramnak!

Pozsonyból die 12. Febr. 1795

legkészebb aláztos szolgálja

Wéber Simon Péter mp.
könyv-nyomtató.

A borítékon címzés:

Pozsonyból

Ő Excellentiának Méltóságos Gróf Teleki József Úrnak, királyi belső Titkos Tanácsos, T. N. Ugotsa Vármegyének Fő-ispánya és királyi arany Kúlsos Úr 's. a. t. Kolosváratt.

Papiron, zárópecséttel.

IX. Kazinczy Ferencz levelei gróf Teleki Lászlóhoz.

1.

Méltóságos Gróf Táblai Báró 's Administrátor Úr, nagy tiszteletű Uram!

Erdélyi Leveleimet e' tavasszal le akarván vinni Pestre, 's egyedül oly véggel, hogy azokat a' Méltós. Grófnak is felolvashassam, attól tartván, hogy valamit olyat mondhatnék Erdély és a' Teleki ház felől, melyet nem kell elmondanom. Ettől annál nagyobb okom van tartani, mert Ő Excell. a' Cancelláriusnak válaszából is látom, hogy egy nekem ártatlannak látszott dolog Ő Excellentiájának nem volt volna kedves, ha elmondattott volna. A' dolog csak Genealogiai lánczot illet. — De ezen utam elmarad sok okaim miatt, 's azért is, mert a' nyomtatást tovább halasztanom lehetetlen. Hatszor dolgozám újra meg újra a' Munkát, 's az elmúlt nyáron beküldém Erdélybe, hogy ott olvassák-meg, 's mutassák-ki a' mit vagy kihagynom, vagy meg változtatnom, vagy hozzá-tennem kell. Azolta ismét egészen újra dolgoztam az őt koncz papirosból álló Munkát, 's úgy tetszik, ezen hetedikszéri dolgozásom sajtó alá mehet már, kivált minekutána azt ott egy nagy férfi megtekintette. Egy kívánságom volna még: — az, hogy a' Teleki ház' Genealogiáját a' szerint dolgozhassam-fel, mint a Bethlen házét adom; ezt nem valamely titkos okra nézve, hanem azért, mert ez szülte Gábort, Jánost, Farkast és Miklóst, kik a' haza történeteiben fénylenek, 's örökké fognak fényleni. Munkámban semmi egyéb ház' Genealogiája elő nem fordul ezen egyen kívül. Melly szerencsés volnék én, Méltós.

Gróf, ha azon kedvezésével dicsekedhetném a' Mélt. Grófnak, hogy a' Teleki Mihály maradékát is előszámlálhatnám. Ezért esedezem a' Mélt. Gróf előtt alázatosan. A' leányokat is szeretném említeni, de csak magokat és férjeiket, nem maradékaikat is. — Mihálynál említeném a Garázdákat és Vitéz János Püspököt. A' ház a' *haza' történeteire nézve*, Mihálynál kezd ragyogni, 's úgy ragyogni, a' hogy kevés ragyog.

Vissza jöven Kolozsvárra Enyedről, említettem volt a' Mélt. Gróf már siratott testvérének, hogy az Enyedi Bibliothéca a' Teleki háznak olly kincsét bírja, mellyet, hihető, vagy ellopott Benkő József, vagy kölcsön vett volt 's vissza nem adott. 204 originalis levél a' Telekiektől és a' Telekiekhez, nevezetesen Mihályhoz, együvé varrva, vagy kötve, a' Benkő M.S.^{ai} között áll ott. Én tudom mit kíván tőlem a' Morálitás, 's az a' megbecsülhetetlen jóság, a' mellyet Enyeden érantam mind Ő Exc. a' Collégium' mostani Curátora, mind a' Professorok bizonyítottak; de a' háládatosság itt conflictusba jő a' Morálitásnak egygy más parancsolatjával, melly azt kívánja, hogy adjak hírt a' tulajdonosnak, hol van elveszett portékája, és hogy ezt a' megholt Grófnak, 's most a' Mélt. Grófnak is, kijelentem, magam előtt nem szégyelem. Azonban előre látván, hogy az Enyediéknek éppen nem volna kedves, ha megtudnák, hogy a' hospitalitást így fizetem: alázatosan kérem a' Mélt. Gróft, méltóztassék nevemet elhallgatni. Én, ha az én familiámat illető papirosok jutottak volna oda, azt az ajánlást tenném nekik, hogy azokat nekik leiratom, de az Originálokat semmi áron nem hagyom ott. —

Visszatérek előbbi kérésemre; esedezem alázatosan, méltóztassék a' Méltós. Gróf az említett Genealogiai elágazás által Munkám' becsét nevelni. A' jótétel nem egyedül velem, hanem az egész hazával 's a' maradékkal lesz közölve. Én a' Telekieket forró tisztelettel szeretem, 's előadásom éreztetni fogja érzéseimet.

A' Tudom. Gyűjtem. Januáriusi darabjában nagy figyelemmel 's tisztelettel 's örömmel olvastam a' Méltós. Gróf Értekezését. A' ki *elkészülve, szabadon, tüzzel szól, de erőszak nélkül 's proselytusokat a' czimborálkodások 's ígéretek 's rettentések által gyűjteni nem igyekszik*, előttem mindég tiszteletes, mert azt teszi, a' mit az ügynek *általa ismért* java 's a' köz haszon kíván; 's a' Méltós. Gróf erre ada, kivált Értekezésének utolsó soraiban, tiszteletes példát. Bár mindenek ezt tenék! bár az 1817 és 1818 diki Redactio is ezt tette volna, a' helyett hogy *erőszakoskodott, az ellenmondásokat fel nem vette*, 's a' maga által kedvelt félnek *vastagságokat engede*. Annál élesztőbb az, a' mit az ez idei Redactio tevé törvényül magának. A' mi a' Pápai Catechismussal történt, rettenetes igazságtalanság; 's ámbár annak pártfogásáért némelyeknek dühödt bosszujokat tapasztalom, örvendek, hogy magamat kitétem. Ha a' Tud. Gyűjt. azt tette volna továbbá is, egy új Holnapos Írásunk fogta volna hallatni magát. — A' Nyelvelvi Újítások dolgában én ellenkező értelemmel vagyok mint a' Mélt. Gróf,

mert az Értekezés csak a' Stylistica' alsóbb neveit vette tárgyba: de követni fogom a Méltós. Gróf dicső példáját, 's az erőtétést továbbá is kerülni fogom. Annak haszna úgy sincsen, 's itt is igaz, hogy a' mi hitből (okokon épült meggyőződésből) nincs, az nem állhat-meg, annak előbb utóbb fel kell dőlni. Nem ismerek barbarusabb gondolatot mint azt, hogy tudománybeli dolgok szedett és számlált vokok és parancsolat által kormányoztassanak, vagy hogy alku szerint határozassék-meg valami, 's a' mire engemet Consil. Fejér Úr híva-meg, hogy az EGGYSÉG kedvéért egyyikünk a' maga gondolkozását 's érzését 's vélekedéseit áldozza-fel a' másikáénak. Meg nem tudják fogni, hogy én az Erdélyi Levelekben péld. elég jól és tisztán irok magyarul, 's épen nem így a' postai stílusú dolgozásokban; 's nem látják, hogy Cicero sem úgy szólott a' Nép előtt mondott Beszédében, mint midőn Atticushoz és a' testvéréhez irt, hogy Virgil és Horátz tele vannak Hellenismusokkal, és hogy Homérban sok van a' mit a' prosaista Görög nem mondott. — Ezen a' mezőn is egyy nagy fényt ad a' Teleki ház a' hazának. Melly tanult, lelkes 's nagytűzű férfi a' Méltós. Gróf kedves fija! Nekem ez most minden gyönyörűségem, minden reményem; 's valamikor ősz hajamat pillantom-meg, elfog az az elkeseredés, hogy ennek teljes virágát nem fogom érhetni. Midőn én a' Rummy Munkájához megirtam az Előbeszédet, meg sem álmodtam, hogy belőlem jövődőlés' lelke szól. Örvendjen a Méltós. Gróf azon dicsőségének, hogy illy fiat nemzett 's nevelt a' hazának, 's annak a' lelkes asszonynak, a' ki ebben a' Méltós. Gróft segített, mutassa be az imádásig menő tiszteletet nevemben.

Maradok alázatos tisztelettel A' Méltós. Grófnak
Széphalom Február 23 d. 1819.

alázatos szolgája

Kazinczy Ferencz.

A borítékon czímzés: A Monsieur Monsieur le Comte Ladislaus Teleki de Szék, Baron de la Table Royale, Administrateur du Comté de Somogy, Chambellan de Sa Majesté à Pest Serviten Platz im eigenen Haus.

Papiron, zárópecséttel.

2.

Méltóságos Gróf Septemvir és Fő-Ispáni Administrátor, nagy tiszteletű Méltóságos Uram!

A' Méltóságos Grófnak hozzám ereszteni méltóztatott levele egészen érezteté velem azt a' kegyesség nagy mértékét, mellyel erántam viseltetni méltóztatik, a' nélkül hogy én azt megérdemelhettem volna. Így a' mennyire szerencsémnek örvendek; épen annyira megpirítva érzem magamat e' kegyesség által. Mint óhajtanám, Méltóságos Gróf, hogy azt egyy vagy másképen érdem által nyertnek tekinthetném! De

annyit szabad mondanom, 's legyen az egész köszönete a' tehetetlennek, hogy a Méltós. Gróf megbecsülhetetlen jóságai hálátlannak nem jutottak.

Sok hónapokig hallgattam, 's azért hallgattam, hogy Erdélyi Leveleim' Manuscriptumát, minekelőtte azt sajtó alá ereszteném, a' Méltóságos Gróf' ítélete alá terjesszem. Mert ha azt Erdélyben néhányan megolvasták is, lehet valami benne, a' mi kitörlést 's változtatást kívánhat, vagy a Telekieket egy vagy más okra nézve kedvetlenül érintheti-meg, a' mit én távolról sem gyaníthatok. Hogy rajtam valami ilyen ne történhessen-meg, fogadom a' Méltós. Grófnak, hogy mihelyt azt Censorom visszaküldi (hatodik hónapja, hogy kezében vagyon), 'a Méltós. Grófnak elébe terjesztem. Valaha talán elkészül megtekintésével. Még eddig csak azt tudom, hogy keveset törle-ki. Bethlen Gábor felől egy helytt azt beszélém, hogy Magyar Királynak választatott. Itt e' szöveget szúrta textusomba: *A' pártosok által*; 's ha változtatásai mind ilyenek lesznek, nem lesz panaszom ellenek. Bár az ő szavait cursív betűkkel rakathatnám-ki. —

Alázatosan köszönöm kérésem' teljesítését a' Teleki ház' eredete 's elágazása felől: de a' Méltós. Gróf' kegyessége engem arra vetemít, hogy a' férjfi Telekiek' neveik mellé viselt méltóságaiknak feljegyzésért is esedezzem, és a' Méltós. Gróf' kedves testvérenek bővebb Biographiájáért mint a' mellyet az Erdélyi Muzeumban találunk. Az jól van dolgozva; de mégtörténhetik, hogy a' Méltós. Gróf olly híreket adhat mellé, mellyeket a' Haza örömmel venne.

A' Méltós. Gróf' vélekedései a' Magyar Nyelv boldogítása 's gyarapodásának szerei felől az enyéimekkel nem egyeznek: de a' Mélt. Gróf az a' nemes lelkű férjfiú, a' ki tulajdon fijának sem parancsolja, hogy gondolatit az atyai tisztelet' miatt feláldozza. Én a Méltós. Gróft nem ellenkezőmnek óhajtom, hanem Bíránknak. Imhöl vagyon tehát egy Értekezésem a' Tudom. Gyűjtemény' számára; méltóztassa azt megtekintésére a' Méltós. Gróf, 's adja-által, esedezem alázatosan, nagy-lelkű kedves fijának, ki, reménylem, nem bántatik-meg azon kérésem által, hogy onnan mehessen a' Trattner' kezébe. — Rettegem azt az Egység ideáját Méltós. Gróf, mert látom mit akarnak; s nem rettegem, mert látom, hogy azt soha el nem érik. Csak kárt ne tehetnének vele! De azt tehetnek.

Maradok alázatos hív tisztelettel A' Méltóságos Grófnak
Széphalom Aug. 27 d. 1819.

alázatos szolgája

Kazinczy Ferencz.

Kívül a borítékon czimzés: Méltóságos Gróf Széki Teleki László Úrnak, a' Felső Hétzemélyi Fő-Ítélszék' Birájának, Tekint. Somogy Vármegye' Fő-Ispáni Adminisztrátorának, a Csász. Kir. Apostoli Felső Kamarásának etc. etc. alázatos tisztelettel *Pesten*.

Papiron, zárópecséttel.

3.

Méltóságos Gróf, Septemvir és Administrator Úr, nagy tiszteletű Méltóságos Uram!

Erdélyi Leveleim Manuscriptumát végre megkaptam a' Censortól. Keveset törle - ki, 's rendeseket. — Kolozsvár felől azt mondtam, hogy a' midőn szemem meglátta a' várost, annak ideája nagyúlt előttem, azon képzelet által, hogy ott született Hunyadi Mátyás és Bocskay István. — *Bocskayt*, úgy mond a' Censor, *Mátyással 's a' feljebb említett Trajánnal, ki látta Kolozsvárt, összehasonlítani tudatlanság, mert Bocskay pártütő volt és erkölcstelen.* — Megengedte ugyan annak említését, hogy Bethlen Gábor Magyar Királylyá választatott, de azt kívánta, hogy ezt tegyem mellé: *per rebelles*, 's teljesítve lesz akarata. Keserves dolog, Méltóságos Uram, hogy az Iró' dolgozását Censor rostálgatja, noha látom, hogy a' szerint a' hogy vagyunk, szükséges hogy Censoraink legyenek. Két vagy három más Jegyzéseit nem említem, mert kevés tekintetűek.

E' szerint kezemben lévén már a' Munka, sietni fogok azt a' Méltóságos Grófhhoz elküldeni, 's esedezem aláztatosan, méltóztassék minden észre - vételeit a' legnagyobb szabadsággal közleni velem, 's a' munkát bővítései által becsesebbé tenni. És oh bár azt nyerhetném - meg, hogy a' Kézírást Ő Excellentiája az Erdélyi Cancellárius is láthatná! A' munkára Magyarországnak nagy szüksége van, mert mi Magyarok ezt a' velünk rokon hazát nem ismerjük, 's a' mi a' nem ismerésnél még rosszabb, hibásan ismerjük; s minthogy azt, barátimnak sürgető leveleik szerint, a' Publicum nyugtalanul várja, szeretném minél kevésbb hibával eresztenei - ki kezeimből. Az a' kegyesség a' mellyért a' Méltós. Grófnál e' részben esedezem, annak bizonyosan nagy érdemet fog adni.

A' Tud. Gyűjt. legközelebbi darabjában Prof. Ercsey Úr egygy Értekezést ereszte közre, mellyet nekem nem lehet nem javálnom. Verseghi a' maga Analyt. Grammaticájában nem szereti, hogy az Irók a' magok hypothesisaiket schóliónok és Glossariumok által támogatják, 's szeretné ha a' nyelvtanítás csak az azok' külön jussa volna, a' kik Grammaticákat írtak 's irnak: Ercsey Úr épen az ellenkezőt tanácsolja, 's elkezdé a' jó példát. Bár sokan követnék, 's a' Tud. Gyűjt. kiadói ne sokallanák a' Nyelvet illető dolgozások' felvételét. Ercsey Úr ellen csak azt kellene megjegyeznem, hogy némelly elnevezései nem *nevek*, hanem *definiciók*, 's hosszóságok miatt hasznavehetetlenek; és hogy csak azért nem fogadni - el a' tanácsot, mert *Társaság* adná, makacsság volna: de a' Társaság adhatna olly tanácsokat, a' mellyeket makacsság nélkül is lehetne el nem fogadni.

Interdum populus (multitudo, — Societas et Academia) rectum videt; est ubi peccat — úgy mond Horátz, még pedig Litótesszel, s' engedje Kérdennem a' Méltóságos Gróf, mit lehetne, mit kellene várnunk az olly Tudom. Társaságtól, a' mellynek tagjai közt egynehány Czinke Ferencz volna. E' névnek megnevezésére az bátorít, a' mit a Tud.

Gyűjt. legutolsó Kötetében találtam. Pedig Czinke Úr Professora Nyelvünknek, még pedig a' Magyar Ország első iskolájában.

Alázatosan kérem a' Méltós. Grófot, ne végye megbántásnak, ha arra kérem, hogy az ide zárt levelke Thaisz Úr által juttassék Trattnernek kezéhez.

Egyéberánt maradok a' leghivebb tisztelettel A' Méltós. Gróf, Septemvir 's Administrátor Urnak

Széphalom Septemb. 28 d. 1819.

alázatos szolgája

Kazinczy Ferencz.

A Trattnernek szóló mellékelt levél így hangzik:

Bizodalmas Drága Jó Uram, érdemes barátom,

A' Kassai postaszekér által fogja venni az Úr Octóbernek közepe táján azon Értekezésemnek újabb dolgozását, melyet minap *Orthologus és Neologus; nálunk és más nemzeteknél*, czim alatt küldöttem az Úr' kezéhez. Kérem tehát az Urat bizodalommal, méltóztassék ez eránt jelentést tenni a' Tud. Gyűjt. tisztelt kiadójnál, hogy a' beküldött munka ki ne adassék. Sőt kérem az Úrat, cselekedje, hogy a' beküldött Értekezést visszakaphassam.

Maradok szíves tisztelettel

Széphalom, September 28 d. 1819.

alázatos szolgája

Kazinczy Ferencz.

Kivül a közös borítékon czímzés: À Monsieur Monsieur le Comte Ladislas Teleki de Szék, Assesseur de la Table Septemvirale, Administrateur du Comté de Somogy, Chambellan de Sa Majesté à Pest.

Másfél ív papíron, zárópecséttel.

4.

Méltóságos Gróf Fő-Ispáni Administrátor és Septemvir, nagy tiszteletű Méltóságos Uram,

Negyvennyolcz órája, hogy Erdélyi Leveleim' Manuscriptumát Zemplény Vármegyei Esküdt Bárczy Úr Pestre levitte. Azt a' Generális Báro Vay Miklós Ur' fiai' Nevelőjöknek Szabó Urnak fogja általadni, kit azon barátságos szolgálatra kértem - meg, hogy maga nyújtsa - be a' Méltóságos Grófnak. Így az vagyon hátra hogy a' Méltóságos Gróf előtt esedezzem alázatosan, méltóztassék a' Munkát minél szorosbb megvizsgálás alá venni, 's mind kijegyzeni azon helyeket a' mellyeknek elhagyni, megváltoztatni, vagy kibővíteni kell. Azt már sokan látták, de azért az olly Megítelő' vizsgálása mint a' Méltós. Gróf, épen nem lesz szükségtelen; sőt én meg vagyok győzve az eránt, hogy

engem e' munkában senki sem vezérelhet inkább, mint az a' tudományairól 's szíve szent érzéseiről ismeretes nagy férjfiú, a' kinek tekintete alá azt itt nyújtom - be.

Épen nincs ellenemre, hogy a' Munkát mások is lássák, ha úgy ítélendi szükségesnek a' Méltós. Gróf: de arra kérem alázatosan, hogy azt szobájából senkinek ki nem adni méltóztassék. Már megtörtént velem, hogy a' Trattner' kezeiből ellopták Manuscriptumomat azok, a' kik nyelvemet nem szeretik, és engemet erőszakkal szeretnének az egyedül idvezítő Grammaticai Hit' követésére szorítani; 's ez érhetne itt is igen könnyen. Pedig már e' munkám sokszori dolgozásába beléuntam, és ha el nem volna híresztelve a' szándék, talán nyomtatatlan hagynám.

Kézírásom nem csak sok hézaggal ment-le, nem lévén elég időm azoknak kipótlására, hanem megolvasatlanul is. Szerettem volna pedig a' Telekiek felől szóló Levelet elkészíteni. Azt Zilahi Péter Ujhelyi Prókátor Úr fogja levinni a' Méltós. Grófhhoz még Januáriusban; 's alázatosan kérem, hogy a' Manuscriptumot ezen Prókátor Úr által visszaküldeni méltóztassék.

Alázatosan köszönöm a' Méltós. Grófnak kegyességét, hogy Értekezésemet a Tudom. Gyűjtem. Kiadójának általadni méltóztatott, 's itt újra esedezem, méltóztassék elnézni azon vétkemet, hogy néhány sort Fiscálisának Thájsz Úrnak ide záрни bátorzkodtam.

Kegyességeibe ajánlva alázatos tisztelettel maradok A' Méltós. Grófnak alázatos szolgálja

Széphalom Január 4 d. 1820.

Kazinczy Ferencz.

A mellékelt és Thaisznak szóló levél szövege a következő:

Nógrád Vármegyei Táblabíró Tekintetes Thájsz András Úrnak Kazinczy Ferencz baráti szíves tiszteletét.

A' Magyar Írók, kifáradva azon esztelenségek' mondogatásában, melyet a' Külvilág titulaturának nevez, már 1780 körül a' Római móddal szólitgatók Leveleikben egymást. Engedd-meg tisztelt férjfi, hogy Hozzád szólván, kit első fellépésed olta szívesen szeretek, utolsó soraid olta pedig, melyek velem minden érzéseidet látatják, lángolva óhajtok barátomnak tekinthetni, a' Római módot követhessem. Még e' holnapban fogod venni egy hosszúcska leveletem. Itt nem az Író, hanem az Atya szól hozzád.

Ismért szerencsétlenségemen kívül, mely engem, hét eggyeránt osztozó testvéreknek egyikét, egészen megronthatott volna, tetszett a' Gondviselésnek napjaimat egy olly testvér által keseríteni-el, a' ki lelkes és igen nemes érzésű, de kora által elgyengített anyámat a' maga alacsony céljainak eszközévé tette, 's minthogy az anyám mellé rejtezett, ki engem igazán szerete és a' kit én a' gyermeki érzésnek legtisztább és forróbb hűségével szerettem, általam nem bántathatott. — Ez nem vala elég; feleségemnek is épen illy testvért ada a'

Gondviselés, de a' ki az enyémtől abban különbözik, hogy ez csak erszényemet rontja, de nem keserít. Meghalván szüléji, két leány-testvéreit egészen kirekeszté ezeknek minden birtokaikból, 's feleségem, hat gyermeknek anyja, mindeddig semmiben nem succedált. Elíndítottam sógorom ellen a' pert az Eperjesi Tábla előtt, 's egy Requisitoriumra vagyon szükségem. A' Generális Báró Vay Miklós Úr Nevelőjét megkértem, hogy azt nekem expedíaltassa, 's küldje első postán. Kérlek, érdemes férfit, méltóztassál Szabó Úrral szólni, vette e kérésemet, 's teljesítette e? és ha az még eddig nem volna teljesítve, vagy ha Szabó Úr talán nem volna Pesten, tedd Te, a' mit tőle várok, mert Prókátorom addig, míg az Írásokat nem veszi, nem dolgozhatik.

A' Requisitorium expeditiójára ez a' Jegyzés kívántatik,

sonans VCapitulo Scepusiensi, pro parte Sophiae Antoniae Comitissae Török de Szendrő, Francisci Kazinczy de eadem Conthorialis.

A' pert nekem lehetetlen elvesztenem. De e' nehéz időkbén hat gyermeknek szüksége van az anyjok' birtokára is. 'S nagy korom arra int, hogy siessek gyermekeimnek megnyerni a' mi őket illeti. Özvegynek 's árváknak bajos a' perlekedés.

A' feleségem' nagytyja Gróf Török József eladta minden ősi birtokait, melyek nem lehettek csekélységek, minekutána ő Török Ferencznek és Wécsey Susánának egyetlen gyermeke volt, hogy az Ónodi nagy Dominiumnak hasonfelét megvehesse. Elidegenedett ezért a Sávolyi Dominiumnak negyedrésze is, mellyet az Ipam testvér néjének fíja Báró Henniger 1819. megnyert az Almásy Antal ellen intézett perben. Ott ingerálva vala az én feleségem is. Azonban a' sógorom ebben is titkot csinál előttünk, 's én azt sem tudom, hol Henniger, és kitől kellene kérnem felvilágosítást. Kérlek, ha ezek eránt tudsz valamit, méltóztassál velem tudatni. Ki a' Henniger Directora? úgy hallok, valamely Sontagh Úr? 's ez hol lakik? 's nagy e vagy kicsiny a' nyert birtok, 's Almásy Antal hol lakik? —

Bárá Sennyei János Január 2 d. meghala. Nevezetes Testamento felől, melly a' jövő Gyűlésünkben fog felolvastatni, ne szólj a' Tud. Gyűjtben, míg tudósításomat nem veszed. — Éljen szerencsésen.

Széphalom Január 4 d. 1820.

Ha a' Szilágyi Samuel Biographiája megjelenhet a' Tud. Gyűjtben, annak leginkább maradékai miatt fogok örvideni, kik azt várják. —

A borítékon czimzés: à Monsieur
Monsieur Ladislas Comte Teleki de Szék, Juge de la Table Septemvirale, Administrateur au Comté de Somogy, Chambellan de Sa Majesté, Pest.

Papiron, zárópecsétel.

5.

Méltóságos Gróf, Táblai-Báró, nagy tiszteletű kegyes Uram!

Elmult harmincz esztendeje, hogy én Szallusztot fordítani elkezdtem, és azolta soha sem szüntem-meg igazítgatni dolgozásomon; azt akartam, hogy az a' *color Romanus* hogy az a' *Szalluszi arcz*, legyen-meg fordításomon, melly magát Szallusztot egyetlenné teszi; melly miatt vádoltatik, mint törvényrontó, apróságokon-kapkodó, különöz: de a' melly miatt azt a' dicséretet is nyeré, hogy ő a' leg-numerosusabb Író minden társai között, és hogy ő szépségben, erőben, kevésbeszédűségben minden másokat felülhaladott; felül még Cicerót is.

Hadd tégyem azt a' vallást a' Méltós. Grófnak, de csak magának, hogy ezen makacs feltétemben az tüzele, hogy ezek a' szokás-tisztelők engem épen azért verdestek, a' miért Szallusztot a' magakorabeliek és az újabbak. Érzem én, a' mit ők, hogy én Szalluszt nem vagyok, és így a' mi Szallusznak szabad, nem szabad nekem: hogy tehát vádjokat elakaszthassam, magát Szallusztot látám jónak fordítani, 's a' maga színében és arczában.

Ime kész a' Munka, 's harmincz esztendei gondjaim után, 's a' 67 dik esztendejébe belépett ember közel a' határhoz szeretné, ha az a' dolgozása, melly az ő *Professio fidei-jét* adja-elő, úgy jelenhetne-meg, hogy külsője is támaszthasson figyelmet.

Strauss Bécsi Nyomtatóval levelezésbe ereszkedém; meg van határozva a' Quart formátum, meg van választva a' papiros hozzá, a' betűk. Képem elébe metszetik. Azért nem fogánk a nyomtatáshoz, mert az három ezer frtot kíván Váltó-Czédulában.

Ajánlom igyekezetemet a' Méltós. Gróf Ur pártfogásába. Gróf Széchényi, a' Károlyiak, 's többek mások, dicső áldozatokat tettek ügyünknek. Nem magamnak kérek, hanem Szallusztomnak, 's oda hagyom minden nyomtatványait, hogy a' czéломra adandó pénzt vissza fizesse. Nékem elég, hogy nyomtatva lesz.

Eggyütt akarom adni Szallusztal Cicerónak némelly Beszédit is, mellyekben ismét a' Ciceró színét és arczá akarom megragadni. Szalluszt a maga nyelvén is kevésnek tetszhetik, 's Döbrentei is azt akarná, hogy adjam őtet Ruaeuszként: de ha azt tenném, azt mutatnám, hogy nem értém miben áll a' Szalluszt' érdeme, 's a' mi Nyelvünk mit bír-el.

Nem szenved az kétséget, hogy Homért nem Dacier, nem Pope, hanem Voss fordítá a' mint kell, bár azt sokan nem javallhatják, mert nem készültek-el megértésére. — Ha a' Méltós. Gróf Cicerónak kiadhatására is találna pártfogót, úgy az is nyomtathatik. De Cicerot in 8vo adom-ki minden pompa nélkül. Arra segéljen a Méltós. Gróf, hogy Szalluszt jelenhessen-meg óhajításom szerint. —

Szalluszt a' pénzt csak Bécsi Nyomtató Strauss Antalnál kellene letenni. Azt lehetne tudakozni, Méltós. Gróf, hogy miért nem nyomtattatom Trattnernél, vagy a' Pesti Egyetem Budai Műhelyében? De e' két helytt az én barátim azt a' tréfát is tehetnék magoknak,

a mit már tettek, hogy hírem nélkül ronták-el szavaimat a kéziratban, hogy nevehessenek rajtam. Osztan a' könyv Straussnál úgy fog nyomtattatni, hogy a' Bodóni 's Baskerville nyomtatásai mellett kevés-lyen allhat; s úgy tartom harmincz esztendei küzdés ezt érdemlette.

Én külömben is, de kivált a' sógorom igazságtalansága által, rettenetes csapásokat szenvedtem; öreg vagyok 's hét gyermek' atyja. Erdélyi Leveleim' hasznát gyermekeimnek tartom. Ez a' Munka is nyomtathatik; mihelytt pénzem lesz.

Méltós. Gróf Dezsőffy József Urnak is írok e' postával, 's kérem, hogy a' Méltós. Gróffal értsen egygyütt, 's segítse szándékomat.

Előbeszédem felől, melyet ide zárok, még azt kell jelentenem, hogy azt egészen a' Szalluszt' szellemében, Szalluszi fordításokkal (tournüre) dolgoztam. Illyen az is, hogy magamról szóllok mint Előbeszédében ő maga felől. *Sed ego adolescentulus; nálam zsenge ifjuságom* etc.

Leveletem iszonyú fogfájás alatt írom; de a' mai postával annak menni kell. Nézze-el kegyesen a' Mélt. Gróf levelem' vétkeit, 's tartson-meg kegyes emlékezetébe.

Maradok örök tisztelettel A' Mélt. Gróf Urnak alázatos szolgája
Ujhely Novemb. 22 d. 1825.

Kazinczy Ferencz.

A mellékelt előbeszéd szövege a következő:

ELŐBESZÉD SZALLUSZTHOZ.

Látni akarám, Szalluszt szólhatna e' mi Nyelvünkön és mihozzánk, hogy beszédén fenn maradjon az a' nagy szín, az a' neki-saját arcz, melyet az iskolák' embere kárhoztat, de csudál, tilt, de szeret, 's mertem a' mit senki nem más. Írónak kötelessége tisztelni a' szokást és a' kor izlését, 's különözésekben 's kisdedségekben keresni dísz, dicsőséget, nem férfilelek' gondjai. De valóban az is nem épen rossz, midőn annak képeben szólván, a' ki szilajkodva külön útakra csap' 's ragyog szilajkodásban, a' helyett hogy őtet mestereznénk, vakmerően és elmétlenül, mintha jót mondana, de nem jól, oda törekedünk inkább, hogy azt az ő színét, azt az ő arczát minél igazabban ragadhassuk-meg; hogy a' darabos, de bájos különözött a' maga bájos darabosságában hozhassuk - által közzénkbe. 'S kisdedségnek tekinteni a' mi nem az; nem látni, hogy a szép mint lesz épen azért szebbé, mert szokatlan; hogy a' mi váratlan jó, a' gondolatnak mint ad erőt sulyt; az osztán igazi kisdedség.

Lépésemnek nem lehet mind azokat meg nem bántania, kiknél az minden érdem, ha beszédünk ömlik, ha azt minden érti; kik azt várak, hogy az új szók' és szólások', 's az új meg új formák hajházásiba valaha végre belé-fáradok, nem hogy magamat vétkeim közt az idegenek szerelme által még mélyebbre süllyesztetem. Tudnillik a'

szent érzésű férfiak előtt semmi nincs becsesbb mint a' nemzeti, 's irtózva nézik hogy elkorcsosodhatnánk. De a' mit nemzetinek ők mondanak, nagy részben nem vala az őseinknél, mint onokáinknál nem lesz; 's az idegen nem idegen, ha elfogadtatik. Izlése tiltja őket, az eggy színű, látni, Nyeiv és Mesterség mint emelkedének, valahol a' kifejlést nagy példányok segélették.

Van bizonyos rokonság a' Nemzetek közt, bár mint különbözőzenek arcaik, 's a' jók, Caesárnak itten tett megjegyzése szerint (Catináért mondott Beszédében) noha sem erőnek sem merésnek nincsenek hűjával, valami alkalmast másoknál találnak, készek honn munkába fogni; áltvenni a' hasznost, mint irigyelni, inkább szeretik. Izléseink változnak; a' Nagyok példája változhatatlan, örök, tiszteletes minden népnél, minden korban. És, ha való, hogy a' Régiek még inkább érdemlik tiszteletünket Mesterségekben 's ízlésekben, mint tanításaikban: nem fonákság e, mivel az ő ízlések nem ízlése a' mai kornak, éppen azzal nem gondolni, a' mi gondjainkat mindenek-felett érdemelheté? Zsenge ifjúságom azon időszakba esett, midőn a' sötét hosszú éj után virradni kezd szép reggelünk, 's látám, Báróczi, a' francziákat követve, Baróti pedig, és a' Nyelv' szentje, Révai, a' Rómaiakat beszédünknek mint adának fentebb diszt, és egy csillogást, melyet Illyei, és a' Rómaiak' 's Olaszok' szellemében nevelt nagy Zrinyi, 's a' bájosan és néhol tudósan szólló Gyöngyösi már megsejtettek, de a' Telemach' fordítója, ki nem emelkedve feljebb a' szokottnál, 's csak ömölve 's cizfrán szollott, nem ismért. Lángolék, hogy a' kelőért én is tehessek valamit, hogy annak egykor én is érdemelhessem halálját. Tudtam mennyivel nagyobb a' ki terem, mint a' ki másol; de ismervén magamat, és a' kort melyben éltem, 's a' nagy példák' követésétől várván mindent, inkább vágyék nem rossz másolónak találtatni mint nem jó alkotónak; kivált hogy az idő nem egyedül minél jobbat kívána, hanem jót minél nagyobb számban is, 's a' legkülömbözőbb nemekben. Ötven esztendeje, hogy járom útam, sikamlásokkal, tévedések közt, de lankadhatatlan hűségben; 's ma, midőn hatvanhetedik évenbe lépek-ált, örömmel tekintek végig menésem. Melly kevés az, a' mit fényecskémért tevék, és melly tűzben ragyognak körülöm később társaim! melly tűzben tűnnek-fel a' legjobbak. De én is segélém a' jót; de az úgy általam is gyarapodott; 's példám, úgy hiszem azt, hevíteni fog szíveket, ha majd magam nem leszek is.

Az Ujak példája kedvességet adhat beszédünknek, simaságot, könyved ömlöngést; csak hogy az út veszedelmes, mert egy színüségre vezet, az pedig elgyengülésre, korán elért öregségre: a' Régieké nemeséget, méltóságot. Amazoknak igen gondos tanulását tehát eggyesitenünk kell az ezekével; magunkat tehát azoknak és ezeknek szabad de minél szorosbb követésében férfiasan gyakorlanunk. Ohajtásom a' fél-latin és fél-görög, a' szép homályt kedvelő, a' szép darabosságokban gyönyörködő Szalluszt körül az vala, hogy azoknak, akik őtet szerethetik, 's az illyek' száma sehol nem lehet nem kicsiny, ne én látszhassam szóllani őhelyette, hanem hogy ő énáltalam. Ingerlé makacs feltétemet, hogy minden

fordítóji kiket összegyűjthettem — francziák, olaszok, a' spanyol királyfi, a' németek, (hároma ezeknek küzde erejéért, tömötségeért, kevészavusaáért, de bájaít megérinteni sem merék) — elégnek tarták a' dolgot venni ált, nem bizva elkényeztetett, megvénhesztett nyelvekhez, 's mindentől akarván értetni, javaltatni, a' mit Szalluszt nem akara, sőt gondosan került. Így tette vétketlenné, érthetővé, tisztává a' Virgil vétkes, nem mindenhol érthető, korcs nyelvét Ruaeusz, hogy gyermek-tanítványa megbírhassa; de a' mellyel sem a' nem-gyermek olvasónak nem teve kedves szolgálatot, sem gyermek-tanítványának nem-hasznost. És ha az, a' mit harmincz esztendei gondjaim után itt adok, Nyelvünknek, mellyet lelkesbb Íróji az egygy színűség' utjáról az örök ifjúságéra áltvívtanak, bizonyíthatná fényes felsőbbségét; ha közönségesbbé tehetné érzésemet, hogy rontani, hogy romoljunk, nem szabad: de rontani, hogy épüljünk, szabad, sőt szent kötelesség: úgy elértem volna a' mit óhajottam. Mernünk kell a' mit a' Nemzet' java 's fénye kíván; és ha az, a' mit merénk, magát a' Mesterség' barátjaival megkedveltetheti, bár köz javulást nem nyere, sőt nyilván gáncsoltatik, érdemli, hogy mertük légyen; az a' fő díj.

37. Octobris 1825.

Vízfoitos papiron.

Közli: IVANYI BÉLA.

KÖNYVISMERTETÉS.

Babits Mihály: Irodalmi problémák. Budapest, 1917. Nyugat kiad. 8-r. 286 l. Ára 5 korona.

Babits Mihály azon kevesek közé tartozik, mint Matthew Arnold vagy Swinburne — csak a hozzá legközelebb állókat említem — a kikben a költői és kritikusi véna szinte közös érből fakad. Nem mintha a kettő, a költő és a kritikus munkássága, egymástól annyira idegen volna, hogy nem férhetnének meg békén egy műhely csendjében. Ellenkezőleg, éppen a legnagyobbakat, egy Goethét, egy Aranyt, hozhatnám fel példának. Mégis a valóságban a kettőnek az a sorsa, hogy egymással állandóan szembekerüljenek, hiszen sokszor ép ez a küzdelem adja meg az irodalomnak az igazi életet, a harczos eleveniséget; a haladásnak meg éppen egyik alaptényezője. Azért az irodalmi fejlődés szempontjából jogosan állíthatjuk, hogy a kettő szorosan összetartozik, egymást mintegy kiegészítik. Babits Mihály is mintha csak igazolni akarná Matthew Arnold híres esszéjének tételét (*Function of Criticism*), hogy a valódi művész kritika nélkül el nem lehet. Kivált a mikor az élet a művészet számára megfelelő anyagot és eszközöket termelni nem képes, mint eszmékben csüggedt és életideálokban fáradt korunkban, az írónak magának kell megteremtenie azt a szellemi atmosphaerát, mely nélkül igazi, érett művészet lehetetlen. Babits kritikai munkássága éppen ezért nem véletlen kísérője költői működésének, hanem vele belsőleg egybeforrott, annak valóságos létfeltétele. Így valóban problémák e tanulmányok, elsősorban magának a költőnek művészi problémái, önmagával való komoly számvetései, s ez által költészete értékének is emelői. Nemcsak az a műfordításról szóló, melyet maga »műhelytanulmány«-nak nevez s melylyel Dante-fordításának elveit igyekszik tisztázni, hanem az, szinte önvallomás, a Petőfi és Aranyról szóló, melyben lírája legbensőbb titkait s vele a modern líra legégetőbb kérdését igazolja Arany költészetével — Petőfinak kissé rovására; az a *Ma, holnap és irodalom*, melyben önmagát s a modern lírát igazolja a még modernebb, forradalmi nemzedék előtt, mint amottan a múlttal szemben; az az *Irodalom halottjai* című (Komjáthy, Péterfy, Dömötör János), mely éppen az irodalmi köztudat hiányának bénító hatását rajzolja, s főként az a két Vörösmarty-tanulmány, igazi képviselői az

impressionista kritikának, a legjobb fajtájából — kritika, mely az *Intentions* szerzőjének szavával élve, valósággal önéletrajzi értékű: annyira beleéli magát Vörösmarty költészetébe, hogy szinte csak azt látja benne, a mi a saját költészetével rokon, s a mit eszmében, érzésben és formában a legszubjektívabban és a legközvetlenebbül tud éreztetni és magyarázni. Valóban, ha valaki Babits költészetéről akarna tanulmányt írni, annak elsősorban ehhez a kötethez kell adatokért fordulnia.

Nekünk azonban nem célunk Babits művészetét e kötet világánál szemügyre venni; minket ezúttal csak a bevezető, a leg-hosszabb s legobjektívabb tanulmány érdekel: *Magyar irodalom*. Irodalmunk világirodalomtörténeti problémáját akarja benne megoldani. Eredetileg a Műveltség Könyvtárának *Világirodalom* cz. kötete számára készült, s ezzel egyszersmind adva van a keret, a melyben mozoghat, s a meghatározás, melynek irányában haladnia kell. De bármiképp legyen a világirodalom fogalma megalkotva, melyre e kényes tárgyat felépíteni szándékozik, kétségtelen, hogy irodalmunknak a köz-tudatban elfogadott világirodalmi szerepével számolnia kell, s ez két szempontból tekinthető: egyrészt milyennek ismeri irodalmunkat a művelt külföld, másrészt milyennek látjuk mi irodalmunk helyzetét a világirodalomban, helyesebben, hogyan alkotjuk meg mi a magunk irodalma számára a világirodalmat. Természetesen a két külső és belső nézőpont között óriási ellentét tátong, bármily jóakarattal s igyekvés-sel vizsgáljuk is az első s bármily objektíve a másodikat. Amott a kép sívár, valósággal »torzkép«, legnagyobbjaink ismeretlenül vagy teljesen félreismerten, az irodalmi szempont mindenféle exotikumok s curiosumok kedvéért háttérbe szorítva — emitt évek philológiai hangyamunkája, de nagyobb összefoglaló művek is azzal a megnyugtató és fölemelő érzéssel vigasztalnak, hogy irodalmunk mindig meg tudta találni a kapcsolatot a művelt nyugattal s műveltségének munkájában derekasan kivette részét.

E nagy ellentétet kiegyenlíteni — tulajdonképp irodalmunk világ irodalmi problémája, s Babits kísérletének épen az a fő érdeme, hogy a megoldást helyes irányban indította meg, mikor nem irodalmunk valóságos szerepét és elfogadottságát vette vizsgálat alá, hanem pusztán ideális irodalmi szempontból indult ki: milyen szerepre s fogadásra volna joga irodalmunknak? Első pillanatra talán nagyon elvont, ideális gondolatmenetet várhatnánk, valami irreális constructiót, mely pozitív eredménnyel nem kecsegtet, de Babits szerencsés tapintattal mindig reális feleletet tud találni a felvetett kérdésekre, főként azzal, hogy a tisztán aesthetikai értékelés mellett sohasem téveszti el szem elől a történetit. Elsősorban kimutatja, hogy irodalmunk kezdettől fogva résztvevő Európa művelődésének közös nagy munkájában s annak szellemét és áramlatait mindig híven ki tudta fejezni. Ráter azután irodalmunk azon sajátos nemzeti jellemvonásaira, melyekkel a világirodalmat gazdagította. Finom és éles elemzéssel — ha nem volna annyira tudatos, azt mondhatnók: a költő megérző ösztönével — rámutat Taine elméletének alkalmazásával a magyar szellem faculté maître-sé-re, a szemlélődő, realisztikus

józanságra, s ennek egyéb szellemi képességeivel való kapcsolatára; kutatja ezek pszichológiai forrását s nem mulasztja el e tulajdonságok állandó irodalmi jelentkezését vizsgálni. Nem részletezhetjük bővebben e fejtegetéseket, melyek rendkívül találó és ötletes, formában néha paradox megjegyzések egész sorával keltik fel a figyelmet s kétségtelenül Babits kis tanulmányának legsikerültebb részei.

Kevésbé értékesek s nagyobbára vázlatosak a többiek, melyekben irodalmunk világirodalmi értékű egyes jelenségeit (műfajban, egyénben, művekben) vizsgálja s irodalmunk történeti hatóerejét kutatja. Itt az a baj, hogy szigorúan ragaszkodik a pusztán irodalmi szempontokhoz s épen ezért sajnálattal állapítja meg, hogy irodalmunk épen akkor jutott az európai érdeklődés középpontjába, mikor a politikai érdek háttérbe szorította az irodalmat; így szerinte Petőfi alakja is ferde megvilágításba került. Tekintetbe kellett volna vennie azonban, hogy nemzetünk kulturális jelentőségében az egész történet folyamán mindig a politikai érdek játssza a főszerepet, az irodalmi mellette mindig háttérbe szorul. Így a múltban, mikor nemzetünk azzal teljesítette történeti hivatását, hogy századokon keresztül saját fajrokonával szemben karddal védelmezte a nyugati műveltséget és saját vére s művelődése árán biztosította annak békés fejlődését, így akkor is, mikor a szabadságharczczal egy pillanatra magára vonta az egész világ aggódo és bámuló figyelmét, mikor nemcsak a maga nemzeti szabadságáért, hanem mint a nagy harc utolsó hőse, a »világ szabadság«-ért küzdött. Nem csoda, ha a költészet, melyet ekkor megihletett, elsősorban politikai költészet volt, s a kor költői, nemcsak Aleardi vagy Hugo, hanem egy Heine, egy Carducci, sőt egy Matthew Arnold is politikai költőknek vallották magukat. Hogy mit várt akkor a világ a magyarságtól, annak illusztrálására legyen szabad épen Matthew Arnold egyik, nálunk alig ismert szonettjét idézni:

Hungarians! Save the world! Renew the stories
Of men who against hope repell'd the chain,
And make the world's dead spirit leap again!

Valóban, nemzetünk világtörténeti jelentőségének igazi jelképe nem a babérkoszorú, hanem a kard. Nem a hódító és népeket dúló kard, hanem az emberiség legszentebb ügyeiért, a műveltségért és szabadságért küzdő.

Külön ki kell még emelni Babits stílusát. Biztos művészi lendületével, friss ötleteivel, epigrammatikus találékonyságával, mely ismert dolgoknak is új fordulatot tud adni, méltó kifejezője gondolatai eleveniségének és ítéletei biztosságának. Egyformán érdeklőtő, tanulságos és ösztönző, ha sokszor az ellenmondás erejénél fogva is. Minden ízében szubjektív munka Babits kötete: egy gondolatokban gazdag és ötletekben termékeny léleknek hű tükre.

KIRÁLY GYÖRGY.

Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XXIII. k.) Budapest, Akadémia, 1917. N. 8-r. 111 l.

Fest Sándor az angol-magyar vonatkozások vizsgálatában, mint különböző folyóiratainkban közzétett dolgozatai mutatják, jeles kutató készséget tanusít. Nem egy becses eredménnyel öregbítette tudásunkat. Az Akadémia-kiadta értekezése összefoglaló munka: gróf Széchenyi István fellépéig vizsgálja benne az angol hatást. Két részből áll: általános áttekintésből és jóval részletesebb függelékből.

Amott először a református theologusok angliai tartózkodásával foglalkozik. Megállapítja, hogy a puritanizmus először Sárospatakon ver gyökeret, s az angol-magyar érintkezéseknek is egy ideig a sárospataki iskola a melegágya. Különben a XVIII. századi sűrű érintkezésekben nem lát általánosabb művelődési jelleget, inkább egyházit. Gondos figyelemmel vizsgálja a XVIII. századi, szintén csupán egyházi érdekű »peregrinálásokat« is. Jól látja, hogy ezek az érintkezések bizonyos mértékben előkészítették a talajt az angol művelődési és irodalmi hatások befogadására. Kiderül, hogy főnemeseink Bécsben kapott sugalmazásra kezdenek érdeklődni az angol művelődés iránt. Foglalkozik báró Vay Miklós széleskörű tájékozottságával, Berzeviczy Gergely angliai tapasztalataival, de e korban legnevezetesebbnek s eredményeiben is a legfontosabbnak gróf Széchenyi Ferencz angliai utazását tekinti (1787). Rámutat az Esterházy-család, továbbá a Telekiek angol-cultusára. Majd azt tárgyalja, hogy Sándor István egyike az első magyar íróknak, kik az angol irodalom iránt érdeklődnek. Úgy látja, hogy általában II. József korától kezdve Anglia alkotmányos szabadságával, gazdasági jólétével megragadta aristokratáinkat; körükben az angol műveltség rohamosan terjed; ekkor már a *high life* is erősen hódít nálunk.

Tanulságos adatokat talál az itt járt angolok (Keith, Hunter, Townson, Jackson és Bright) úti jegyzeteiben, naplóiban és leveleiben. Nem mellőzi a magyar íróknak (Pézteli, Csokonai, stb.) ezekre az utazásokra vonatkozó feljegyzéseit sem.

Általános áttekintést nyújt az angol irodalmi hatásokról is. Kiemeli, hogy az angol irodalmi ismeretek meglepő tömegével Szerdahelyi György aesthetikai munkáiban találkozunk (1784). Majd arra mutat rá, hogy a XVIII. században a 80-as évekig az angol írókat (Popeot, Youngöt, Miltont és Shakespearet) íróink francia fordításban ismerik. Megállapítja, hogy kivált a bécsi Retzer János anthológiájának s egyéb bécsi angol kiadványoknak lehet köszönni, hogy hovatovább az eredeti angol forráshoz kezdenek folyamodni.

Beszámol hírlapjaink meg folyóirataink angol vonatkozású híradásairól: a parlamenti csatákról, az angol élet érdekes vonásairól és furcsaságairól. Rámutat az angol karakter megbecsülésének nyomaira nálunk. Gondosan fürkészi íróink (Pézteli, Pálóczi Horváth Ádám, Kis János) angol ismereteinek forrásait. Foglalkozik azokkal is, kik érdek-

lődnek az angol nyelv és irodalom iránt (Dayka, Csokonai, stb.). Kiderül az is, hogy a széles műveltségű gróf Dessewffy József angol irodalmi ismereteivel ebben a korban egyetlen más írónk sem vetekedhetik. Megvilágítja még az erdélyi mozgalmakat, a Teleki grófok és Döbrentei angol-imádatát.

A munka függeléke terjedelmesebb, mint az általános fejtegetés. Az adatok tömegével támogatja az összefoglaló jellegű első részt. A balladák után egy-egy fejezet szól Brooke, Butler, Byron, Cowley, Goldsmith, Gray, Hervey, Milton, Ossian, Pope, Prior, Scott, Taylor, Thomson, Walsh, Young, Shakespeare, a prózáírók (Home, Blair, Hume, Robertson, Gibbon), a folyóiratok (The Tatler, The Spectator, The Guardian, The Rambler, The Idler) s a regényírók (Swift, Fielding, Smollett, Richardson, Sterne) magyarországi sorsáról.

Aprólékos figyelemmel, lelkiismeretes gondossággal nyomozza még a rejtettebb adatokat is. Fordítások, hírlapi közlések, levélbeli nyilatkozatok, az egyes költői alkotások angol irodalmi vonatkozásai gazdag bányául kínálkoztak. Kitűnő eredménynyel aknáztta is ki őket. Adatokban különösen az Ossianra, Popera, Youngre és Sternere vonatkozó fejezetek a leggazdagabbak.

A munka megírásában Császár Elemér akadémiai értekezése (*A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*, 1913) volt a mintája. Az általános részre s az ezt támogató függelékre való felosztás kitűnően vált be Fest Sándornál is.

Annak hangoztatása mellett, hogy Festnek őszinte köszönettel tartozunk serény fáradozásáért, szükségesnek tartjuk utalnunk néhány mozzanatra.

A nálunk járt angol utazók között egy nagyon jelentőset nem említ meg: *Sidney Fülöpöt*. Mai tudásunk szerint Sidney (1554—1586) a legelső, idő és érték tekintetében is, az összes eddig nálunk járt angol utazók között. (1573-ban fordult meg nálunk.) 1913-ban *Sidney Fülöp a magyar hősdalokról* című cikkemben (*Irodalomtörténet*, 1913, 282—284. lk.) kimutattam, hogy ez a kiváló angol költő *Defense of Poesy*-jében a legnagyobb elragadtatással nyilatkozik az őseket magasztaló magyar hősdalokról.

Shakespeare-re vonatkozóan el szokták hanyagolni Kazinczy Ferencz egyik nyilatkozatát. Kazinczy gróf Ráday Gedeonról azt írja, hogy Pesten gyakran eljárt a színházba. Kazinczy nem egyszer volt a szomszédja: »Ekkor aztán a hármás egység, Shakespeare, Corneille, Racine, Voltaire és Goethe felől folyt a szó.« (*Magyar Panth., Abafi-féle Nemzeti Kvt.*, XXXVI. k., 1808 márcz. 8.) Mindenesetre ebben a süritett nyilatkozatban benne rejlik az a mélyebb eszmélkedés, melylyel a hármás egység klasszikusai és Shakespeare művészete között meglátta az ellentétet. Az *Erdélyi Múzeum* 1818-iki kötetének a beküldött drámai művekről közzétett jelentése is figyelmet érdemel. Ez a beszámoló egy helyen elítéli Metastasio édeskés modorát: »Mennyivel

külömböző eleven élet mozog Corneille Péter darabjaiban és Shakespeare-éiben!«¹

Fest *Ossian*-adatai is kiegészíthetők. Csokonai 1797 november 8-án gróf Koháry Ferenczhez intézett levelében azt írja, hogy ha nyelvünket veszni hagyjuk, a jövő világ Gyöngyösi Istvánról is úgy fog emlékezni, »mint mi ma a győzedelmes csatának Ossianjáról«. (*Összes M.*, Horváth C. kiadása, II. kötet, 870. l.) Kazinczy Ferencz az *Erdélyi levelekben* a kenyérmezei ütközetről és Kinizsi tánczáról szólva, azt jegyzi meg, hogy Döbrentei Gábor »egy ossiani éneket költe a tett emlékeül«. (Abafi-féle k.-ban: 168. l.) Milyen jellemző Kazinczy elragadtatása egyik erdélyi táj leírásakor: »Mely kedves volna itt tölteni egy Claude Lorraini éjt a hold szelíd fényében, vagy midőn a fellegek pusztítást készítve torlódnának, egy Salvator Rosait, egy Ossianit.« (U. itt, 247. l.) Figyelmet érdemel Döbrentei Gábor egy kis czikke is: a *Tudósító levelek* egyike ez. Macphersont védi benne a család vádjá ellen s erős bizalmát fejezi ki Ossian költészetének régiségében. (*Erdélyi Múzeum*, 1817, IX. füzet, 182—183. lk.)

Egy-egy újabb adat előkerülhet még a többi íróról is, de az is bizonyos, hogy Fest Sándor dús adatkészletről tanuskodó, könnyen áttekinthető s ügyesen szerkesztett dolgozata így is bőséges okulást nyújt.

ELEK OSZKÁR.

Földessy Gyula: *Arany János, az ember és a költő*. Budapest, Toldi Lajos, 1917. 54 l. Ára ?

E háborús kiállítású könyvecske az Arany-centennáriumra készült ugyan, de már az első lapok olvasása meggyőz róla, hogy nem afféle alkalmi munka: a benne foglalt eszmék hosszú és mélyen járó elmélkedések eredményei, s a füzet aránylagos rövidegsége mellett is egyike a jubileumi esztendő legértelmesebb termékeinek.

Földessy a költő művészi alkotásaiban s emberi élete egyes mozzanataiban keresi a közösséget. Arany lelkének alapsajátosságát, a mely megmagyarázza művészi egyéniségének kivételesen nagystíliú vonásait. Ezt az alaptulajdonságot a költőnek a szó legnemesebb értelmében vett konzervativizmusában jelöli meg és mélyreható pszichológiával fejtí ki, hogyan sarjadjnak e sajátosságból emberi és költői jellemvonásai. Érdekes az a fejtegetés, a melyben feltűnteti e konzervatív világszemléletnek a költőben körülményei, környezete hatása alatt való kialakulását, noha a könyv egyetlen jegyzetében úgy véli, »hogy nem a miliő ké-

¹ Ezen a helyen emlitem meg Kölcsy Ferencz egyik bírálatának figyelmen kívül hagyott Shakespeare-vonatkozását is. Kölcsy megbélyegzi benne az akadémiai pályázatra küldött tragédiák borzalom-hajhászatát: »Hogy a' tragikum a' Leár király és Edgár közti scenában ezerszerre inkább van, mint a' Gloster szemeinek kitapodásában, azt ők nem látszanak érteni.« (L. Viszota Gyula kiadványát: *Kölcsy Ferencz ismeretlen akadémiai dolgozatai*, IK. 1914: 441. l.) Tagadhatatlanul jellemző adat ez a szelídlelkű s a vakmerő szerte-lenkedésektől visszariadó Kölcsy dramaturgiai álláspontjára.

pezi az egyéniséget, hanem hogy az egyéniség . . . maga választja ki magának azokat a körülményeket, a melyekre neki szüksége van». (10. l.) Az ellenmondás a szerző ezen kijelentése és eljárása között felülről ugyan, de ez a körülmény mit sem von le fejtegetései értékéből, a melyekben különben nem szorítkozik pusztán a költői egyéniség magyarázására, hanem helyet juttat az aesthetikai értékelésnek is.

Általában Arany emberi és költői egyéniségének e fejtegetése nemcsak módszeressége miatt méltó az elismerésre, hanem elsősorban azért, mert több, a köztudatban Aranyról élő balvéleményt igazít helyre: a mit Aranynak egyfelől a Vörösmarty—Bajza-féle költészet-hez, másfelől Petőfi művészetéhez való viszonyáról ír, a mint a költő iskolai pályájának abbahagyását motiválja, a mit Arany fantáziájának állítólagos szegénységéről mond, a hogyan a klasszicizmus és romantizizmus mibenlétét meghatározza, nemcsak újszerű, hanem igen megszívlelendő tanítások is. Ezeken a gondolatokon meglátszik, hogy Földessy alaposan elmélyedt Arany műveibe s nemcsak úgy ötletszerűen támadtak eszméi, hanem apránként kristályosodtak ki lelkében. Néha azonban túlzásba téved: igazságtalan Vörösmartyval szemben, Csokonait állítván Arany előtti költészetünk legnagyobb formaművészeként (12. l.), vagy midőn nemzeti formában írt verseinek »tinódiasan gyarló, ötlettelen ragos rímei«-t emlegeti; túllő a célon akkor is, midőn az újabban annyit emlegetett »epikai hitel«-t, mint Arany epikájának vezérlő elvét, dogmaszerű merevséggel értelmezi. Ezt a túlzást különben már más is szövé tette.

A könyv általában elevenen, ügyesen van megírva, de bántóak a nyugatosok nyakatekert stílusára emlékeztető magyartalan szóösszetételei (pl. megmozdulninemtudás!).

CSÁSZÁR ERNŐ.

KÖNYVÉSZET.

Új könyvek és füzetek.¹

Csathó Kálmán: Most kél a nap. Regény. I—II. kiadás. Singer és Wolfner, 1918. 258 l.

Divald Kornél: A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. Magyarázó kalauz. Az Akadémia megbízásából. Számos képpel. Az Akadémia kiadása, 143 l. Ára 2 K. — Régi óhajtatást teljesít s egy hosszú idő óta érzett hűzgot tölt be az Akadémiának ez a kiadványa, mely lehetővé teszi, hogy az Akadémia palotájával és a gyűjteményeinek kincseivel megismerkedhessék az érdeklődő. Mindannyian tudjuk, mennyire zavarta az embert, hogy eddig nem volt oly tájékoztató kalauz, mely az Akadémia palotájában eligazította volna az érdeklődőt, építéséről, díszítéséről, műkincseiről és emléktárgyairól fölvilágosítást adott volna. Megcsett akárhányszor, hogy még akadémikusok is hiába kérdezősködtek egy-egy szobor eredetijéről, egy-egy arckép festőjéről. Divald a tőle megszokott alaposággal és ízléssel oldotta meg sokfelé elágazó földadatát, pontosan tájékoztat minden szükséges adatról, csak az a kár, hogy egy pár képnél és szoborműnél nem sikerült a művész nevét fölmutatnia.

Drasche-Lizár Alfréd: Enyém vagy! Regény. Franklin. 270 l. 6 K.

Emlékfüzet Arany János születésének századik évfordulójára. 1817—1917. Kiadja a debreceni Csokonai-Kör. 60 l. 1 K. — A kis füzet tartalma Géresi Kálmán Elnöki megnyitóbeszédén és Szávay Gyulának ünnepi versén kívül a következő tanulmányok: Arany János Oláh Gábertől, A magyar kálvinizmus szelleme Arany János költészetében Baltazár Dezsőtől, Arany erkölcsi világlátásának fogása Csánky Benjámintól.

Endrődi Sándor: A pálya végén. (Költemények.) »Élet«-kiadás, év n. 351 l. 7 K.

Enyvári Jenő: Philosophiai szótár. Franklin, 1918. 173 l. 3.20 K.

Felner-Dénes Pál: Az árnyékember. Regény. Franklin, 1918. 334 l. 6.60 K.

Fraknói Vilmos: Egyháznagyok a magyar középkorból. »Élet«-kiadás, év n. 336 l. 7 K.

Gorzó Gellért: Szeretetszág kapujában. 34 l.

Gorzó Gellért: Tompa 1817 szept. 28.—1917 szept. 28. — Rozsnyó. Az Ikarus című vershez fűzve, megvilágítja Tompa hazafias költészetét s közben különös gonddal iparkodik földeríteni a kapcsolatokat Tompa lelki életének fordulatai s lírája között.

Gulyás József: Tokaji református papok. Sárospatak. K. 8-r. 56 l. 2.50 K.

¹ A Budapesten megjelenteknél a hely, az 1917-ben megjelenteknél az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölése elmaradt.

Herczeg Ferenc: Tűz a pusztában. (Elbeszélések.) I—III. kiadás. Singer és Wolfner. 178 l. 5 K.

Kárpáti Aurél: Budai képeskönyv. Muhits Sándor rajzaival. »Élet«-kiadás, év n. 308 l. 7 K.

Kiss Jenő Sándor: A gép. Novellák. Franklin. 193 l. 4.80 K.

Könyvtár, Magyar. Lampel. K. 8-r. Számonként 36 f.

871—874. Peer Gynt, Ibsen Henrik drámai költeménye. Ford.: Sebestyén Károly. 176 l.

875. Bródy Sándor: A kötő és egyéb történetek. 38 l.

876—877. Gagyhy Dénes: A székelyek. (Hangulatok, mondai és történeti vázlatok.) 58 l.

878—879. Orczy bárónő: Lady Molly kalandjai. Detektívtörténetek. Angolból ford.: Kisléghy Kálmán. 80 l.

880—881. Drascho-Lázár Alfréd: A kutyabőr és egyéb történetek. 61 l.

Márki Sándor: Magyar középkor. »Élet«-kiadás, év n. 293 l. 7 K.

Mikszáth Kálmán: Besztercze ostroma. Révai Testvérek, év n. 227 l. 4 K.

Mikszáth Kálmán: Különös házasság. Regény. I—II. Révai Testvérek, év n. 205 és 240 l. 10 K.

Mikszáth Kálmán: Szent Péter csernyője. Révai Testvérek, év n. 250 l. 4 K.

Molnár Ferencz: Úri divat. Vigjáték három felvonásban. Franklin, év n. K. 8-r. 229 l. 5 K.

Pásztor József: A nászhajó. Regény. Légrády Testvérek, év n. 240 l. 7 K.

Pekár Gyula: A szép Pongrátné krinolinja. Grill. 237 l.

Rákosi Jenő: A magyarságért. »Élet«-kiadás, év n. 297 l. 7 K.

Rákosi Viktor: Don Karaszkó és egyéb elbeszélések. Révai Testvérek. 270 l. 8 K.

Rákosi Viktor: Új fakeresztek. Révai Testvérek. 221 l. 6.50 K.

Révai Mór: A magyarság ügye a külföldön. Révai Testvérek. 221 l. 5 K.

Sheldon Edward: Románcz. Dráma. Ford.: Heltai Jenő. Lampel. K. 8-r. 115 l. 1.60 K.

Surányi Miklós: A szent hegy. Regény. Singer és Wolfner. 247 l. 6.50 K.

Toma István: Élet és irodalom. »Élet«-kiadás, év n. 552 l. 10 K.

Irodalomtörténeti repertorium.

Arany. Bán Aladár. A Toldi-monda alaprétege. Ethnogr. 11—35. l. — Ism. h. EPhK. 688 l.

Czóbel Ernő. Arany János tervezett néplapja, a »Népszabadság«. Irod.-tört. 479—489. l.

Dóczi Jenő. Arany János kritikai iránya. Nyugat I. 801—811. l.

Elek Oszkár. »A walesi bárdok« tárgyköréről. EPhK. 701—703. l.

Gyöngyösy László. Arany János szalontai életéről. Irod.-tört. 547—554. l.

Petrován Oszkár. Arany János kisebb epikai töredékei. — Ism. Zsigmond Ferencz. EPhK. 681—683. l.

Róna Mór. Arany János kézírása. (Írás-elemző tanulmány.) Nyugat I. 855—860. l.

Sebestyén Gyula. Arany János és a hagyomány. Ethnogr. 1—6 l.

Sebestyén Károly. Arany János. Izr. irod. társ. 1917. Évkönyv 355—362. l.

Solymossy Sándor. Arany János népiessége. Ethnogr. 7—21. l.

Szegedy Rezső. Ki volt Jankó Szibinyáni. Ethnogr. 35—43. l.

Szenlirmay Gizella. Toldi szerelme és a Frithjof-rege. Bud. Szemle 172. köt. 387—404. 1.

Baksay Sándor összegyűjtött irodalmi dolgozatai. — *Ism.* Császár Elemér. A Cél 507—512. 1.

Barta Lajos. Az élet arca. — *Ism.* Császár Elemér. A Cél 696 1.

Bihari Károly. Báró Eötvös József politikája. — *Ism.* Imre Sándor. Irodört. 506—508. 1.

Dézi Lajos. Jósika Miklós. — *Ism.* Papp Ferencz. EPhK. 556—560. 1. — *Alszegehy Zsolt.* Századok 366—370. 1.

Fraknoi Vilmos. Zrinyi Miklós a költő első irodalmi műve. Könyvszemle 146—150. 1.

Gondán Felicián. A középkori magyar pálos-rend. stb. 1916. — *Ism.* Vargha Damján. EPhK. 647—649. 1.

Gyóni Géza. Az Élet szeretője. — *Ism.* Sebestyén Károly. Bud. Hirl. 247. sz.

Harsányi István. Adalékok a magyar időmértékes verselés történetéhez. EPhK. 591—595. 1.

Harsányi István. A Kazinczy F. ellen írt gúnyirat szerzője. Irodört. 501—504. 1.

Herczeg Ferenc: Tűz a pusztában. — *Ism.* Császár Elemér. A Cél 764—766. 1.

Horváth János. Petőfi 1848—49-ben. Irodört. 473—478. 1.

Kazinczy Ferencz tübingai pályaműve. Kiadta Heinrich G. — *Ism.* Weber Arthur. EPhK. 565. 1. — *Simai Ödön.* M. Nyelv 220—225. 1.

Mariay Ödön. Aranyszájú Zongh. — *Ism.* Császár Elemér. A Cél 313. 1.

Marót Károly. Madách és a Byron-féle Don Juan. EPhK. 629—638. 1.

Mezey Sándor. Eötvös Károly. Izr. irod. társ. 1917. Évkönyv 260—266. 1.

Molnár Ferencz. Az Óriás. — *Ism.* Farkas Zoltán. A Cél 445. 1.

Móricz Zsigmond. Tömörkény István. Nyugat I. 829—831. 1.

Móricz Zsigmond. Vidéki hírek. — *Ism.* Farkas Zoltán. A Cél 445. 1. — *S. . . i J.* Pest. Journ. 198. sz.

Pásztor József. Az ügyetlen. — *Ism.* Császár Elemér. A Cél 310. 1.

Pekár Gyula. A szép Pongrátné krinolinja. — *Ism.* Császár Elemér. A Cél 766—768. 1.

Pekár Gyula. Don Juan. — *Ism.* Császár Elemér. A Cél 441—444. 1.

Rákosi Viktor. Új fakesztek. 1917. — *Ism.* Sebestyén Károly. Bud. Hirl. 289. sz.

Rákosi Viktor. Don Karaszkó. 1917. — *Ism.* Sebestyén Károly. Bud. Hirl. 289. sz.

Schöpplin Aladár. Magyar írók. 1917. — *Ism.* Horváth János. EPhK. 642—646. 1.

Surányi Miklós. A trianoni páva. — *Ism.* Bölöni György. Világ 123. sz. — *Dömötör István.* M. Figyelő II. 400. 1. — *Farkas Zoltán.* Világ 447. 1. — *Barta Lajos.* Nyugat I. 1044. 1. — *Góth Ernő.* P. Lloyd 184. sz. — *r. Hét.* 15. sz. — *r. r.* Bud. Szemle 172. köt. 464—469. 1.

Surányi Miklós. A szent hegy. 1917. — *Ism.* ő. Bud. Hirl. 282. sz.

Szederkényi Anna. Lángok és tüzek. — *Ism.* Farkas Zoltán. A Cél 446. 1. — *Dömötör István.* M. Figyelő II. 394. 1.

Szemere György elbeszélései. — *Ism.* A Cél 698—700. 1.

Szurcsányi Béla. Kukó. — *Ism.* Császár Elemér. A Cél 697. 1.

Szomory Emil. Egy 13-as jászkunhuszár. — *Ism.* *án.* Az Újság 126. sz.

Tompa. Négyesy László. Tompa. Bud. Szemle 172. köt. 340—354. 1.

Papp Imre. Tompa Mihály emlékezete. Karczagi Napló 51—52. sz.

Schöpflin Aladár. A hanvai pap. P. Napló 241. sz.

Schöpflin Aladár. Tompa Mihály. Vasárn. Ujs. 39. sz.

Vadnai Béla. Léway — Tompáról. Vasárn. Ujs. 39. sz.

Wallentinyi Dezsőné. Tompa Mihály és Bőszörményi Katalin. Vasárn. Ujs. 40. sz.

Tóth Árpád. Lomha pályán. — Ism. Babits Mihály. Nyugat I. 693—698. 1.

Trócsányi Zoltán. Heltai Gáspár új testamentom fordításáról. Könyvszemle 201—210. 1.

B. Ujhelyi Nándor. Tabán. — Ism. Császár Elemér. A Cél 694—696. 1. — *f. gy.* M. Figyelő III. köt. 428. 1.

Vándor Iván. Balassa Bálint. — Ism. *r. r.* Bud. Szemle 172. köt. 461—464. 1. — *ö.* Bud. Hírl. 156. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Badics Ferencz.** Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. Ára 2 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill. — Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Ára 2 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Versegby Ferencz élete és művei. Versegby arcképével. Ára 6 kor. — Bessenyei akadémiai törekvései. Ára 1 kor. 50 fill. — A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Ára 3 kor.
- Ferenczi Zoltán.** Deák élete. 3 kötet. Ára 12 K. — Petőfi és a socialismus. Ára 1 K.
- Fest Sándor.** Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Ára 3 K.
- Gyulai Pál.** Kritikai dolgozatok. 1854—1861. Ára 5 kor. — Bírálatok. 1861—1903. Ára 5 kor.
- Hellebrant Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Horváth Cyrill.** Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. Ára 90 fill.
- Irodalomtörténeti Közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III—XXIII-at *Szilády Áron*, a XXIV—XXVII-et *Császár Elemér*. (Eddig 27 évfolyam 1891—1917.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XXI. kötet. 1763—1831-ig. Minden kötet ára 10 kor.
- Komjáthy B.** Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Költők tára, Régi magyar.** — Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máday Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyszőlősi György, Vilmányi Libócz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor. — VII. kötet: (Erdélyi Máté, Fráter Gáspár, Pesti György, Kükkösi névtelen, Torkos János, Varsányi György, Szerémi Illyés, Dávid Ferencz, Huszár Gál, Méliusz Péter, Németi Ferencz, Szendrői névtelen, Bessenyei Jakab, Tuba Mihály, Bornemisza Péter, Karádi névtelen, Feinemeti névtelen, Dobokai Mihály, Névtelenek. 1560—1566.) Ára 4 kor.

- XVII. századbeli magyar költők művei. Gyöngyösi István összes költeményei.
 1. kötet. Kiadja Badics Ferencz. Ára 12 kor.
- Könyvtár.** Régi magyar. — Szerkeszti Heinrich Gusztáv. 25. k. Földi János költeményei. (Mixich Lajos kiadása.) Ára 3 kor. — 26. k. Szentjóbi Szabó László költeményei. (Gálos Rezső k.) Ára 5 kor. — 27. k. Magyar István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. (Ferenczi Zoltán k.) Ára 5 kor. — 28. k. Földi János magyar grammatikája. (Gulyás Károly k.) Ára 6 kor. — 29. k. Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. (Rubinyi Mózes k.) Ára 3 kor. — 30. k. Bessenyei György: Az embernek próbája, 1772 és 1803. (Harsányi István k.) Ára 5 kor. — 31. k. Apollonius históriája, 1591. (Berecz Sándor k.) Ára 3 kor. — 32. k. Csiksomlyói iskoladramák. (Alszeghy Zsolt és Szlávik Ferencz k.) Ára 4 kor. — 33. k. Illei János: Tornynos Péter. (Alszeghy Zsolt k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 34. Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz és Kazimir. (Weber Arthur k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 35. Sziveket ujtó bokréta. (Versényi György k.) Ára 3 kor. — 36. Heltai Gáspár: Háló. (Trócsányi Zoltán k.) Ára 5 kor. — 37. Kazinczy Ferencz Tübingai pályaműve. (Heinrich Gusztáv k.) Ára 3 kor. — Az 1—24. kötet a Franklin-társulat kiadása.
- Melich János.** Révai Miklós nyelvtudománya. Ára 1 kor.
- Molnár Albert** (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.
- Nagy Sándor dr.** Szombatos codexek. Ára 60 fill.
- Pesti Gábor.** Nouum Testamentum. — Wy Testamentum magyar nyelven. 1536. Korhú kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.
- Pollák Miksa.** Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.
- Báró Radvánszky Béla.** Rimay János munkái. Ára 9 kor.
- Szabó Károly.** Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Két részben, ára 22 kor.
- Szinnyei Ferencz.** Jósika Miklós. Ára 2 kor. 40 fill.
- Szücsi József.** Bajza József. Ára 5 kor.
- Váczy János.** Tompa Mihály életrajza. Ára 5 kor. — A nyelvújítás győzelme. Ára 1 kor. 60 fill. — Kazinczy Ferencz és kora. I. köt. Ára 12 kor.
- Vértessy Jenő.** A magyar romantikus dráma. (1837—1850.) Ára 5 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapest, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest, 1918. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.